

Sukupuoli tulemisena ja tekemisenä

- fenomenologisen ja performatiivisen sukupuolikäsityksen
vertailua

Tampereen Yliopisto
Historiatieteen ja filosofian laitos
Filosofian Pro Gradu -tutkielma
Carita Vuollet
Huhtikuu 2012

TAMPEREEN YLIOPISTO

Historiatieteen ja filosofian laitos

VUOLLET, CARITA

Sukupuoli tulemisena ja tekemisenä – fenomenologisen ja performatiivisen sukupuolikäsityksen vertailua

Pro gradu -tutkielma, 83 sivua

Filosofia

Huhtikuu 2012

Tässä työssä tarkastelun alla ovat fenomenologinen näkemys sukupuolesta tyylinä, jota Sara Heinämaa on kehittänyt Maurice Merleau-Pontyn, Simone de Beauvoirin ja Luce Irigarayn tutkimusten kautta, sekä Judith Butlerin luoma performatiivinen sukupuoliteoria. Vertaan näitä kahta sukupuolikäsitystä toisiinsa ja etsin eroja sekä yhtäläisyyksiä käsitysten välillä. Fenomenologisessa tarkastelussa sukupuoli hahmottuu tulemisena ja Butlerin käsittelyssä tekemisenä. Arvioin erityisesti näiden kahden käsitteen merkitystä.

Fenomenologinen lähestymistapa kulminoituu kysymykseen eletystä ruumiista ja sen kytkeytymisestä maailmaan. Tämä keskustelu lähtee liikkeelle Edmund Husserlin kirjoituksista. Tuon työssä esiin, miten eletyn ruumiin idea kulkee Husserlin huomioista Merleau-Pontyn ajatteluun sekä sieltä kautta Beauvoirin sekä Irigarayn sukupuolikeskusteluihin. Sukupuoli näyttäytyy tästä näkökulmasta olemisen tai toiminnan tyylinä ja sitä voidaan lähestyä vain kokonaisuuden kautta. Judith Butlerin tutkimus sukupuolesta on luonteeltaan genealogista ja nivoutuu eritoten Michel Foucault'n työhön. Butler kiinnittää huomion rakenteisiin, jotka luovat käsityksen pysyvistä sukupuolesta. Sukupuoli muodostuu Butlerin mukaan performatiivisesti toistamalla tiettyjä vakiintuneita eleitä ja tekoja.

Tämä tutkielma osoittaa erot näiden kahden sukupuolikäsityksen välillä hämäräksi. Molemmat teoriasuunnat arvioivat sukupuolta tekojen kautta. Erot nousevat esiin suhtautumisessa teon toimijaan. Ruumiifenomenologinen näkökulma lähtee liikkeelle kokemuksen virrasta ja sen kietoutumisesta maailmaan. Butler taas luonnehtii omaa teoriaansa subjektifilosofialle vastakkaiseksi. Näiden erojen selkeyttämiseksi vertaan fenomenologista sukupuolikäsitystä adverbiin ja Butlerin näkemystä verbiin.

Avainsanat: Fenomenologia, Sara Heinämaa, Maurice Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir, Luce Irigaray, eletty ruumis, genealogia, Judith Butler, subjekti, sukupuoli

Sisällysluettelo

Johdanto	1
1. Tuleminen – fenomenologinen sukupuoli	6
1.2 Mitä on fenomenologia?.....	9
1.3 Eletty ruumis.....	14
1.3.1 Naturalistinen ja personalistinen asenne.....	15
1.3.2 Merleau-Pontyn ruumiskuvaus.....	17
1.4 Sukupuoli tyylinä.....	22
2. Tekeminen – Butler performatiivinen sukupuoli	30
2.1 Sukupuolen tuottaminen.....	31
2.1.1 Genealogia.....	32
2.1.2 Normi ja identiteetti.....	37
2.1.3 Heteroseksuaalinen matriisi.....	39
2.2 Performatiivisuus.....	44
2.2.1 Austinin puheaktiteoria.....	44
2.2.2 Performatiivisuus ja sukupuoli.....	47
2.3 Merkitty materia.....	51
3. Tyyli ja performatiivisuus	54
3.1 Sukupuolen käsite.....	56
3.1 Genealogia ja fenomenologia.....	61
3.1 Tyyli ja performatiivisuus.....	68
Johtopäätökset	79

Johdanto

Tämä tutkielma tarkastelee ihmisen sukupuolisuutta vertaamalla keskenään kahta erilaista tapaa hahmottaa sukupuoli: Sara Heinämaan kehittämä, Simone de Beauvoirin fenomenologiseen sukupuolikeskusteluun pohjaava käsitys sukupuolesta *tyylinä* ja Judith Butlerin *performatiivinen* sukupuolikäsitys. Fenomenologisessa lähtökohdassa sukupuoli hahmottuu *tulemisena* ja performatiivisessa *tekemisenä*. Tarkoitukseni tässä työssä on tuoda nämä kaksi nykyisessä feministisessä keskustelussa vakiintunutta tapaa lähestyä sukupuolta vuoropuheluun keskenään. Näkökulmani on vertaileva ja kriittinen. En etsi historiallisia vaikutussuhteita näiden kahden teorian välillä. Tarkoitukseni ei myöskään ole pyrkiä osoittamaan toista teoriaa toista pätevämmäksi, enkä ota kantaa käsitysten ongelmakohtiin. Sen sijaan työni tavoite on selvittää, miten nämä kaksi teoriaa ja käsitystä, sukupuoli tulemisena ja sukupuoli tekemisenä, eroavat toisistaan ja toisaalta, miten ne myös muistuttavat toisiaan.

Heinämaan muotoilema ajatus fenomenologisesta sukupuolikäsityksestä nojaa fenomenologiseen perinteeseen, tarkemmin sanottuna Edmund Husserlin sekä Maurice Merleau-Pontyn kirjoituksiin¹, ja Simone de Beauvoirin työn uudelleenluentaan. Heinämaa esittää väitöskirjassaan *Ele, tyyli ja sukupuoli* (1996), että Simone de Beauvoirin klassikkoteoksen *Le deuxième sexe* (1949), suomennettu nimellä *Toinen sukupuoli*², kehykset sijaitsevat fenomenologisessa kontekstissa. Heinämaa kehittää ajatusta edelleen englanninkielisessä teoksessaan *Toward a phenomenology of sexual difference* (2003)³. Heinämaan tulkinnan mukaan Beauvoirin *Toinen sukupuoli* on fenomenologisesti eksistentiaalinen tutkielma kysymyksestä ”mikä on nainen”. Heinämaa väittää Beauvoirin keskustelun naisesta ja sukupuolesta olevan fenomenologinen sekä tavoitteiltaan että metodiltaan (Heinämaa 2003, xii; Heinämaa 1996, 141). Heinämaan katsoo, että Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -kirjassa esittämä kuuluisa teesi ”naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan” on ymmärretty väärin kausaalisena

1 Husserlin ajattelussa on erilaisia kausia. Merleau-Pontyn sekä Heinämaan työlle tärkeä on erityisesti Husserlin myöhäistuotanto, jossa Husserl esittelee teorianensa elämismailmasta sekä eletystä ruumiista. Näitä myöhäiskauden keskeisimpiä teoksia ovat ainakin *Krisis* sekä *Ideen II* -teokset (ks. alaviitteet 22, 23 ja 26).

2 *Le deuxième sexe* -teoksesta on tehty kaksi suomennosta. Ensimmäinen käännös ilmestyi Annikki Sunin lyhentäen suomentamana vuonna 1984. Sunin suomennos on osittain harhaanjohtava, sillä siitä on jätetty joitain keskusteluita kokonaan pois ja useat vaikeat filosofiset käsitteet ovat korvattu arkikielen termeillä. Näistä syistä *Le deuxième sexe* onkin käännetty suomeksi uudelleen. Alkuperäinen teos on jakautunut kahteen osaan, ja myös uusi suomennos julkaistiin kahdessa erässä. Vuonna 2009 ilmestyi teoksen ensimmäinen osa *Tosiasiat ja myytit (Les faits et les mythes)* ja vuonna 2011 toinen osa *Eletty kokemus (L'expérience vécue)*. Uuden suomennoksen ovat tehneet Iina Koskinen, Hanna Lukkari ja Erika Ruonakoski.

3 Vuonna 2000 Heinämaalta ilmestyi teos *Imetyks ja rakkaus*, jossa Heinämaa syventää *Ele, tyyli ja sukupuoli* -kirjan teemoja. Tämän lisäksi Heinämaa on käsitellyt Beauvoirin ja Butlerin ajattelun suhdetta artikkelissa ”What is a woman? Butler and Beauvoir on the Foundations of the Sexual Difference” (1997). Viittaan työssäni myös näihin kirjoituksiin.

prosessina, jossa biologisesta sukupuolesta muovautuu oppimisen kautta sosiaalinen sukupuoli. Tämä tulkinta jättää Heinämaan mukaan kuitenkin huomiotta Beauvoirin kytkennät fenomenologiaan. Heinämaa osoittaa Beauvoirin tutkivan ennen kaikkea naisen merkitystä, naista elettyinä ja koettuna. Beauvoir ei etsi selitystä naisen alistaiseen asemaan, vaan hän tarkastelee ja kuvaa naisen kokonais-tilannetta. Heinämaa tulkitsee myös Luce Irigarayn tekstit sukupuolieron etiikasta olevan Beauvoirin ja Merleau-Pontyn töiden jatketta.

Uudenlaisen Beauvoir-tulkinnan lisäksi Heinämaa hahmottelee Merleau-Pontyn ruumiskäsityksen⁴ sekä Beauvoirin sukupuolikeskustelun avulla fenomenologista käsitystä sukupuolesta tyylinä. Siinä sukupuoli ei määriy ensisijassa jonain ruumiillisena tai mentaalisenä ominaisuutena, vaan sukupuolesta tulee ihmisen olemisen tapa. Se on havaittavissa toiminnan kokonaisuutena, eikä sitä näin ole mahdollista sitoa tiettyihin elimiin, piirteisiin tai toimintoihin. Heinämaan projekti on näin kahtalainen: toisaalta hän esittää uudenlaisen tulkinnan Beauvoirin kirjasta, mutta samalla hän myös kehittää eteenpäin fenomenologista käsitystä sukupuolesta. Tämän työn tarkoitus on verrata fenomenologisen tyylin käsitteen suhdetta Butlerin performatiivisuusteoriaan. Tästä syystä esittelen Beauvoirin ajattelusta ainoastaan ne kohdat, jotka kohoavat keskeisiksi fenomenologisen näkökulman ja tyylin käsitteen ymmärtämiseksi. Beauvoirin laajaa työtä voidaan lähestyä myös muista lähtökohdista. Samoin paneudun Husserlin sekä Merleau-Pontyn filosofiassa niihin linjoihin ja huomioihin, jotka ovat ratkaisevia fenomenologisen sukupuolikeskustelun kannalta ja nousevat esiin Heinämaan tutkimuksessa. Irigarayn sukupuolinäkemyistä valotan lyhyesti.

Butlerin teoria sukupuolesta performatiivisena lähtee liikkeelle osittain hyvin erilaisista lähtökohdista kuin Heinämaan projekti, joka nivoutuu ennen kaikkea fenomenologiaan. Butlerin työ sisältää elementtejä useista teoreettisista lähteistä. Butlerin työssä risteilevät niin psykoanalyttisen teorian ja etenkin Jacques Lacanin työn ainekset kuin useiden poststrukturalistien, kuten Michel Foucault'n, Jacques Derridan, Luce Irigarayn ja Julia Kristevan, kirjoitusten vaikutus. Myös J. L. Austinin puheaktiteoria on Butlerin ajattelun kululle keskeinen. Butler lainaa käsittelemiensä teoreetikoiden ajatuksia ja käyttää niitä itsenäisesti ja omaperäisesti. Tuon tutkielmassa esiin Butlerin ajattelun yhteydet erityisesti Foucault'n valtateoriaan sekä J. L. Austinin puheaktiteoriaan, sillä nämä kaksi ajat-

4 Käytän työssäni käsitettä ruumis, joka on vakiintunut suomalaisessa feministis-fenomenologisessa keskustelussa. Myös Sara Heinämaa kirjoittaa ruumiista. Fenomenologisessa tutkimuksessa käytetään välillä myös termiä keho. Ruumis ja keho viittaavat Edmund Husserlin käsitteeseen *Leib*, jolla tarkoitetaan ruumista elettyinä ja koettuna. Käytän ilmaisua ”eletty ruumis” kirjoittaessani fenomenologisesta ruumiskäsityksestä. Judith Butlerin *Hankala sukupuoli* -teoksen suomennoksessa englanninkielinen sana 'body' on käännetty kehoksi. En ole lähtenyt muuttamaan suomennosta, joten lainatessani Butlerin teosta käytän sanaa keho. Butlerin ruumiskäsitys ei myöskään sitoudu fenomenologiseen ruumiskuvaukseen, ja näiden kahden ruumiskeskustelun eroaminen toisistaan on hyvä pitää mielessä.

telumallia ovat olennaisesti esillä Butlerin performatiivisuusteoriassa. Butlerin suhde fenomenologiaan on monimutkainen. Foucault'n ajattelua leimaa vahva kriittisyys Husserlin työtä kohtaan. Myös Butler tarkastelee kriittisesti Beauvoirin sekä Merleau-Pontyn fenomenologisia huomautuksia. Samalla Butler kuitenkin hyödyntää näitä lähteitä ja omaksuu käsitteitä esimerkiksi Merleau-Pontyn teksteistä.

Tässä työssä tarkastelun kohteena ovat Butlerin läpimurtoteos *Gender Trouble* (1990), suomennettu nimellä *Hankala sukupuoli*⁵, sekä edeltävän teemoja syventävä *Bodies That Matter* (1993). Näissä teoksissa Butler esittelee teoriansa sukupuolen performatiivisuudesta⁶. Butler osoittaa sukupuolen rakentuvan kokonaisuudessaan monenlaisten esittämisten kautta. Tämä tapahtuu sisäistämällä ja toistamalla tiettyjä kulttuurisesti värittyneitä eleitä ja tekoja, jotka ovat matkittavissa ja jäljiteltävissä. Toisin sanoen sukupuoli muodostuu ainoastaan kielellisessä ja kulttuurisessa merkityskentässä. Sukupuoli kokonaisuudessaan tehdään, eikä näiden tekojen alta ole löydettävissä mitään esidiskursiivista tai poliittisesti neutraalia sukupuolen perustaa tai pintaa, johon sukupuolen kulttuurisesti muovautuneet merkit kiinnittyisivät. Myös biologinen sukupuoli tuotetaan sosiaalisesti. Sukupuolen tuotantoa säätelevät heteronormatiiviset valtarakenteet ja käytännöt.

Molemmille sukupuoliäskityksille yhteistä on niin sanotun sex/gender-erottelun kyseenalaistaminen ja hylkääminen. Sex/gender-erottelun mukaan sukupuoli voidaan jakaa biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen. Biologinen sukupuoli on sukupuolen annettu ja sosiaalisista kytköksistä vapaa osa ja sosiaalinen sukupuoli sukupuolen kulttuurinen ja opittu osa. Sex/gender-erottelu oli tärkeä niin kutsutun toisen aallon feministeille 60- ja 70-luvuilla. Butlerin *Hankala sukupuoli* on vielä pitkälti kannotto toisen aallon feministisen liikkeen sisäiseen keskusteluun (Pulkkinen & Rossi 2006, 8). Butlerin mukaan myös biologinen sukupuoli on sosiaalisesti tuotettu (Butler 1990/2006, 54-56)⁷. Myös biologinen sukupuoli palvelee Butlerilla poliittisia ja yhteiskunnallisia intressejä, jotka vakiinnuttavat heteroseksuaalisen ja kaksinapaisen sukupuolen itsestään selvänä kategoriana. Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -teosta luettiin pitkään erityisesti englanninkielisessä naistutkimuksessa sex/gender-jaon kautta ja Beauvoiria pidettiin yhtenä erottelun tunnetuimpana kehittäjänä. Heinämaa osoittaa kuitenkin fenomenologiaan tukeutuvalla tulkinnallaan nämä tulkintamallit harhaanjohtaviksi ja kokonaan virheellisiksi. Heinämaan mukaan sukupuolen jakaminen biologisiin prosesseihin ja toisaalta sosiaalisiin tekijöihin on jotain, jota sekä Beauvoir että Merleau-Ponty pyrkivät fe-

5 *Gender Trouble* ilmestyi suomeksi vuonna 2006 Tuija Pulkkisen ja Leena-Maija Rossin kääntämänä. Viittaan työssäni teoksen suomenkieliseen laitokseen, minkä vuoksi käytän suomennoksen nimeä.

6 Uudemmissa töissään Butler on jatkanut normatiivisuuden tutkimista esimerkiksi suhteessa sotaan ja väkivaltaan.

7 Käytän lähdeviittauksissa kaksoismerkintää, jossa ensimmäinen vuosiluku on teoksen alkuperäinen ilmestymisvuosi ja toinen sen painoksen, joka itselläni on ollut käytössä.

nomenologisissa teksteissään välttämään (Heinämaa 1996, 12).

Molemmat näkökulmat hylkäävät myös olemusperäisen tarkastelutavan, jossa pyritään selvittämään tutkittavan ilmiön perusta tai ydin. Butler nimittää tällaista teoriamallia substanssin metafysiikaksi (Butler 1990/2006, 60). Beauvoirille sukupuolta ei ole mahdollista tavoittaa yksittäisistä tekijöistä tai toiminnoista, vaan sukupuolen ilmiön ymmärtämiseksi on tarkasteltava sen kokonaisuutta. Fenomenologina Beauvoir kyseenalaistaa kaikki kausaaliset selitysmallit sekä asettaa sulkeisiin oletukset olioiden olemassaolosta tai ei-olemassaolosta. Beauvoirin tavoite on kuvata naisen koettua tilannetta ja sen eri ulottuvuuksia. Butler puolestaan kieltää tekoa edeltävän toimijan olemassaolon ja katsoo käsityksen tekijästä muodostuvan vasta tekojen seurauksena. Kumpikin ajatussuunta lähestyy sukupuolta toiminnan kautta. Butlerin mukaan sukupuoli on tekoja, ja Beauvoir taas sanoo, että naista voidaan arvioida vain tekojen perusteella.

Tämä tutkielma tarkastelee yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia näiden kahden sukupuolen teorian välillä. Heinämaan fenomenologisessa lähestymistavassa sukupuoli hahmottuu tulemisena. Sukupuoli merkitsee tyylinomaista olemisen ja toiminnan tapaa. Butlerin teorian mukaan taas sukupuoli on tekemistä. Kuvitelma sukupuolesta rakentuu performatiivisesti toistamalla kulttuurisesti omaksuttuja ja vakiintuneita toimintamalleja. Tietynlainen käyttäytyminen ei ole seurausta sukupuolesta, vaan sukupuoli on seuraus tai johtopäätös tietynlaisesta käyttäytymisestä. Vertaan työssäni fenomenologista sukupuolikäsitystä adverbiin ja Butlerin performatiivista näkemystä verbiin. Erot näiden kahden välillä nousevat esiin erityisesti suhteessa käsitykseen toimijasta. Butler kieltää teosta riippumattoman subjektin olemassaolon. Fenomenologinen näkökulma puolestaan lähtee liikkeelle kokemuksesta tai kokemusvirrasta (*Erlebnis*) ja asettaa kysymyksen subjektin olemassaolosta sulkeisiin. Monessa kohdassa nämä näkökulmat kuitenkin muistuttavat toisiaan, eivätkä erot niiden välillä ole suuret. Butlerin teoria on rakentunut osittain fenomenologisen filosofian kautta.

Ensimmäisessä luvussa esittelen fenomenologisen sukupuolikäsityksen. Seuraan suurimmaksi osaksi Heinämaan tulkinnan kulkua. Selvitän, mitä fenomenologialla tarkoitetaan Edmund Husserlin ja Maurice Merleau-Pontyn filosofiassa. Tuon esiin fenomenologian keskeisimmät käsitteet ja kirkastan niiden merkitystä. Beauvoirin työn kannalta tärkeä on eletyn ruumiin käsite, minkä takia tarkastelen sitä syvällisemmin. Tutkin, miten ruumiin teema kulkee Husserlin huomautuksista Merleau-Pontyn kirjoituksiin. Esittelen myös tyylin käsitteen, jota Heinämaa kehittää eteenpäin. Tämän jälkeen tarkastelen, millä tavoin sukupuolta on mahdollista tulkita tyylin avulla. Tuo valoon kehykset, joiden kautta Beauvoir päätyy kuvaamaan naista tulemisena.

Toissa luvussa tarkastelen Butlerin luomaa teoriaa sukupuoliesta performatiivisena. Butlerin tutkimusmetodia kutsutaan genealogiseksi. Butler omaksuu otteen Michel Foucault'n työstä. Selvitän, millä tavalla Foucault käyttää genealogista otetta ja miten Butler käyttää sitä sukupuolen tarkastelemiseen. Kirkastan erityisesti normin ja subjektin muodostumisen suhdetta. Tämän jälkeen täsmennän, mitä Butler tarkoittaa heteroseksuaalisella matriisilla. Tässä kohtaa Butlerille tärkeä on erityisesti psykoanalyttinen teoria, jota tarkastelen lyhyesti. Sen jälkeen esittelen J. L. Austinin puheaktiteorian, josta Butler lainaa performatiivisuuden ajatuksen. Olennaiseksi kohoaa toiston merkitys sukupuolen rakenteessa. Luvun lopuksi tutkin myös, millä tavalla Butler kirjoittaa materiasta ja ruumiista.

Kolmannessa luvussa vertailen näitä kahta erilaista sukupuolinäkemyksiä. Ensimmäiseksi selvitän, millä tavalla kumpikin näkökulma ymmärtää sukupuolen ja naisen käsitteen. Tarkennan erityisesti Beauvoirin fenomenologista lähestymistapaa. Toiseksi tarkastelen, millainen on teorioiden käyttämien metodien, eli genealogian ja fenomenologian, suhde. Käännän näkökulman myös toiseen suuntaan, eli tutkin, millä tavalla Beauvoir hyödyntää genealogiaa ja mikä on Butlerin suhde fenomenologiaan. Kolmanneksi tarkastelen eroja ja yhtäläisyyksiä fenomenologisen päätelmän sukupuolesta tulemisena ja Butlerin käsityksen sukupuolesta tekemisestä välillä. Hahmotan tyylin ja performatiivisuuden käsitteiden eroavuuksia vertaamalla tyyliä adverbiin ja performatiivisuutta verbiin. Lopuksi esitän työn johtopäätökset sekä yhteenvedon.

1. Tuleminen – fenomenologinen sukupuolikäsitys

Tässä luvussa selvitän, mitä tarkoitetaan fenomenologisella käsityksellä sukupuolesta tyylinä. Sara Heinämaan *Ele, tyyli ja sukupuoli* on ensimmäinen teos, jossa fenomenologinen sukupuolikäsitys esitetään systemaattisesti. Heinämaa kehittää fenomenologista näkökulmaa sukupuoleen Simone de Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -teoksen uudelleenlaisen tulkinnan kautta. Tutkimuksen keskiöön nousee erityisesti kysymys toiminnallisesta ruumiista. Heinämaa väittää, että Beauvoirin työn lähtökohta on Husserlin luonnosteleva eletyn ruumiin käsite, jonka Beauvoir löytää Maurice Merleau-Pontyn kehittämänä tämän *Phénoménologie de la perception* -teoksesta (1945)⁸ (Heinämaa 2003, xii). Tässä työssä kartoitan nämä fenomenologisen sukupuolikeskustelun lähtökohdat.

Ruumiin ja sukupuolen suhde on ollut akateemisen feminismen polttopisteessä erityisellä tavalla 80-luvulta nykypäivään. Fenomenologinen lähestymistapa ja erityisesti Merleau-Pontyn ajatukset eletystä ruumiista ja ruumissubjektista ovat sijainneet tämän keskustelun ytimessä. Ruumiin politiikasta on siirrytty tarkastelemaan ruumiin ja kokemuksen merkitystä sukupuolen rakenteessa - tai ehkä paremminkin sukupuolta kokemuksen rakenteessa. Feministit ovat palanneet ranskalaisten klassikkofeministien, kuten Luce Irigarayn, Julia Kristevan ja Simone de Beauvoirin, teksteihin ja lukeneet näitä uudelleen fenomenologisen näkökulman ja etenkin Merleau-Pontyn ruumiin fenomenologian valossa.

Sukupuolen ja ruumiin monivyyhtinen suhde on ollut suosittu aihe erityisesti sukupuolieron teoreetikoiden parissa. Esimerkiksi Elizabeth Grosz on tarjonnut Merleau-Pontyn ruumiin fenomenologiaa lähtökohdaksi uudelleenlaiselle keskustelulle sukupuolierosta, jossa sukupuolta ja ruumista vältetään lähestymästä dikotomioiden kautta⁹. Grosz on myös tulkinnut Irigarayn ajattelun suhdetta Merleau-Pontyn ruumiskäsitykseen. Tina Chanter taas on selvittänyt Luce Irigarayn feministisen etiikan yhteyksiä Emmanuel Levinasin sekä Martin Heideggerin filosofiaan¹⁰. Uusimmista tutkijoista Sara Ahmed on työssään sovittanut yhteen ruumiin fenomenologiaa ja queer-teoriaa¹¹. Fenomenologinen argumentointi ja kysymys eletystä ruumiista on näin vakiinnuttanut paikkansa feministisessä tutkimuksessa.

8 Käytän lähteenäni *Phénoménologie de la perception* -teoksen englanninkielistä käännöstä. Teoksen esipuheesta on tehty suomennos, joka on julkaistu Tiede & Edistys -lehdessä (3/00). Suomennoksesta vastaa Antti Kauppinen. Käytän myös tätä lähteenäni. Englanninkieliseen kirjaan viitatessani käytän merkintää 1945/2002 ja suomenkieliseen esipuheeseen viitatessani merkintää 1945/2000.

9 Esimerkiksi teokset *Volatile Bodies* (1994) ja *Space, Time and Perversion* (1995). Grosz on tullut tunnetuksi myös Gilles Deleuzen ja Jacques Lacanin ajatusten esille tuojana ja kehittäjänä.

10 Tina Chanter: *Ethics of Eros* (1995)

11 Esimerkiksi *Queen Phenomenology* (2006)

Sara Heinämaan tutkimus on osittain jatketta Groszin ja Chanterin 90-luvulla tehdyille tutkimuksille. Heinämaan mukaan Grosz esittää Merleau-Pontyn työn vaikutussuhteita vain pintapuolisesti, eikä hänen tutkimuksesta selvitä fenomenologian laajempaa merkitystä feministiselle tutkimukselle. Heinämaan työn tarkoitus on ollut paikata näitä nykykeskustelun aukkoja. Heinämaa paljastaa Beauvoirin ja Irigarayn ajattelun yhteydet fenomenologiseen perinteeseen. Samalla hän huomauttaa myös, miten fenomenologia on vaikuttanut epäsuorasti myös Judith Butlerin argumentointiin (Heinämaa 1996, 13). Fenomenologialla ei tässä tarkoiteta ainoastaan Merleau-Pontyn ruumiskuvausta, vaan Heinämaa tutkii sitä tapaa, jolla fenomenologiassa on esitetty kysymys sukupuolesta. Se alkaa jo Husserlin myöhäisistä kirjoituksista¹² ja jatkuu sieltä Merleau-Pontyn työn kautta Beauvoirin pohdintoihin ja viime kädessä Irigarayn teksteihin. Fenomenologinen sukupuolikäsityksen tarkasteleminen vaatii näin ollen myös Husserlin projektin lähtökohtien tuntemista. Tässä työssä esittelen Husserlin ja Merleau-Pontyn ajattelun yleisen suunnan, jonka kautta fenomenologinen lähestymistapa tulee ymmärretyksi.

Heinämaa väittää siis, että Beauvoirin *Toinen sukupuoli* on fenomenologinen tutkimus naisesta ja siitä, miten naisesta on tullut toinen sukupuoli. Samalla Heinämaa osoittaa virheellisiksi aikaisemmat Beauvoirin teoksesta esitetyt tulkinnat, joiden mukaan Beauvoirin teos on empiirinen selvitys naisen tilanteesta ja jotka katsovat Beauvoirin sitoutuvan ajattelussaan sex-/gender-erotteluun¹³. Heinämaan mukaan tämä tulkinta on usealta kannalta harhaanjohtava. Ensinnäkin *Toinen sukupuoli* avautuu siinä sisäisesti epäjohdonmukaisena. Beauvoirin ”hegeliläisyyden” ja ”sartrelaisuuden” on koettu olevan ristiriidassa keskenään. Samoin Beauvoirin ”naturalististen” ja ”sosiologisten” tulosten on nähty riitelevän keskenään. Heinämaan mukaan kysymys on osittain käsitteellisestä väärinymmärryksestä, sillä englanninkielisten feministien käyttämä *gender*-käsite sisältää ennako-oletuksia sukupuolen biologisista tekijöistä (*sex*) ja nojaa mieli/ruumis-jaotteluun¹⁴, jota fenomenologi-

12 Krisis-teoksessa Husserl luettelee erilaisia eläviä olentoja koskettavia fenomenologisia ongelmia. Yksi näistä on Husserlin mukaan sukupuolen ongelma (Husserl 1954/84, 188).

13 Sex/gender-erottelu oli suosiossa erityisesti toisen aallon angloamerikkalaisen feminismin parissa 60- ja 70-luvuilla. Feministit omaksuivat jaottelun alun perin psykiatrisesta ja psykoanalyttisesta keskustelusta (Heinämaa 1996, 118). Erityisesti psykoanalyttikko Robert Stollerin teos *Sex and Gender* (1968) oli feministeille merkityksellinen. Stoller tarkastelee erottelun avulla seksuaalisia poikkeamia, kuten transsukupuolisuutta ja transvestismiä. Stoller viittaa sex-käsitteellä sukupuolen biologisiin ominaisuuksiin: kromosomeihin, ulkoisiin ja sisäisiin sukupuolielimiin ja hormoneihin, ja gender-käsitteellä kulttuurisiin ja psykologisiin sukupuolen piirteisiin (Stoller 1968/84, 9). Feministit sovelsivat Stollerin teoriaa yhteiskunnan valtarakenteiden purkamiseen. Osa sex/gender-jaon feministikriitikoista ovat katsoneet jaon toistavan dikotomista ajattelua, kuten luonto/kulttuuri ja järki/tunne. Homo- ja lesbotutkimuksessa puolestaan huomio on siirtynyt biologiseen sukupuoleen ja niihin mekanismeihin, jotka luonnollistavat tietynlaisen ruumiin.

14 Englanninkielisistä termeistä 'soul' sekä 'mind' on suomenkielisessä keskustelussa vaihtelevasti käytetty sanoja mieli sekä sielu. Käytän työssäni mielen käsitettä, joka on vakiintunut erityisesti mieli/ruumis-keskustelussa, johon työssäni usein viitataan. Tärkeää on huomata, että ero mielen ja ruumiin välillä on käsitteellinen, ei kategorinen. Käytän

nen perinne, Beauvoir mukaan lukien, on pyrkinyt välttämään. (Heinämaa 1996, 11-12.) Heinämaa väittää, ettei Beauvoirin projekti ole hahmotettavissa gender-käsitteen kautta. Beauvoir ei tutki sukupuolen sosiaalista muodostumista ja selitä sen kulttuurisia ehtoja, vaan hän kuvaa naisen tilannetta.

Heinämaa asettaa Beauvoirin teoksen eksistentiaalistis-fenomenologiseen viitekehykseen, jolloin se hahmottuu mielekkäänä ja johdonmukaisena kokonaisuutena. Heinämaan tulkinnan mukaan Beauvoirin puhuessa ruumiista hän ei tarkoita biologista tai anatomista ruumista, vaan Beauvoir käsittää ruumiin elettyinä ja aktiivisena merkitysten kantajana Merleau-Pontyn kuvaamalla tavalla. Beauvoir ilmaisee lähtökohtansa selkeästi:

”Mutta kun kysymystä tarkastellaan valitsemastani näkökulmasta, joka on sama kuin Heideggerin, Sartren ja Merleau-Pontyn, ruumis ei olekaan olio vaan tilanne: se on otteemme maailmasta ja projektimme hahmotelma.” (Beauvoir 1949/2009, 100.)

Heinämaa lähtee kehittämään fenomenologista käsitystä sukupuolesta ja sukupuolierosta Merleau-Pontyn ja Beauvoirin luonnehdintojen avulla. Tästä näkökulmasta kysymys sukupuolesta ei koske sitä, mikä tai millainen olio on kyseessä. Beauvoir kysyy, mikä on nainen, mutta hän ei odota, että siihen kyettäisiin vastaamaan. Heinämaan mukaan fenomenologia tutkii pikemminkin sitä, miten olio käyttäytyy tai miten se suhtautuu maailmaan (Heinämaa 1996, 15). Beauvoir ei lähesty naista ontologisenä ongelmana. Beauvoirin kysymyksen naisesta voitaisiin kääntää myös muotoon, miten nainen on tai mitä merkitsee olla nainen¹⁵. Sukupuoli hahmottuu fenomenologisessa tarkastelu-kehyksessä tavaksi toimia ja käyttäytyä. Sukupuolesta tulee olemisen tyyli. Sukupuoliero merkitsee tyylin eroa.

Tarkastelen aluksi, mitä fenomenologia tarkoittaa Husserlin ja Merleau-Pontyn luonnehdinnoissa. Painopiste on erityisesti Husserlin myöhäisteoksissa, jotka ovat vaikuttaneet ratkaisevasti Merleau-Pontyn työn kulkuun. Tämä näkökulma on keskeinen myös Heinämaan tulkinnassa. Selvitän, mitä tarkoitetaan käsitteillä fenomenologinen reduktio, luonnollinen asenne ja elämismaailma. Näiden Husserlin muotoilemien käsitteiden tunteminen on tärkeää fenomenologisen sukupuolikäsityksen ymmärtämiseksi. Toiseksi siirryn tarkastelemaan, miten ruumis hahmottuu fenomenologisessa pe-

myöhemmin työssäni myös persoonan käsitettä. Persoonaa eroaa mielen käsitteestä. Persoonalla tarkoitetaan ainutkertaista kokonaisuutta, joista yksilöt tunnistetaan.

15 Heinämaan mukaan kysymys naisesta ja sukupuolesta alkoi avautumaan Beauvoirille kysymyksen ”mitä naiseus merkitsee minulle” kautta (Heinämaa 2009, 9).

rinteessä. Tutkin, millä tavalla ruumis on esillä jo Husserlin työssä ja miten teeman käsitteleminen etenee Merleau-Pontyn ajattelussa. Erityisen tärkeä Beauvoirin hankkeen kannalta on Merleau-Pontyn ruumiskuvaus. Kolmanneksi etenen käsittelemään, millä tavalla kysymys naisesta ja sukupuolesta avautuu tässä viitekehyksessä Beauvoirin sekä Irigarayn töissä.

1.2 Mitä on fenomenologia?

Sara Heinämaan mukaan Simone de Beauvoirin työn lähtökohta on Maurice Merleau-Pontyn eletyn ruumiin käsite. Merleau-Ponty muotoili eletyn ruumiin käsitteen vastakkaiseksi objektiiviselle ajattelulle, jossa maailman oliot ymmärretään tarkkarajaisina ja määrättyinä ja niiden väliset suhteet ulkoisina. Tällöin esimerkiksi nainen ja mies tai mieli ja ruumis olisi erotettavissa kahdeksi toisistaan irrallaan olevaksi kokonaisuudeksi, jotka noudattavat omia sääntöjään ja jotka tieteen on mahdollista saavuttaa toisista riippumatta. Merleau-Ponty kuitenkin väittää, että tieteen kuvaaman objektiivisen maailman edellytys ja perusta on eletty ja toimiva ruumis, jota ei ole mahdollista pilkkoa osiin ja asettaa tieteellisen tutkimuksen kohteeksi. Eletty ruumis on kaiken tiedon ehto.

Fenomenologia tutkii sitä, miten maailma on olemassa meille. Sananmukaisesti fenomenologia on oppi ilmenevästä¹⁶. Fenomenologia tutkii ja kuvaa maailmaa sellaisena kuin se ilmenee meille ottamatta kantaa ilmiöiden todellisuuteen tai epätodellisuuteen. Ulkomaailmaa, sen olioiden ja ilmiöiden olemassaoloa ei kielletä, vaan näitä koskevat oletukset asetetaan sulkeisiin. Fenomenologian tutkimuskohteeksi avautuu alkuperäinen tai välitön kokemus maailmasta. Fenomenologia pyrkii ymmärtämään tätä suhdetta ja tutkii sen ehtoja. Heinämaan mukaan fenomenologia tutkii ”kokemuksia, muun muassa havaintoja, uskomuksia, kuvitelmia, muistoja ja kosketuksia, mutta samalla se tutkii myös maailmaa havaittuna, uskottuna, kuviteltuna, muistettuna ja kosketettuna.” (Heinämaa 1996, 17-18.) Edmund Husserl kiteyttää fenomenologian lähtökohdan sanoilla ”asioihin itseensä”¹⁷. Fenomenologia on paluuta välittömään havaintoon ja kokemukseen. Merleau-Pontyn mukaan fenomenologiaa kiinnostaa juuri havaitsemisen ja tietoisuuden olemus (Merleau-Ponty 1945/2000, 170).

Fenomenologinen lähestymistapa vaatii erityistä metodologiaa, jota Husserl kutsuu fenomenologiseksi

16 Termi fenomenologia tulee kreikan sanoista fainomenon eli ”ilmenevät” tai ”ilmiö” ja logos eli ”järki, käsitteellisyys, puhe, oppi”.

17 ”Zu den Sachen Selbst.”

reduktioksi. Husserl tekee eron luonnollisen ja filosofisen asenteen välillä. Reduktio tarkoittaa luonnollisesta asenteesta irtaantumista. Tunnettu luonnehdinta fenomenologisesta asenteesta on teesistä pidättäytyminen¹⁸. Fenomenologi pidättäytyy kaikista olemassaoloa koskevista arvostelmista ja väitteistä. Asennemuutoksen seurauksena tutkimuskohde avautuu uudella tavalla. Sulkeistaminen koskee niin luonnonoloiden ja arkielämän esineiden olemassaoloa kuin arvojen todellisuutta ja tieteiden selityksiä (Heinämaa 1996, 23; Husserl 1913/98, 131). Tavoite on palata asioihin sellaisina kuin ne ilmenevät välittömässä kokemuksessa, tutkia kokemuksen akteja sekä niiden yleisiä piirteitä (Heinämaa 1996, 18). Reduktion jälkeen jäljelle jää maailma havaittuna ja elettyinä kokemuksen virtana sekä se jokin, jolle maailma ilmenee. Fenomenologiassa tapahtuu näin siirtymä luonnollisesta asenteesta tietoisuuden toimintatavan ja sen kohteiden reflektiiviseen tarkastelemiseen.

Arkielämässä otamme esineiden esineiden, asioiden sekä arvojen olemassaolon annettuna ja valmiina. Husserl kutsuu tätä ajattelutapaa luonnolliseksi (Husserl 1950/2009, 33)¹⁹. Tästä asenteesta ovat muodostuneet ja kehittyneet niin luonnontieteet kuin ihmistieteetkin. Juha Himanka sanoo Husserlin *Fenomenologian idea* -kirjan suomennoksen esipuheessa luonnollisen asenteen olevan maailmaan uskomista, jossa asetamme kohteen olevaksi. Luonnollinen asenne tarkoittaa näin varmuutta siitä, että kaikki koettu ja kaikki koettavissa olevat kohteet yksinkertaisesti ovat. (Himanka 2009, 20.) Husserl kirjoittaa tiedostamisen mahdollisuudesta. Luonnollisessa asenteessa tiedostava subjekti ja tiedostaminen käsitetään itsestään selvänä (Husserl 1950/2009, 35). Filosofinen ajattelutapa paljastaa kuitenkin annetuksi oletetun tiedostamisen ja sen objektit arvoitukseksi. Havaintotapah-tuma on pelkästään havaitsevan subjektin psyykkinen elämys²⁰.

Husserlin mukaan luonnolliseen asenteeseen perustuva tieteellinen tieto kohtaa välttämättä vaikeuksia (Husserl 1950/2009, 36-39). Tieteellinen ajattelu on unohtanut lähtökohtansa elämismaailmaan²¹. Husserl kritisoi matemaattisten tieteiden tapaa käsittää itsensä itseriittoisina ja absoluuttisi-

18 "Aufhebung der Thesis". Heinämaan mukaan Husserlin tavoittelema asenne voidaan kuvailla myös sanoilla olemassaoloväitteen lykkääminen, väittämisen keskeyttäminen ja arvostelmasta tai väittämisestä pidättäytyminen. Heinämaa tulkitsee Husserlin termin Aufhebung merkitsevän sitä, että lakkaamme asenoitumasta maailmaan läsnä ja kä-sillä olevana todellisuutena. (Heinämaa 1996, 21.)

19 Alun perin "natürlich". Käytän lähteenä Husserlin luennoista ja postuumista julkaistuista teksteistä koottua *Fenomenologian idea* -teosta (*Die Idee der Phänomenologie*). Juha Himangan, Janita Hämäläisen ja Hannu Siveniuksen suomennos ilmestyi ensi kerran 1995.

20 Husserlille muotoutui ongelmaksi toisten tietoisuuksien mahdollisuus. Husserl käsitteli tätä solipsismin ongelmaa lä-pi tuotantonsa, mutta erityisesti se nousee esiin hänen viimeisimmissä töissään. Husserl ehdottaa, että kokemus maa-ilmasta on aina jaettava. Husserl ei kuitenkaan täysin kyennyt tätä selvittämään. Merleau-Ponty ratkaisee solipsismin ongelman uudella tavalla ruumiillisuuskuvauksella.

21 Lebenswelt. Selitän myöhemmin tarkemmin, mitä käsitteellä tarkoitetaan.

na totuuksina (Husserl 1954/84, 48-49). Geometrian kaltaiset abstraktit ja ideaaliset muodot ovat syntyneet alun perin suhteessa elettyyn, konkreettiseen maailmaan. Heinämaa huomauttaa, miten tieteentekijöiden toiminnan mielekkyys edellyttää elettyä kokemusta: elämismaailma muodostaa perimmäisen horisontin, jossa tieteellinen tutkimus ja sen tulokset saavat merkityksensä tai jäävät sitä vaille (Heinämaa 1996, 47). Matemaattinen todellisuuskäsitys on syntynyt rakentamisen, maanmittauksen ja maan muokkaamisen käytännöistä. Reflektiivinen ote paljastaa kuitenkin objektiivisen totuuden ja luonnollisen ajattelujärjestelmän kyseenalaisiksi. Myös luonnolliseen asenteeseen perustuvat sukupuoliteoriat kohtaavat välttämättä ongelmia. Biologiset ja sosiaaliset selitysmallit osoittautuvat riittämättömiksi kuvaamaan sukupuolen ilmiötä sen moniulotteisuudessaan. Fenomenologia jättää näin huomiotta kaikki tämän kaltaiset selitysmallit. Selittävän ja analysoivan tutkimuksen sijaan fenomenologia on kuvailevaa tiedettä (Merleau-Ponty 1945/2000, 171).

Myös Merleau-Pontyille fenomenologia on yritys kuvata kokemusta suoraan sellaisena kuin se koetaan välittömässä havainnossa. Fenomenologia merkitsee Merleau-Pontyille filosofiaa, jolle maailma on jo olemassa ennen reflektiota ja fenomenologian tehtävä on löytää ja tarkastella tätä yhteyttä maailmaan. Kaikki tieto maailmasta, tieteellinen tieto mukaan lukien, on peräisin maailman kokemisesta, ja ilman tätä kokemusta tieteen symbolit olisivat merkityksettömiä. Tiede perustuu tälle suoralle maailmasuhteelle. Tiede ei kykene saavuttamaan tämän suoran kokemuksen merkitystä, vaan se on aina vasta toissijainen ilmaisu maailmasta. (Merleau-Ponty 1945/2000, 171.) Heinämaa tarkentaa, että kyse ei kuitenkaan ole toisesta maailmasta, vaan kokemuksen toisesta abstraktiosta: fenomenologinen liike ei tarkoita idealistista paluuta tietoisuuteen (Heinämaa 1996, 63). Tiede on suhteessa elettyyn maailmaan samalla tavalla kuin kartta on suhteessa maisemaan. Merleau-Ponty kirjoittaa:

”Asioihin itseensä palaaminen tarkoittaa paluuta tähän maailmaan ennen tietoa, maailmaan, josta tieto aina puhuu ja johon verrattuna kaikki tieteellinen määrittelyminen on abstraktia, merkin asemaan jäävää ja toissijaista, kuten maantiede verrattuna maaseutuun, jossa liikkuessamme olemme ensin oppineet, mitä metsä, preeria ja joki ovat.” (Merleau-Ponty 1945/2000, 171.)

Havainnon fenomenologia -teoksen esipuheessa Merleau-Ponty kuvailee, miten fenomenologia on tiedettä olemuksista, mutta samalla fenomenologia on myös filosofiaa, joka laittaa olemukset takaisin olemiseen (Merleau-Ponty 1945/2000, 170). Ihmistä ja maailmaa on mahdollista ymmärtää ai-

noastaan niiden konkreettisen todellisuuden pohjalta.

Merleau-Pontyn työn kannalta tärkeä on Husserlin reduktio elämismaailmaan. Tämä käsite nousee keskeiseksi Husserlin myöhäistuotannossa ja erityisesti *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie* -teoksessa²². Heinämaan mukaan elämismaailma koostuu monenlaisista erilaisista oliosta, jotka kaikki ovat jollain tavalla konkreettisia ja ruumiillisia. Siihen kuuluu kaikki, mitä voidaan havaita ja käsitellä. Elämismaailma sisältää niin joet, kivet, puut, eläimet ja ihmiset kuin kulttuuriesineetkin, kuten rakennukset, työkalut ja taideteokset. Nämä elämismaailman esineet ja olennot ovat ensisijaisia suhteessa tieteiden kuvaamiin entiteetteihin. (Heinämaa 1996, 46.) Husserlille kääntyminen elämismaailmaan oli kuitenkin vain yksi väylä transsendentaalisen tietoisuuden tutkimisessa. Fenomenologisen menetelmän päämäärä on paljastaa lopulta tietoisuuden ja sen aikaansaannosten välttämättömät, universaalit piirteet. Husserlin reduktio ei siis pysähdy elämismaailmaan kuvaamiseen, vaan se vasta alkaa siitä. Elämismaailmaan kohdistuvan lisäreduktion tehtävänä on tarkastella elämismaailman yleisiä rakenteita, jotka ovat olemassa a priori (Husserl 1954/84, 139-140). Husserlin reduktiivisessa projektissa tapahtuu siis kaksi siirtymää: tieteiden ja olemassaoloväitteiden redusoiminen sekä elämismaailman sulkeistaminen.

Tässä kohtaa Merleau-Pontyn ajattelu irrottautuu Husserlin työstä. Merleau-Ponty hyväksyy ensimmäisen, tieteisiin kohdistuvan reduktion, mutta hän hylkää Husserlin transsendentaalifilosofian ja elämismaailman sulkeistamisen. Lopullinen reduktio ei ole mahdollinen, koska ihminen ei Merleau-Pontyn katsannossa kykene täysin irtaantumaan elämismaailmasta. Merleau-Pontyille reduktio elämismaailmaan ei ole vain eräs tutkimuksen välivaihe, vaan fenomenologi joutuu toistuvasti palaamaan siihen (Heinämaa 1996, 45). Merleau-Ponty ei pidä olemusta fenomenologian päämääränä ja tutkimuksen varsinaisena kohteena, vaan olemuksiin palaaminen on väline, jonka kautta sitoutumista maailmaan voidaan ymmärtää (Merleau-Ponty 1945/2000, 176). Heinämaa täsmentää, miten havaitsijalla ei ole etukäteen hallussaan havaitun olion hahmoa, vaan vasta havainto synnyttää niitä. Fenomenologia ei Merleau-Pontyillä pyri olemisen muuttumattomien ehtojen analysoimiseen, vaan se on jatkuvaa tulemisen kuvausta. (Heinämaa 1996, 52.)

22 Koko nimi *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie: Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Viittaan työssäni teoksen englanninkieliseen käännökseen. Teos on myös suomennettu nimellä *Eurooppalaisten tieteiden kriisi ja transsendentaalinen fenomenologia* (2012). Käytän työssäni teoksesta lyhennettä *Krisis*.

Fenomenologisen reduktion avulla luonnollinen asenne siirretään siis syrjään, jolloin tutkimuksen kohteeksi avautuu suora ja välitön kokemus. Heinämaa kuitenkin huomauttaa, ettei reduktio ole yksinkertainen vaihe, vaan se on pikemminkin yleisnimitys erilaisille sulkeistuksille (Heinämaa 1996, 44). Reduktion kohteena on niin arkiset asenteet, filosofiset uskomukset, tieteelliset väittämät kuin viime kädessä reduktion suorittava subjekti itsekin. Merleau-Ponty hylkää Husserlin filosofian universalisoivat pyrkimykset ja kehittää eritoten alkamisen ajatusta. Filosofian ydin sijaitsee Merleau-Pontyn mukaan ajattelun jatkuvassa aloittamisessa (Merleau-Ponty 1945/2000, 176). Täydellinen ja loppuun viety reduktio on mahdottomuus. Ihminen ei ole henkiolento, vaan olemme kiinni ajassa ja maailmassa. Merleau-Pontyille fenomenologia on idealistisen filosofian sijasta lähtökohta eksistentiaaliselle filosofialle. Fenomenologia tarkoittaa näin jatkuvaa ja loputonta kyseenalaistamista sekä tulemisen kuvausta. Reduktiivinen liike on välttämätöntä toistaa yhä uudelleen.

Teoksessa *Cartesiansche Meditationen* (1950) Husserl vertaa fenomenologista asennemuutosta Descartesin epäilyn metodiin, jota Husserl pitää yhtenä mahdollisena tapana toteuttaa fenomenologinen reduktio. Vaikkakin transsendentaalinen fenomenologia joutuu hylkäämään lähes koko karteesisen oppisisällön, niin Husserl ylistää Descartesia siitä, että tämä antoi filosofialle uuden radikaalin suunnan ja käynnisti uudenlaisen transsendentaalisen filosofian (Husserl 1950/82, 1). Descartesin hanke kuitenkin poikkeaa Husserlin pyrkimyksestä perustavanlaatuisesti. Ensinnäkin Descartes samasti epäilyn kautta paljastuneen minän ihmismielen kaltaiseksi olevaksi (Heinämaa 2000, 30-31). Cogitosta tulee Descartesilla osa mentaalista todellisuutta. Descartes ei onnistunut ulottamaan epäilyn metodia epäilevään itseensä. Descartes kyllä kysyy, millainen tämä meditoiva ego on, mutta hän sulkee pois eletyn ruumiin ja koko aistitun maailman ylipäänsä, minkä vuoksi egosta tulee määrätty (Husserl 1954/84, 79). Husserlin käsittelyssä filosofian tehtäväksi pysähtyä ihmettelemään cogittoa, tutkia sen ominaispiirteitä ja kuvata sekä analysoida niitä (Heinämaa 2000, 32). Toiseksi Descartes pyrki saavuttamaan epäilyn metodin avulla ehdottoman varmaa tietoa. Reduktio ei kuitenkaan ole keino ehdottoman totuuden saavuttamiseksi. Reduktion tarkoitus ei myöskään ole varmistaa maailman objektiivista olemassaoloa, vaan fenomenologian tehtävä on ymmärtää sitä. Heinämaa väittää, että sen sijaan, että Descartes olisi ymmärtänyt puhtaan minän ja sen kokemukset maailmaa koskevan tiedon ehdoksi, hän käsitti ne tällaisen tiedon alalajeiksi (Heinämaa 1996, 26).

Fenomenologia on ennen kaikkea ajatustapa. Husserl näkee fenomenologian toimialan kahtalaisena: fenomenologia tarkoittaa tiedettä tai tieteellisten oppialojen yhteyttä, mutta samalla se merkitsee ennen kaikkea myös erityistä metodia ja ajattelutapaa (Husserl 1950/2009, 41). Heinämaa korostaa,

että Merleau-Ponty omaksui Husserlilta juuri tämän ajattelun liikkeen. Merleau-Ponty ei niinkään ole kiinnostunut Husserlin työn tuloksista ja hän hylkää osittain Husserlin projektin, mutta Merleau-Ponty pyrkii omassa tutkimuksessaan viemään pidemmälle ja uusiin suuntiin Husserlin alulle pane-
maa ajattelutapaa. Myös Husserl kuvaa fenomenologiaa varsinkin viimeisissä töissään liikkumisen
kuin tulemisen kaltaiseksi toiminnaksi. (Heinämaa 1996, 56-57.) Samoin Beauvoir ei teoksessaan
esitä fenomenologista teoriaa naisesta tai sukupuolesta, vaan fenomenologia muodostaa Beauvoirin
ajattelun yleisen suunnan. Myös Heinämaan oma tutkimus hyödyntää fenomenologista ajattelua.
Heinämaa ei esitä yksityiskohtaista selvitystä Beauvoirin työstä, vaan hän tarkastelee Beauvoirin
hankkeen yleistä linjaa ja poljentoa.

1.3 Eletty ruumis

Fenomenologinen näkökulma sukupuoleen perustuu ajatukselle eletystä ruumiista. Tämä tarkoittaa
ruumista havaitsevana ja kokevana kokonaisuutena. Myös Beauvoir tekee asennemuutoksen luon-
nollisesta fenomenologiseen asenteeseen ja tutkii sukupuolen elettyjä merkityksiä. Ruumista ei tästä
näkökulmasta ymmärretä esineen kaltaisena tarkkarajaisena oliona, vaan ruumis on tilanne. Beau-
voir kirjoittaa, miten konkreettisesti ei ole olemassa tiedemiesten kuvaama objektiruumis vaan ruu-
mis, jota subjekti elää (Beauvoir 1949/2009, 104). Ruumis itsestään aktiivisesti perii ja synnyttää
merkityksiä. Sukupuoli hahmottuu tässä kontekstissa toiminnan tyylinä. Mies ja nainen, miehisuus
ja naisuus, merkitsevät kahta erilaista toiminnan tyyliä, olemisen tapaa.

Sara Heinämaa avaa Beauvoirin fenomenologista hanketta kartoittamalla fenomenologisen ajattelun
juuria. Beauvoirin työn lähtökohta sijaitsee Merleau-Pontyn ruumiskuvauksessa, mutta Heinämaa
pitää tärkeänä Beauvoirin hankkeen ymmärtämiseksi myös Husserlin luonnostelemaa eletyn ruu-
miin ideaa, jota Husserl tarkastelee erityisesti myöhäistuotannossaan. Esittelen kaksi asennetta, joi-
den kautta ruumista voidaan lähestyä. Nämä asenteet ovat naturalistinen ja personalistinen asenne.
Tämän jälkeen selvitän, miten Merleau-Ponty vie Husserlin työtä eteenpäin. Husserlin työ merkit-
see Merleau-Pontylle ennen kaikkea mahdollisuutta kuvailla ja tematisoida eletyn ruumiin ajatusta.
Merleau-Pontyn koko tuotanto on tämän ruumiillisen maailmankäytännön kuvausta. Tarkastelen eri-
tyisesti, mitä Merleau-Ponty tarkoittaa eletyn ruumiin sekä tyylin käsitteillä.

1.3.1 Naturalistinen ja personalistinen asenne

Ideen II -teoksessa²³ Husserl jakaa elämismailman olennot ja esineet kahteen ryhmään: fysikaaliset asiat (*Körper*) ja eletyt ruumiit (*Leib*). Fysikaalisiin asioihin lukeutuvat elottomat kappaleet, kuten kivet, metalli ja muu ”liikkumiskyvytön” materiaalisuus. Elettyyn ruumiillisuuteen puolestaan kuuluvat kasvimaailma, eläinruumiit sekä ihmisruumiit, sekä muiden ruumiit että oma ruumiini. Eletty ruumis on aistiva ja toimiva ruumis, joka on samalla myös tekojen ja havainnon keskus. Husserl erottaa kaksi asennetta, jolla jälkimmäisen ryhmän asioita voidaan lähestyä: naturalistinen ja personalistinen asenne. (Heinämaa 2003, 26; 1996, 46.) Heinämaa pitää tätä Husserlin tekemää erotusta ratkaisevana Beauvoirin eksistentiaalistis-fenomenologisen sukupuolikeskustelun ymmärtämiseksi.

Naturalistisessa asenteessa lähestymistapa vastaa luonnontieteilijän katsontakantaa. Tälle asenteelle on ominaista luottamus tieteen keinoihin, ja se voidaan ulottaa sekä fyysisiin että psyykkisiin asioihin. Naturalistisessa asenteessa tarkasteltavaa kohdetta lähestytään objektiivisesti riisumalla siitä kaikki mahdolliset abstraktit tekijät, kuten arvo ja merkitys, jotka eivät palvele tieteen intressejä. Arvoihin liittyvät käsitteet eivät tieteellisen asenteen näkökulmasta kuulu luontoon. (Husserl 1952/93, 27.) Sen sijaan kohteelle pyritään löytämään sisäisiä tai ulkoisia kausaalisia tekijöitä, jotka seuraavat yleisiä lakeja. Tällainen puhtaan teoreettinen asenne kuitenkin johtaa siihen, ettemme enää koe ihmisiä, taloja tai taideteoksia, vaan maailma koetaan pelkästään materiaalisina asioina. (Heinämaa 2003, 27; Husserl 1952/93, 27-28.)

Eletyn ruumiin kannalta keskeistä on fyysisen ja psyykkisen suhde²⁴. Naturalistisessa asenteessa tutkimuskohde on luonto, johon kuuluvat kaikki materiaaliset tai aikaan ja tilaan kuuluvat asiat. Myös psyykkinen on osa luontoa sellaisena kuin se näyttäytyy osana fyysistä. (Heinämaa 2003, 27.) Psyykkinen käsitetään näin luonnontieteellisessä asenteessa ainoastaan yhtenä materiaalisena tasona (Husserl 1952/93, 184-185). Husserl kutsuu elettyä ruumista fyysisen ja psyykkisen käännekohtaksi (Husserl 1952/93, 169). Heinämaan mukaan Husserlin käsite on kuitenkin ongelmallinen, sillä se sisältää oletuksen mielen ja ruumiin luontaisesta spatiaalisesta erosta (Heinämaa 2003, 28). Samalla Husserl kuitenkin hylkää tämänkaltaisen tulkinnan, joka jakaa ruumiin ja mielen kahdeksi erilliseksi kokonaisuudeksi. Husserl käsittää psyykkisen kuuluvan ruumiiseen (Husserl 1952/93, 36). Hän

23 *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie: Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Viittaan työssäni teoksen englanninkieliseen käännökseen *Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy, Second Book. Studies in the Phenomenology of Constitution*. Käytän teoksesta lyhennettä *Ideen II*.

24 Käytän tässä yhteydessä psyykkisen ja fyysisen käsitteitä. Husserl viittaa tässä kohtaa luonnontieteelliseen tutkimukseen, kun mieli ja ruumis sen sijaan ovat filosofisia käsitteitä. Mieli ja psyykkinen sekä ruumis ja fyysinen eivät näin ole täysin rinnastettavissa toisiinsa. Psyykkinen tarkoittaa tavallaan mieleen kuuluvia tapahtumia.

sanoo sen olevan jotain, jota ei voida erottaa tai asettaa rinnakkain fyysisen kanssa (Husserl 1952/93, 186). Psykykinen kokemus ei tapahdu omassa, erillisessä todellisuudessaan, vaan psykkinen tapahtuu aina ruumiissa.

Husserl väittää naturalistisen asenteen perustuvan personalistisella asenteelle²⁵. Personalistinen asenne ei naturalistisen asenteen tavoin pyri selittämään tai ennustamaan ruumiin käyttäytymistä, vaan kyse on vastaamisesta tai reagoimisesta toisten liikkeisiin ja eleisiin (Heinämaa 2003, 26 ja 31). Tämä asenne meillä on Husserlin mukaan valmiina, kun elämme ja olemme tekemisissä toisten kanssa (Husserl 1952/93, 192). Personalistisessa asenteessa ruumista ei lähestytä objektiivisesti pyrkimällä saamaan se haltuun teorian tai tiedon keinoin. Sitä ei paloitella osiin, vaan ruumis kohdataan ennen kaikkea merkityksellisenä ja tarkoituksenmukaisena kokonaisuutena.

Personalistista asennetta on mahdollista tutkia ja kuvailla fenomenologisen metodin avulla, jolloin ruumis voidaan kohdata kokonaisuutena. Fenomenologia tekee mahdolliseksi psykkinen kohtaamisen ruumiissa ilman, että mieli ja ruumis jaetaan kahdeksi erilliseksi ulottuvuudeksi tai että psykkinen käsitetään vain yhdeksi fyysisen tasoksi. Eletty ruumis kantaa mukanaan psykkinen ja fyysisen yhteen kietoutuneena kudelmana. Heinämaan mukaan lähestymällä ruumista personalistisesta tulokulmasta ihmisruumis voidaan nähdä kokonaan ilmaisevana. Fenomenologinen tutkimus osoittaa psykkinen tuovan itsensä esiin eletyssä ruumiissa *ilmaisuna*. Heinämaa kirjoittaa, että ruumiin liikkeet, asennot ja liikkeet ovat *sielun* ilmaisuja. Sielu sitoo yhteen ruumiilliset toiminnat ja osat kokonaisuudeksi, jota ei voida hajottaa tai jakaa itsenäisiksi kappaleiksi. (Heinämaa 2003, 32.) Mieli, sielu tai psykkinen ei sijaitse jollain erityisellä alueella ihmisen ruumiissa – kasvoissa, silmissä tai suussa, vaan jokainen ruumiin liike on täynnä mieltä (Heinämaa 2003, 33; Husserl 1952/93, 252). Kaikki tekemisemme syntyy näin mielen ja ruumiin samanaikaisuudesta tai päällekkäisyydestä. Mieli on ikään kuin upotettu ruumiiseen. Ne esiintyvät tai ilmaisevat itseään yhdessä.

Husserlin keskustelu eletystä ruumiista, personalistisesta asenteesta sekä mielen ja ruumiin yhteen kietoutuneesta luonteesta tarjoaa hedelmällisen alustan tarkastella sukupuolta ja sukupuolieroa, feminiinistä ja maskuliinista. Heinämaa kehittää eteenpäin Husserlin ajatusta personalistisesta asenteesta soveltamalla sitä sukupuoleen. Tästä näkökulmasta sukupuolten välisessä erossa ei ole kysymys anatomisista eroista, vaan ero on tyylessä (Heinämaa 2003, 34). Ennen siirtymistä lähemmin sukupuolen kysymykseen tarkastelen vielä, millä tavalla Merleau-Ponty vie eteenpäin Husserlin eletyn ruumiin ideaa.

25 Personalische Einstellung.

1.3.2 Merleau-Pontyn ruumiskuvaus

Husserlin tuotanto ja erityisesti myöhäistuotannon kuvaus eletystä ruumiista ovat Merleau-Pontyn fenomenologian lähtökohtia²⁶. Merleau-Ponty pysäyttää Husserlin muotoileman fenomenologisen reduktion elämismaailmaan ja tarkastelee tämän rakenteita sekä sitä, miten ihminen ruumiillisena ja havaitsevana olentona kytkeytyy maailmaan. Fenomenologi tutkii näitä kytköksen säikeitä ja suuntautumisen luonnetta.

Merleau-Pontyn tavoite on tarkastella ruumista ennen objektiivisten tieteiden väittämiä ja tavoittaa ruumis sellaisena kuin se on meille annettu välittömässä havainnossa. Merleau-Ponty luonnehtiikin työtään vastakohtaksi perinteiselle objektiiviselle ajattelulle, jossa maailma ymmärretään tieteiden mukaisena. Objektiivinen näkemys on joukko maailmaa koskevia ennako-oletuksia. Siinä oliot käsitetään määrättyinä ja niiden suhteet ulkoisina (Heinämaa 1996, 72). Tähän ennako-oletukseen nojaavat Merleau-Pontyn mukaan sekä empiristinen että intellektualistinen perinne (Merleau-Ponty 1945/2002, 30). Merleau-Ponty väittää kuitenkin, että havaitut olennot ovat epämääräisiä ja niiden väliset suhteet sisäisiä. Tieteiden ideaaliset oliot ovat tarkkarajaisia ja toisistaan erillisiä, mutta sama ei päde havaintoon. Sisäisessä suhteessa oliot ovat kiinnittyneet toisiinsa ja ne vaativat tämän liitoksen ollakseen olemassa. Esimerkiksi ihmisen asennetta ei voi kuvata viittaamatta eleisiin, ilmeisiin ja liikkeisiin Merleau-Ponty valaisee havainnon epämääräisyyttä myös esimerkiksi maisemasta sumuisena päivänä. Epämääräisyyttä ei kuitenkaan pidä hätiköityä tulkitsemaan pelkästään havainnon ominaisuudeksi, vaan epäselvyys koskee koko maailmaa (Merleau-Ponty 1945/2002, 7). Eletty tila ei ole matemaattinen avaruus, vaan se on tilanne (Merleau-Ponty 1945/2002, 4).

Epämääräisyys koskee myös olioiden ominaisuuksia, jotka Merleau-Ponty katsoo muodostuvan pikemminkin jatkumoina kuin määrättyinä ja lopullisina ominaisuuksina (Merleau-Ponty 1945/2002, 6; Heinämaa 1996, 73). Jos ajatellaan pyöreyttä ja pyöreitä kappaleita, kuten esimerkiksi maapallo tai pyörä, niin nämä kappaleet eivät kuitenkaan läheskään aina merkitse ideaaleja muotoja. Pyöreys sisältää myös vähemmän pyöreät oliot, jotka eivät kuitenkaan ole luokiteltavissa epäpyöreiksi. Tämä ajatus on helposti käytettävissä myös sukupuolen olemuksen tutkimiseen. Sukupuoli näyttäytyy silloin tiettyjen piirteiden jatkumona kuin määrättyinä ja vakaana kategoriana. Sama ajatus on näkyvis-

²⁶ Merleau-Pontyn työ perustuu etenkin niihin kuvauksiin ja käsitteisiin, jotka Husserl esittää *Ideen II* -teoksessa sekä *Krisis*-teoksen käsikirjoituksessa (Heinämaa 2003, 37).

sä eletyn ruumiin ajatuksessa. Heinämaa kuvaa, miten käyttäytyminen ei ole jaettavissa erillisiksi toiminnoiksi, vaan liikkeet ja erilliset havainnon muodot kytkeytyvät toisiinsa sisäisellä suhteella ja muodostavat kokonaisen olemisen tavan (Heinämaa 1996, 81).

Eletty ruumis

Merleau-Ponty havainnonfenomenologia tunnetaan ehkä parhaiten eletyn ruumiin kuvauksestaan. Merleau-Pontyille ruumis on ihmisen maailmassa olemisen ehto. Merleau-Ponty ei tarkoita tällä ruumista biokemiallisena organismina. Elettyä ruumista ei ole mahdollista asettaa objektiksi kuvatun objektiivisen ajattelun tavalla. Merleau-Ponty ei ota kantaa kysymyksiin, mikä tai millainen olento on ruumis. Sen sijaan ruumis merkitsee Merleau-Pontyille ihmisen olemassaolon perustaa ja lähtökohtaa maailmaan. Maailma tulee ihmiselle mahdolliseksi ainoastaan ruumiin kautta. Ruumiiseen ei näin voida ottaa objektiivista asennetta, sillä ihminen ei koskaan kykene astumaan ruumiinsa ulkopuolelle. Ihminen on ruumiinsa ja ruumis sitoo ihmisen maailmaan.

Merleau-Ponty vastustaa jyrkästi kartesiolaista mielen ja ruumiin erottelua, jossa mieli ymmärretään aktiiviseksi toiminnan subjektiksi ja ruumis passiiviseksi toiminnan kohteeksi. Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologia on karteeseen perinteeseen nojaavalle tietoisuusfilosofialle vastakkainen²⁷. Fenomenologisesta näkökulmasta ruumista ja mieltä ei ole mahdollista identifioida toisistaan riippumatta, eivätkä ne muodosta kahta erillistä ja itsenäistä substanssia. Mieltä ei ole mahdollista identifioida ilman havaintoa. Merleau-Pontyn täsmentää, miten ihminen ei näe, koska hän on mieli, eikä hän ole mieli siitä syystä, että hän kykenee näkemään. Näkeminen ja mieli tällä tavalla ajateltuna ovat synonyymeja (Merleau-Ponty 1945/2002, 158). Mieli ja ruumis ovat välttämättä kietoutuneet toisiinsa ja niiden suhde on sisäinen; ne eivät kohtaa toisiaan erillisinä ja rajattuina kappaleina. Maailma hahmottuu aina suhteessa ruumiin kykyihin.

Merleau-Ponty lainaa hahmopsykologisesta kirjallisuudesta ruumiin hahmon käsitteen²⁸ ja tulkitsee sitä uudella tavalla ruumiin tapana kytkeytyä maailmaan (Merleau-Ponty 1945/2002, 113). Ruumiin hahmo ei Merleau-Pontyilla tarkoita neutraalista tai mentaalista representaatiota ruumiista, vaan Mer-

27 Ruumiin ja mielen ongelma liitetään usein Descartesin dualismiin. Merleau-Ponty katsoi kuitenkin Descartesin laittaneen alulle keskustelun mielen ja ruumiin liitosta, mutta se jäi epäselväksi ja teoreettisen käsittelyn ulkopuolelle. Husserl nosti kysymyksen esiin uudelleen ja tarjosi mahdollisuuden pohtia eletyn ruumiin merkitystä uudella tavalla fenomenologisessa kontekstissa. Merleau-Pontyille Husserlin työ merkitsee edistysaskelta ruumiin käsitteen. (Hotanen 2010, 134.)

28 Alun perin schéma corporel (ks. Heinämaa 1996, 81).

leau-Ponty ymmärtää ruumiin hahmon toiminnallisena (Heinämaa 1996, 81). Ruumis suuntautuu maailmaan liikkuen siinä aktiivisesti omien mahdollisuuksiensa ehdoilla. Ruumiin hahmon käsite tuo ymmärrettäviksi poikkeavat käyttäytymismuodot, kuten aaveraajan, sillä käsitteen kautta voidaan ajatella erilaisia ruumiita ja sitä, miten ne toimivat maailmassa. Potilas, jolla on aaveraaja, toimii maailmassa eri tavoin kuin normaali ihminen, ja näin myös hänen käsityksensä todellisuudesta jäsentyy erilaiseksi. Ruumiin hahmo onkin aina normatiivinen. Normi ei kuitenkaan merkitse sisään rakennettua muotoa, vaan liike synnyttää ja vakiinnuttaa normin (Heinämaa 1996, 82n1). Aiemmat liikkeet ohjaavat liikkeiden suuntaa, mutta avoimena rakennelmana ruumis kykenee kuitenkin vieämään liikkeitä uuteen suuntaan (Merleau-Ponty 1945/2002, 163).

Ruumiin hahmo ei kuitenkaan tarkoita sitä, että yksilö yksin ja itseriitteisesti loisi maailmansa, vaan Merleau-Ponty käsittää ruumiin toiminnan ensi kädessä yhdessä toimimiseksi tai kanssakäymiseksi (Heinämaa 1996, 84). Ruumiin ja maailman limittäinen suhde tarkoittaa sitä, että ruumiin toiminta tapahtuu aina kanssakäymisessä toisten ruumiiden kanssa. Ruumis astuu aina jo olemassa olevaan maailmaan. Ruumiin liikettä määrää paitsi sen omat aiemmat liikkeet myös toisten liikkeet. Esimerkiksi lähestyessäni ystävää ja viittoessa häntä luokseen ruumiini reagoi välittömästi, myöntyykö vai hylkääkö ystävä pyyntöni (Merleau-Ponty 1945/2002, 127). Ruumiista voidaan näin erottaa kaksi tasoa: yksilöllinen sekä intersubjektiivinen taso. Ruumis toistaa sekä omia aikaisemmin sisäistettyjä että toisilta ruumiilta perittyjä tekoja. Heinämaa tarkentaa, miten ruumissubjekti ei ole yksilöllinen aikaansaannos, vaan se on perintö (Heinämaa 1996, 85). Se kytkeytyy välttämättä toisten hahmottamiin maailmoihin²⁹.

Tyyli

Eletyn ruumiin ekspressiivisyys johtaa siihen, että se manifestoituu ulos tietynlaisena olemassaolon tapana (Heinämaa 2003, 38, 40; Merleau-Ponty 1945/2002, 64). Tämä tapa on ruumis itse, eikä sitä edellä mikään ajatus tai pyrkimys (Merleau-Ponty 1945/2002, 230). Heinämaan tutkimuksen tarkoitus on tarkentaa Merleau-Pontyn ideaa eletystä ruumiista olemisen tapana ja käyttää sitä Beauvoirin

29 Merleau-Ponty välttää näin Husserlille ongelmaksi koituneen toisten tietoisuuksien ja niiden kohtaamisen mahdollisuuden. Merleau-Pontyn käsitys ruumiin suhteesta toiseen avaa mahdollisuuden ajatella minän ja toisen suhdetta uudella tavalla. Suhde toiseen onkin sijainnut 1900-luvulta eteenpäin ranskalaisen filosofian keskiössä. Levinas vei Toisen teeman ehkä pisimmälle argumentoidessaan etiikan olevan ensimmäistä filosofiaa. Luce Irigaray puolestaan on kirjoittanut sukupuolierosta, maskuliinisen ja feminiinisen suhteesta Merleau-Pontyn ja Levinasin fenomenologian hengessä mutta samalla punoen näihin etäisyyttä. Irigaray väittää, että Merleau-Ponty jää lopulta kiinni kaksina-paiseen ajatteluun, eikä onnistu avaamaan tilaa toisenlaiselle kokemustavalle (Irigaray 1984/1996, 171-204).

ja Irigarayn työn tulkitsemisen siivilänä. Tällöin sukupuoliero hahmottuu erona toiminnan tavassa, eikä niinkään pysyvien rakenteiden eroina.

Erityisesti Heinämaa kehittää tyylin käsitettä. Merleau-Ponty kuvailee tyylin käsitettä tapana käsitellä tai kohdata asioita (Merleau-Ponty 1945/2002, 382). Heinämaa luonnehtii tyyliä tapana yhdistellä asioita (Heinämaa 2003, 41). Se ei ole asia, ominaisuus tai suhde, vaan tyyli on tunnistettavia dynaamisia kokonaisuuksia, kuten ihmisiä, paikkoja, esineitä ja materiaaleja³⁰. Se on myös sellaisena aina jäljittelemätön (Merleau-Ponty 1964/87, 152) Viime kädessä koko maailma kohdataan tyylinomaisena kokonaisuutena. Tunnistamme maailman ykseyden samalla tavoin kuin tunnistamme tyylin (Merleau-Ponty 1945/2002, 382). Heinämaa täsmentää, miten tyyli on tässä olemus sanan aktiivisessa merkityksessä: ”Se ei kuulu mihinkään tiettyyn paikkaan tai kappaleeseen, vaan kulkee tilan ja kappaleiden kautta” (Heinämaa 1996, 159). Heinämaa kuvaa tyylin käsitettä sanoilla kudelmia, kudokset ja melodia³¹. Tällä Heinämaa pyrkii kirkastamaan sitä, miten tyylin ykseys ei toteuta mitään muotoa, vaan se rakentuu osittaisista yhteyksistä. Tällä ei tarkoiteta pysyvää ominaisuuksien tai tekojen kokoelmaa, vaan tyyli on avoin ja dynaaminen rakenne. Nämä yhteydet ovat muuttuvia ja osittaisia. Tyyliä voi myös muuttaa ja kuljettaa uusiin suuntiin. (Heinämaa 1996, 157-160.)

Joona Taipale on tutkinut subjektiivisuuden ja intersubjektiivisuuden välistä kytköstä Husserlin ajattelussa. Taipaleen mukaan Husserl lähestyy kysymystä persoonasta tyylin käsitteen avulla. Persoonaa luonnehtii samanaikaisesti ainutlaatuisuus ja tavanomaisuus. Yksilöllisyys ei toteudu luopumalla yhteisistä piirteistä, vaan yksilöllisyys on tapa omaksua piirteet ainutkertaisella tavalla. Juuri tämä omaksumisen tapa ja piirteiden toteutumisen tyyli tekee persoonasta sen, kuka hän on. (Taipale 2010, 119-121.) Tätä kautta avautuu myös mahdollisuus tarkastella normatiivisuuden merkitystä fenomenologisessa keskustelussa. Fenomenologiassa tietyistä kokemuspilteistä tulee yleisiä siksi, että niillä on jo itsessään normatiivinen asema. Taipale tarkentaa, miten normaalius yhdistyy tässä havaintokokemuksemme muodostumisen tapaan. Husserlin teoriassa normaaliudella on tärkeä rooli juuri konstituutioprosessissa. Normaalius on konstituution muoto. Yhteisön historialliset normit vai-

30 Merleau-Ponty kuvaus Pariisista tyylinkaltaisena kokonaisuutena on havainnollistava esimerkki. Pariisin tyyli ilmenee sen kokonaisuudessa: kahviloissa, ihmisten kasvoilla, laitureiden poppelipuissa ja Seinen kaarteissa (Merleau-Ponty 1945/2002, 327).

31 Merleau-Ponty lähtee myöhemmässä teoksessaan *Le visible et l'invisible* (1964) kehittämään antidualistista ontologiaa ja luo samalla vaihtoehtoista käsitteistöä, joka ei perustu sellaisten käsitteiden, kuten ruumis ja mieli, tietoisuus ja maailma tai subjekti ja objekti, vastakkaisuudelle. Näiden tilalle hän tarjoaa erikoisia käsitteitä, kuten liha (chair), risteys (chiasme), kudokset (tissu), punos, kietoutuminen (entrelacs), käännös, vaihdos (réversibilité), välimatka, poikkeama (écart) ja villi (sauvage). Heinämaan mukaan poikkeuksellista on myös se, miten Merleau-Ponty käyttää näitä käsitteitä elementteinä esisokraattisessa mielessä. (Heinämaa 1995, 163a5.) Nämä Merleau-Pontyn kehittämät termit ovat vaikuttaneet ratkaisevasti Luce Irigarayn ajatteluun. Samalla Irigaray kehittää uusia käsitteitä, kuten välitila ja huulet. Artikkelissa Pinnan liikettä (N&N 3/97) Heinämaa esittää, että Irigarayn kuvaus feminiinisestä olisi mahdollista ymmärtää elementtinä samankaltaisessa merkityksessä kuin Merleau-Pontyn käsitteet.

kuttavat ja jäsentävät kokemuksiamme sekä ohjaavat yksilön toimintaa. Konstituutiota määrittävät näin sekä subjektiiviset rakenteet että yhteisölliset normit. (Taipale 2010, 122, 127.) Merleau-Ponty päätyy samanlaiseen ratkaisuun kuin Husserl. Havainnon muoto ei ole normin realisoitumista, vaan se on normin syntymä (Merleau-Ponty 1945/2002, 70). Sisäinen ja ulkoinen yhdessä synnyttävät muodon sen sijaan, että suunta olisi sisäisistä rakenteista ulkoiseen havaitsemiseen.

Merleau-Pontyn teoriassa myös kieli ymmärretään tapana elää maailmassa. Tämä näkökulma vaatii kuitenkin paluuta kysymykseen puheen alkuperästä, jonka Merleau-Ponty löytää uskomusten sijaan ilmeistä, eleistä ja asennoista (Heinämaa 1996, 97). Näitä elementtejä ei ole mahdollista erottaa toisistaan, vaan ne esiintyvät aina kokonaisuutena. Puhe ilmaisee ennen kaikkea subjektin tunteita ja asennetta maailmassa. Ruumiin ilmaisun ajatus on havaittavissa jo Husserlin luomasta personalistisesta asenteesta ruumiiseen. Merleau-Ponty kehittää tätä Husserlin alulle laittamaa keskustelua ruumiin eleteorian kautta. Merleau-Pontyn mukaan eletty ruumis ilmenee kokemuksen pohjimmalla tasolla *ilmaisuna* (Heinämaa 2003, 37). Tämä ilmaisu ei ole minkään muun kuin itsensä ilmaisu. Ilmaistua ei ole olemassa ilman ilmaisua. Merleau-Ponty väittää ruumiin ilmaisevan täyttä olemassaoloa (Merleau-Ponty, 1945/2002, 192). Merleau-Ponty ei tee eroa puheen ja ajatuksen välillä. Ajatus ei sijaitse ruumiin, eleiden ja asentojen, ulkopuolella, vaan ajatus ja puhe ovat ruumiissa. Puhe itsessään on puhujan ajatus (Merleau-Ponty 1945/2002, 209)³².

Tärkeää tyylin ja performatiivisuuden käsitteiden vertailulle on huomioda lyhyesti myös puheen ja merkityksen suhde Merleau-Pontyn teoriassa. Näiden suhde ei ole mielivaltainen, vaikka sanat ensituntumalta siltä näyttäisivätkin. Puheeseen kuuluu aina osana emotionaalinen sisältö, jota Merleau-Ponty kutsuu myös puheen eleeksi. Sanat, vokaalit ja äänteet ”laulavat” maailmaa ja ilmaisevat puheen emotionaalista sisintä. (Merleau-Ponty 1945/2002, 217.) Merkitykset eivät ole immateriaalisia objekteja, vaan ne ovat havaitun maailman rakenteellisia ominaisuuksia (Heinämaa 2003, 39)³³. Merleau-Pontyille kieli on perusolemuksestaan maailmassa olemisen, asenteen ja tunteen ilmaisu, ja tämä ”maailman laulaminen” voi tapahtua lukuisin eri tavoin. Eri kielet havaitsevat ja kokevat

32 Merleau-Pontyn käsitys kielestä poikkeaa empiristisistä ja intellektualistisista luonnehdinnoista kielestä ja puheesta. Merleau-Pontyn mukaan nämä teoriat eivät kykene korjaamaan kielen käyttäytymistä kokonaisuutena, eivätkä ne tarjoa kielellisen toiminnan eri variaatioita ja mahdollisuuksia. Empiristinen näkökulma etsii selitystä puheen merkitykselle kausaalisista tekijöistä. Intellektualistinen teoria taas löytää puheen merkityksen sitä edeltävästä ajatuksesta, jonka ilmaisuväline on puhe. Merleau-Pontyn mukaan kumpikaan näistä teorioista ei huomioi lainkaan puhuvaa subjektia. Ne eivät onnistu tavoittamaan puheen toiminnallisuutta, eivätkä ne kykene ilmaisemaan subjektin sisäisiä mahdollisuuksia puheessa. Empiristisessä teoriassa ei ole lainkaan puhuvaa subjektia, ja intellektualistinen teoria puolestaan postuloi pelkän ajattelevan subjektin, mutta ei puhuvaa. (Heinämaa 1996, 89-90; Merleau-Ponty 1945/2002, 203.)

33 Merleau-Ponty tarjoaa näin kokonaan erilaisen tavan käsittää kielen merkityssuhde kuin mitä Ferdinand de Saussuren kielitieteellisiin kuvailuihin perustuvat kielenteoriat ehdottavat. Näissä muotoiluissa ilmaisun suhde ilmaistuun on mielivaltainen (Heinämaa 1996, 98).

maailman kukin omalla erityisellä tavallaan. Erot kielten välillä koskevat yhtä lailla niin ilmaisua kuin sen sisältöäkin, koska nämä kaksi ovat erottamattomia. Tämä tekee täydellisen kääntämisen kieleltä toiselle mahdottomaksi. Merleau-Ponty väittää, että ihminen voi puhua montaa kieltä, mutta hän kykenee elämään vain yhtä kieltä tai kielen maailmaa (Merleau-Ponty 1945/2002, 218). Toisenlaisen kielen omaksuminen edellyttäisi näin astumista kokonaan siihen maailmaan, joka liittyy kyseiseen kieleen (Heinämaa 1996, 101). Merleau-Pontyille samanlaiset elimet ja hermosto eivät riitä tuottamaan samanlaisia ilmaisuja (Merleau-Ponty 1945/2002, 219).

Merleau-Pontyn kielikäsitteily avaa mielenkiintoisen näkökulman pohtia minän ja toisen suhdetta. Heinämaan mukaan Merleau-Pontyn pyrkimys on osoittaa, miten toisen kohtaaminen on mahdollista ilman, että toinen palautetaan minään (Heinämaa 1996, 101). Tämä tarjoaa hedelmällisen pohjan tarkastella myös sukupuolta, miehen ja naisen, maskuliinisen ja feminiinisen välistä eroa. Kysymys sukupuolierosta ei lähde liikkeelle elimistä tai toiminnoista, vaan se alkaa niiden merkityksistä.

1.4 Sukupuoli tyylinä

Olen edellä esitellyt sen fenomenologisen alustan, jonka Heinämaa tulkitsee olevan Beauvoirin *Le deuxième sexe* eli *Toinen sukupuoli* -teoksen lähtöpiste. Perinteinen lukutapa on jättänyt Beauvoirin yhteydet Merleau-Pontyn ajatuksiin huomiotta ja lukenut Beauvoirin teosta historiallis-sosiologisen sukupuolen teoriana tai Sartren eksistentialismin laajenuksena (Heinämaa 1996, 130). Beauvoirin on katsottu käsittelevän sukupuolta sex/gender-kehikon kautta. Tässä luennassa naiseksi tuleminen käsitellään kausaaliseksi tapahtumasarjaksi, jossa biologisesta sukupuolesta muovautuu oppimisen kautta sosiaalinen sukupuoli. Tämä käsitys on kuitenkin ristiriidassa Beauvoirin eksistentiaalisten ajatusten kanssa, sillä Beauvoir sanoo toistuvasti naisen valitsevan itsensä ja tilanteensa (Heinämaa 1996, 133; Beauvoir 1949/2009, 58). Heinämaa osoittaa sex/gender-jakoon perustuvan tulkintamallin puutteelliseksi ja väittää Beauvoirin tutkivan naisen merkitystä fenomenologisen asenteen avulla. Heinämaan mukaan Beauvoirin *Toinen sukupuoli* on fenomenologinen tutkimus naisesta ja sen lähtökohta on Husserlin luonnehtima ja Merleau-Pontyn kehittämä ajatus eletystä ruumiista.

Heti *Toinen sukupuoli* -teoksen alussa Beauvoir esittää kysymyksen ”mikä on nainen”. ”Onko mieltään ongelmia? Mikä se on? Onko edes naisia?” (Beauvoir 1949/2009, 39). Heinämaa väittää, ettei

Beauvoir etsi naiselle biologista tai sosiologista selitystä, vaan hän esittää kysymyksen sukupuolen ja sukupuolieron *merkityksestä*. Heinämaan mukaan fenomenologiassa ei ole kyse syiden ja seurausten analyysistä, vaan fenomenologia tutkii elettyjä merkityksiä (Heinämaa 1996, 144). Näin olen *Toinen sukupuoli* tutkii naisen merkitystä elettyinä. Beauvoirin tavoite on ymmärtää naisena olemista. Kausaaliset selitysmallit, biotieteet, psykoanalyttinen teoria sekä historiallinen materialismi, ovat riittämättömiä ymmärtämään sukupuolen ilmiötä. Heinämaa tarkentaa, miten pelkkien tosiasioiden ja niiden välisten kausaalisten suhteiden kuvaaminen ei voi ratkaista ongelmaa, sillä viime kädessä kyse on arvoista ja merkityksistä (Heinämaa 1996, 135). Beauvoirin ajatus näkyy hyvin kahdessa seuraavassa lainauksessa:

”Kuvatessani naista en kiellä biologian, psykoanalyysin ja materialistisen historiankäsitteiden tiettyjä oivalluksia, mutta toisaalta katson, että ruumis, sukupuolielämä ja tekniikka ovat konkreettisesti olemassa ihmiselle ainoastaan sellaisina kuin hän tavoittaa ne oman olemassaolonsa kokonaisvaltaisesta näkökulmasta. Lihasvoiman, falloksen ja työkalun arvo määrätty ainoastaan arvojen maailmassa: olemassaoleva, joka kurottautuu kohti olevaa, määrää näiden asioiden arvon perustavassa projektissaan.” (Beauvoir 1949/2009, 131.)

”Nainen ei ole minkään salaperäisen kohtalon uhri. Naisen erityispiirteiden painoarvo määräytyy niille annetun merkityksen perusteella, ja erityispiirteiden saamat merkitykset muuttuvat heti, kun naisen erityisyys tavoitetaan uudesta näkökulmasta.” (Beauvoir 1949/2011, 676.)

Heinämaa katsoo Beauvoirin omaksuvan Husserlin ja Merleau-Pontyn käsityksen fenomenologiasta kuvailevana filosofiana³⁴. Biologian, psykoanalyysin ja materialistisen historiakäsityksen kautta Beauvoir kartoittaa naisen tilannetta. Beauvoirin teoksen ensimmäinen luku on useissa yhteyksissä ymmärretty virheellisesti selityksenä naisten alistamisen aseman muodostumiselle (Heinämaa 1996, 136). Beauvoir esittelee työnsä alussa yksityiskohtaisesti naisen ruumiin rakennetta ja hormonitoimintaa, mutta hänen tarkoituksensa ei ole etsiä syitä ja selitystä sukupuolten väliselle epätasa-arvolle näistä näkemyksistä. Beauvoir hylkää kaikki nämä näkökulmat riittämättöminä ymmärtämään naisen tilannetta. Ei ole mitään fysiologista kohtaloa, joka määräisi uroksen ja naaraan keskinäiseen vihanpitoon (Beauvoir 1949/2011, 663). Fenomenologinen tutkimusote siirtää syrjään kaikki kausaaliset selitysmallit. Sen sijaan Beauvoirin tavoite on tutkia naisen tilanteen ja sen ehtojen merki-

34 Sara Heinämaa on tutkinut Beauvoirin suhdetta filosofiaan. Heinämaan mukaan Beauvoir ei rakentanut filosofista järjestelmää eikä ehdottanut metafysisistä teorioita. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että Beauvoir olisi hylännyt filosofian. Sen sijaan hän ehdottaa vaihtoehtoisia tapoja ymmärtää filosofia. Beauvoirin kirjoituksissa filosofinen työ on totuuden etsimistä sekä tapaa esittää kysymyksiä ja olla yhteydessä toisiin. (Heinämaa 2003, 4-5.)

tystä ja alkuperää. Heinämaan mukaan Beauvoir pyrkii kaikissa töissään kuvaamaan kokemusta ja sen monimuotoisuutta (Heinämaa 2003, 8).

Fenomenologisesta lähtökohdasta Beauvoir hahmottaa naisen tulemisena. ”Naiseksi ei synnytä, naiseksi tullaan”, Beauvoir sanoo (Beauvoir 1949/2011, 19). Nainen ei ole Beauvoirille olemassa olemuksellisesti, sillä Beauvoir käsittää olemisen fenomenologisen mallin mukaisesti dynaamisena. Beauvoir kirjoittaa: ”Jokin on siksi, että se on tullut olemaan, siksi että se on tehty sellaiseksi, minä se ilmenee” (Beauvoir 1949/2009, 53). Jos naisia on pidetty alempiarvoisena, niin siitä seuraa, että he ovat alempiarvoisia. Jos nainen pitää jo etukäteen itseään passiivisena, niin tällöin nainen myös tuntee itsensä passiiviseksi. Ihmiskunta ei Beauvoirille ole pelkkä laji, vaan se on historiallista tuleamista (Beauvoir 1949/2011, 663). Beauvoir kirjoittaa:

”Ihminen on määritelmällisesti olio, jota ei ole annettu ennalta vaan joka tekee itsestään sitä, mitä on. Merleau-Ponty onkin todennut osuvasti, ettei ihminen ole luonnonlaji vaan historiallinen idea. Nainen ei ole paikoilleen jähmettynyt todellisuus vaan tuleminen. Häntä olisikin verrattava mieheen juuri tulemisessaan eli olisi määriteltävä hänen mahdollisuutensa.” (Beauvoir 1949/2009, 100.)

Heinämaan lukee Beauvoirin ja Merleau-Pontyn teoksia rinnakkain ja tässä kaksoisvalotuksessa sukupuoli paljastuu toiminnan ja olemisen tyyliksi (Heinämaa 1996, 111). Sukupuoli ei merkitse ruumiillista tai mentaalista ominaisuutta, vaan sukupuoli on ihmisen olemisen tapa. Siitä ei ole erotettavissa fyysistä ja psyykkistä tai luonnollista ja kulttuurista ulottuvuutta, vaan se kulkee näiden rajojen poikki. (Heinämaa 1996, 157.) Heinämaa osoittaa, miten Beauvoirin fenomenologisessa tutkimuksessa erilaiset sukupuolipiirteet osoittautuvat osaksi merkitysverkostoa, joka on ymmärrettävissä ainoastaan kokonaisuutena (Heinämaa 1996, 135). Sukupuoli on tunnistettavissa tässä kokonaisuudessa. Sukupuoli ilmenee elämisen ja toimimisen kokonaisuudessa ja olioiden ja ominaisuuksien välisissä yhteyksissä (Heinämaa 1996, 13, 156).

Fenomenologisessa näkemyksessä sukupuoli ei jakaudu sex/gender-mallin mukaisesti biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen. Fenomenologisessa kontekstissa sex ja gender näyttäytyvät ideaalisina ja bio- ja kulttuuritieteellisinä abstraktioina (Heinämaa 1996, 162). Beauvoir ei etsi sukupuolelle syitä biologiasta tai selitystä sosiaalisista tekijöistä.

”Kun omaksutaan inhimillinen näkökulma ja ruumis määritellään olemassaolosta käsin, biologias-

ta tulee abstrakti tiede. Fysiologisen tosiasian (lihasvoiman vähäisyyden) saama merkitys näyttäytyy välittömästi tilannesidonnaisuutena.” (Beauvoir 1949/2009, 100-101.)

Beauvoir ei siis väitä, etteikö naisen ja miehen välillä olisi biologisia tai ruumiillisia eroavaisuuksia. Pikemminkin Beauvoir pitää kiinni niiden välttämättömyydestä (Heinämaa 1996, 149; Beauvoir 1949/2009, 41). Ruumiilliset seikat ovat Beauvoirin mukaan tosiseikkoja, joita ei voida kieltää (Beauvoir 1949/2009, 100). Naisen ja miehen ruumiit poikkeavat toisistaan tiettyssä määrin esimerkiksi fyysisen kapasiteetin ja aistimellisuutensa suhteen. *Toinen sukupuoli* -teoksen lopussa Beauvoir sanoo, että miehen ja naisen välillä tulee aina olemaan tiettyjä eroavaisuuksia. Naisen eroottisella elämällä on oma erityinen muoto, eikä naisen suhde omaan ruumiiseensa, miehen ruumiiseen ja lapseen voi koskaan olla sama kuin miehellä on omaan ruumiiseensa, naisen ruumiiseen ja lapseen. (Beauvoir 1949/2011, 680.) Nämä ruumiilliset tosiseikat eivät kuitenkaan vihjaa mitään siitä, miten niihin tulisi myöntyä tai taipua.

Beauvoir eksistentiaalistina torjuu kaikki luonnollisen arvohierarkian teoriat, kuten evolutiivisen hierarkian (Beauvoir 1949/2009, 100). Sukupuoli ei Beauvoirille ole sen enempää historiallinen tapahtuma tai vaihe kuin pysyvä ja määrätty biologinen kategoriakaan. Beauvoir väittää, ettei luonto ole sen pysyvämpi kuin historiallinen todellisuus (Beauvoir 1949/2009, 46; Heinämaa 1996, 146). Sen sijaan Beauvoir tutkii biologisten seikkojen merkitystä. Biologisten tosiseikkojen merkitys on osa naisen historiallista tilannetta ja näitä tulee arvioida kokonaistilanteen kautta. Beauvoirin mukaan naisen erityispiirteiden painoarvo määräytyy niille annetun merkityksen perusteella, ja nämä merkitykset muuttuvat heti, kun naisen erityisyys tavoitetaan uudesta näkökulmasta (Beauvoir 1949/2011, 676). Esimerkiksi miehen ruumiillinen ylivoima naisen ruumiin verrattuna kohoaa etulyöntiasemaan ainoastaan sellaisessa järjestelmässä, joka tähtää kokonaisuudessaan miehen ylivallan vahvistamiseen.

Heinämaan luennassa Beauvoirin *Toinen sukupuoli* nojaa Merleau-Pontyn ruumiskäsitykseen, jossa ruumis käsitetään sekä merkitysten antajaksi että niiden kantajaksi. Tästä lähtökohdasta sukupuoli paikantuu historiallisten tapahtumien ja luonnon väliin. Ruumis on sekä passiivinen että aktiivinen: se on yhtäältä annettu ja toisaalta tehty (Heinämaa 1996, 149). Sukupuoli ei näin ollen voi olla koskaan yksin sosiaalisesti rakentunut, eikä siitä voida erotella sitä, mikä siinä on annettua ja mikä taas tehtyä. Fenomenologinen näkökulma hylkää tämän mahdollisuuden. Tämän lisäksi se kysyy, ovatko kausaaliset tekijät ylipäänsä riittäviä tekemään sukupuolittumisen ilmiötä ymmärrettäväksi (Heinämaa 1996, 129).

Fenomenologisen sukupuolikäsityksen ymmärtämiseksi on tärkeää ottaa huomioon myös, miten Beauvoir ja Merleau-Ponty kirjoittavat seksuaalisuudesta. Fenomenologisesta näkökulmasta seksuaalisuus hahmottuu kysymyksenä suhteista ja niiden laadusta. Merleau-Ponty määrittelee seksuaalisuuden tapana olla maailmassa (Merleau-Ponty 1945/2002, 184). Heinämaa tiivistää sen kietoutumisena maailmaan. Seksuaalisuus ei ole tavoitettavissa kausaalisten tekijöiden kautta, eli sitä ei voida sitoa tiettyihin elimiin tai toimintoihin. Seksuaalisuus ei ole erotettavissa omaksi erilliseksi elämänalueekseen, vaan se on perustavanlaatuisen intentionaalinen suhde ja sisältyy vivahteena kaikkeen tekemiseen. Heinämaan mukaan seksuaalisessa toiminnassa paljastuu se perustavanlaatuisen ihmisen maailmassa olemisen muoto, jonka Merleau-Ponty nimeää operatiiviseksi intentionaalisuudeksi. Kyse on kurottautumisesta kohti maailmaa ja toista ruumista. Seksuaalisuus osoittautuu olemisen tavan ilmaisuksi. Se ei siis ole yksittäinen tila, ominaisuus tai teko, vaan seksuaalisuus on piirteiden yhteenliittymisen muoto³⁵. Ihmisen seksuaalisuus heijastaa hänen tapansa olla suhteessa maailmaan, aikaan ja toisiin ihmisiin. (Heinämaa 1996, 153-156; Merleau-Ponty 1945/2002, 183-185.) Beauvoir esittää samankaltaisen ajatuksen sanoessaan, että seksuaalisuutta tulee tarkastella ihmisen kokonaistilanteen kannalta (Beauvoir 1949/2011, 664). Beauvoirin mukaan seksuaalisuus on aina mukana olemassa olevan suhteissa toiseen oleviin, jotka ovat myös sukupuolisia ruumiita. Ruumiin ja seksuaalisuuden merkitys on selvitettävissä ainoastaan suhteutettuna olemassaoloon. (Beauvoir 1949/2009, 113.)

Fenomenologisesta näkökulmasta sukupuoliero merkitsee näin ennen kaikkea tyylin eroa. Kyse ei ole erilaisista substansseista tai edes erilaisista rakenteista, vaan ero löytyy tavan eroista (Heinämaa 1996, 150). Beauvoirin mukaan nainen ja mies elävät molemmat ”omalla tavallaan ruumiiksi tulleen olemassaolon outoa kaksinaisuutta” (Beauvoir 1945/2011, 677). Sukupuolieron perusta ei ole paikannettavissa biologisista eroavaisuuksista, vaan ero on tuleen esiin elämisen kokonaisuudessa. Tämä käsitys näkyy seuraavassa Beauvoir-lainauksessa:

”Ei tarvitse kuin pitää silmät avoinna, jotta voi huomata ihmiskunnan jakautuvan kahteen yksilökategoriaan, joiden vaatetus, kasvot, ruumis, hymyt, käynti, mielenkiinnon kohteet ja toimenkuvat ovat ilmeisen erilaisia. Ehkä nämä eroavuudet ovat pinnallisia, ehkä ne tulevat katoamaan. Varmaa on, että tällä hetkellä ne ovat olemassa silmiinpistävän ilmeisesti.” (Beauvoir 1949/2009, 41.)

35 Näitä ominaisuuksia tai liikkeitä ovat esimerkiksi ruumiin asennot, kasvojen ja käsien eleet ja niiden rytmit (Heinämaa 2003, 69).

Heinämaa katsoo tyylin käsitteen auttavan ymmärtämään sukupuolen normatiivisuutta ilman, että samalla jouduttaisiin postuloimaan muuttumaton mies- tai naisolemus. Heinämaa sanoo, ettei riitä, että esitetään kysymys, miten biologisista naisista ja miehistä tulee sosiaalisia naisia ja miehiä. Sen sijaan tähdellisempää olisi selvittää sitä, miksi ja miten myös niistä ihmisistä tulee naisia ja miehiä, jotka eivät toteuta kumpaakaan biologista kuvausta tai jotka toteuttavat osan molemmista (Heinämaa 1996, 124). Tämä käsitys pohjautuu ajatukseen biologisesta monimuotoisuudesta ja luonnon muovautuvuudesta. Sukupuoli ei luonnossakaan ilmene yksinkertaisesti kahtiajakoisena. Tyylin käsitteen avulla on mahdollista kuvata myös niitä olemisen tapoja, jotka jäävät naisellisen ja miehisen olemisen väliin ja pitävät sisällään aineksia molemmista. Heinämaan mukaan se auttaa ymmärtämään ns. gender-blending-ilmiotä uudella tavalla kokonaisvaltaisina tyyllillisinä muunnelmina (Heinämaa 1996, 162).

Heinämaan hahmotelma tyylin käsitteestä tulee tässä kohtaa lähelle Judith Butlerin teoriaa sukupuolen performatiivisuudesta. Heinämaan mukaan sukupuolella on kyse ”merkitystä muodostavista teoista, jotka perustuvat aina aikaisempiin tekoihin olematta niiden määräämiä” (Heinämaa 1996, 147). Myös Butlerin teoria sisältää tämän ajatuksen. Butlerin mukaan sukupuoli muodostuu kokonaan tekemisessä, ja nämä teot perustuvat toistolle. Tämä toistomekanismi ei kuitenkaan ole ehdoton, vaan siinä on aina tilaa muuntelulle, joista erilaiset sukupuolta ”väärin” toistavat ilmiöt käyvät hyvänä esimerkkinä. Butlerilla sukupuolen rakentumista säätelee heteronormatiivisuus. Heinämaan kysymys siitä, miten sukupuolen kahtiajakoisuus toteutuu myös biologisesti epäselvien sukupuolien kohdalla, on mahdollista selittää Butlerin heteronormatiivisuuden mallin avulla. Palaan tähän teemaan uudelleen kolmannessa luvussa, jossa tarkastelen Butlerin performatiivisuusteorian sekä fenomenologisen tyylin käsitteen eroja ja yhtäläisyyksiä.

Heinämaa väittää, että fenomenologisesta lähtökohdasta sukupuolen kohdalla kyse ei ensisijaisesti olekaan siitä, *mitä* me olemme, vaan siitä, *miten* me olemme (Heinämaa 1996, 15). Tämä tarkoittaa, ettei niinkään tutkita sitä, mikä tai millainen olio on nainen tai mies, vaan ensisijassa pohditaan sitä, miten olio käyttäytyy ja kurkottautuu maailmaan. Näin ollen Beauvoirin kysymykseen ”mikä on nainen” ei löydy vastausta, sillä ihminen ei ole muuta kuin tekojensa kokonaisuus (Heinämaa 1996, 161). Heinämaan mukaan adverbit ”naisellisesti” ja ”miehisesti” olisivat näin vähemmän harhaanjohtavia kuvaamaan sukupuolta fenomenologisessa käsittelyssä. Yleisnimet ”nainen” ja ”mies” johtavat ajattelemaan olioita ja niiden pysyviä rakenteellisia ominaisuuksia. (Heinämaa 1996, 15.) Naisten välisten perustavanlaatuisien yhtäläisyyksien luonnehtiminen ei täten onnistu sellaisten nimisanojen, kuten naaras ja kohtu, kautta (Heinämaa 2003, 68). Yhteydet löytyvät tapaa

ilmaisevien adverbiin avulla.

Heinämaa väittää myös Luce Irigarayn feministisen filosofian olevan Merleau-Pontyn ajattelun perillinen. Irigarayn ajattelun kulku on moniaineksista ja siinä kohtaavat erilaiset filosofiset, psykoanalyttiset ja kirjalliset elementit³⁶. Heinämaan tulkinnan tarkoitus on osoittaa Irigarayn kirjoitusten kytkeytyminen Merleau-Pontyn ja Beauvoirin töihin. Myös Irigarayn teksteissä toistuu ajatus naisesta ja miehestä kahtena vastakkaisena tapana elää inhimillistä tulemista (Irigaray 1984/1996, 223; Heinämaa 1996, 165). Irigarayn mukaan kohtaamista näiden kahden olemisen tyylin välillä ei kuitenkaan ole tapahtunut, sillä feminiininen on sysätty pois subjektin paikalta. Irigarayn projekti on paljastaa nainen miesten tekstien aukkokohdista ja niistä jäljistä, joista hänet on tehty³⁷.

Irigarayn työ seuraa Husserlin ja Merleau-Pontyn luomaa ajatusta eletystä ruumiista, jota Irigaray lähtee kuljettamaan uuteen suuntaan. Irigarayn mukaan Merleau-Pontyn ruumiskuvausta rajoittaa tietynlainen ennakoasenne. Merleau-Ponty kuvaa liikkuvaa ruumista tavoittelemisen ja tarttumisen sekä rakentamisen ja muokkaamisen kielikuvilla (Heinämaa 1996, 167). Irigaray lähtee siirtämään tätä painotusta uudensuuntaisiin liikkeisiin. Irigaray kuvaa tätä toimivan ruumiin liikettä esimerkiksi sanoilla hyväily, viipyminen, painautuminen, oleilu ja huulten koskettaminen³⁸. Tämä liike on pidättyväinen ja kevyt ele. Se ei pyri ottamaan haltuun, vaan se avaa toiselle tilaa hengittää ja hedelmöityä (Irigaray 1984/1996, 228). Irigaray kirjoittaa:

”On olemassa ele, joka aina edeltää kaikkia vihkiäisiä ja on aina ensimmäisenä läsnä. Se ottaa puolisokseen mutta ei kuluta loppuun ja saavuttaa täyttymyksen toisen rajoja kunnioittaen. Tätä elettä voi kutsua hyväilyn kosketukseksi.” (Irigaray 1984/1996, 206.)

Hyväily on Irigaraylle ”rakkauden perusele sekä elementaarinen teko” (Irigaray 1984/96, 207). Heinämaa katsoo Irigarayn tavoitteena olevan paljastaa ja kuvata Merleau-Pontyn operatiivista intentionaalisuutta perustavampi astimellinen intentionaalisuus (Heinämaa 1996, 171). Merleau-Ponty kutsuu operatiiviseksi sitä intentionaalisuuden tasoa, joka edeltää kaikki tekoja tai jolle kaikki liikkeet

36 Varhaisessa tuotannossa Irigaray keskittyy ensisijaisesti psykoanalyysin kritiikkiin. Irigarayn väitöskirja *Speculum de l'autre femme* (1974) johti hänen erottamiseensa Lacanin Vincennesiin perustamasta koulusta. Myöhemmissä kirjoituksissaan Irigaray on siirtynyt tarkastelemaan lähes yksinomaan filosofisia tekstejä. Irigarayn työhön on vaikuttanut keskeisesti Merleau-Pontyn ja Beauvoirin lisäksi Emmanuel Levinasin, Jacques Derridan, Martin Heideggerin sekä Friedrich Nietzschen teokset.

37 Irigarayn metodina on käydä vuoropuhelua filosofian klassikoiden kanssa ja tehdä näihin kriittisiä huomioita. Usein teksteissä jää epäselväksi, milloin puhuu alkuperäinen teksti ja milloin Irigaray.

38 Irigaray painottaa erityisesti tuntoaistin merkitystä. Irigaray kritisoi Merleau-Pontya siitä, miten tämä suo näkemiselle etusijan (Irigaray 1984/1996, 194).

perustuvat (Merleau-Ponty 1945/2002, 486). Irigarayn kuvaileva aistimellinen liike on operoivan sijaan odottava ja viipyvä. Irigaray kuvaa tätä liikettä passiivisemmaksi kuin passiivinen, mutta se on sittenkin aktiivinen (Irigaray 1984/96, 174, 181). Heinämaan mukaan Irigaray samastaa nämä liikkeet naisellisen kanssa (Heinämaa 1996, 167). Ne ovat unohtuneita eleitä. Näiden eleiden kautta toisen kohtaaminen tulee mahdolliseksi ilman, että toinen samastetaan toiseen. Irigarayn mukaan kaikki aistit kuuluvat tähän ensimmäiseen intentionaalisuuteen.

”Rakastajien kasvot eivät sijaitse vain heidän kasvoillaan vaan koko ruumiissa. Ne ovat muoto, joka ilmenee koko vartalossa ja jota koko vartalo ilmentää ulkonäöllään ja kosketuksellaan. Se on jatkuvasti kehkeytyvä morfe. Liikkeet muotoilevat lakkaamatta uudelleen tätä ruumiillistumista.” (Irigaray 1984/1996, 214.)

Aikaisemmassa teoksessaan *Ce sexe qui n'en est pas un*³⁹ (1977) Irigaray luonnehtii feminiinistä tyyliksi. Tämä tyyli ei kuitenkaan ole tyyli perinteisessä merkityksessä. Se pakenee yrityksiä asettaa se muodoksi, hahmoksi, ideaksi tai käsitteeksi. Irigaray kuvailee, miten siitä ei voida tehdä väitettä tai se ei voi olla näkemyksen objekti. Sen sijaan Irigaray luonnehtii tätä feminiinistä tyyliä nestemäiseksi (*fluid*). (Irigaray 1977/85, 78-79.) Heinämaa selventää, miten Irigarayn tarkoitus ei suinkaan ole postuloida uutta naisolemista. Naisellinen tyyli ei ole lopullinen olemus tai kiteytynyt hahmo, vaan se on kehkeytyvää, avautuvaa ja muuttuvaa tulemista. Naisen tuleminen tai naisellinen tuleminen edellyttää palaamista niihin liikkeisiin, joista on jo tullut naisellisia. (Heinämaa 1996, 172.)

Sukupuolen kuvaaminen adverbien kautta luo hedelmällisen tilan vertailla keskenään Heinämaan fenomenologista tulkintaa sukupuolesta tyylinä ja Butlerin kehittämää sukupuolen performatiivisuuden teoriaa. Millä tavalla Butlerin teoria näyttäytyy, jos fenomenologista näkökulmaa verrataan adverbiin? Työni lopussa esitän, että Butlerin ja Heinämaan sukupuolikäsitysten erot tulevat esiin, jos Heinämaan tyylin ajatusta verrataan adverbiin ja Butlerin performatiivisuutta verbiin. Eroavaisuudet näiden kahden lähtökohdan välillä ovat kuitenkin häilyvät, ja useissa kohdissa ne näyttävät muistuttavan toisiaan enemmän kuin eroavan toisistaan.

39 Teoksesta käytetään suomenkielistä nimeä *Sukupuoli, joka ei ole yksi*. Käytän lähteenäni teoksen englanninkielistä käännöstä *This Sex Which Is Not One*.

2. Tekeminen – Butlerin performatiivinen sukupuoli

Judith Butlerin (s. 1956) merkitys nykyaikaiselle sukupuolentutkimukselle ja feministiselle filosofialle on ollut huomattava ja häntä voidaan kiistatta pitää yhtenä teoreettisen sukupuolikeskustelun merkkihenkilöistä. Vuonna 1990 ilmestynyt *Gender Trouble*, suomennettu nimellä *Hankala sukupuoli* (2006), uudisti aikansa feminististä keskustelua ja muutti pysyvästi sen suuntaa. Butlerin työn vaikutus ei ole ulottunut yksin teoreettisen feminismin pariin, vaan se on innoittanut tutkijoita myös muilta tieteenaloilta, mikä feministisille teorioille ei ole ollut tavallista. Butlerin teorialla on ollut valtaisa merkitys myös käytännön aktivismille, lesbofeminismille ja eritoten akateemisesta nais-tutkimuksesta eroavalle queer-teorialle⁴⁰, jolle *Hankala sukupuoli* -teoksesta onkin tullut alan perusteos.

Ajallisesti *Hankala sukupuoli* sijoittuu toisen aallon feminismin murtumakohtaan, jossa jako biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen oli alkanut murenemaan. Keskustelu luonnollisesta ja kulttuurisesta, annetusta ja keinotekoisesta oli kiivaan keskustelun kohteena. Erityisesti sex/gender -jako on ollut keskeisessä osassa angloamerikkalaisessa sukupuolikeskustelussa. *Hankala sukupuoli* on uudistanut feminististä keskustelua, mutta teos on silti reaktio aikansa akateemisen feminismin tilaan. Butler yhdistelee teoksessa angloamerikkalaista keskustelua sukupuolesta mannermaiseen filosofiaan ja sukupuolesta käytyyn keskusteluun. Tätä kautta Butler avaa kysymyksen sukupuolesta uudella tavalla. Vaikka Butlerin teoksen ilmestymisestä on kulunut jo 20 vuotta, on kirja ja sen sisältämät teemat edelleen ajankohtaisia.

Butlerin teorian sukupuolesta voisi tiivistää seuraavalla tavalla: sukupuoli on kokonaisuudessaan diskursiivisesti synnytetty ja se muodostuu itsestään selväksi kategoriaksi moninaisen tekemisen (*perform*) kautta. Englanninkielinen sana ”perform” viittaa esittämisen lisäksi myös tekemiseen ja suorittamiseen. Butlerin teoriassa korostuu sukupuolen toiminnallinen luonne. Butlerin ydinajatus on, että sukupuoli ei ole olemista, vaan se tehdään. Sukupuolen tekemisen alta tai takaa ei ole löydettävissä mitään perustaa tai pohjaa, joka olisi jollain tapaa riippumaton sukupuolittavaa toimintaa määrittävistä kulttuurisista tekijöistä ja yhteiskunnallisista valtarakenteista. Sukupuoli on näin ollen pikemminkin seuraus kuin syy. Sukupuoli on tästä näkökulmasta tekemisen ja toiston tulos, joka tuotetaan yhä uudelleen vakiintuneiden eleiden ja kielen kautta. Sukupuolen rakentumista säätelee heteroseksuaalinen normatiivisuus.

40 Butler ei itse vielä *Hankala sukupuoli* -kirjassa käytä termiä queer.

Butlerin ote sukupuoleen on luonteeltaan genealoginen. Butler ei etsi sukupuolen alkuperäistä muotoa tai syytä, vaan tutkii niitä kiellisiä rakenteita, jotka tekevät mahdolliseksi sukupuolen ilmiön esiintymisen. Butler hylkää ajatuksen luonnollisesta sukupuolesta tai sukupuolen luonnollisena tosiasiana. Butler kirjoittaa sukupuolesta jälkiwittgensteinlaisessa hengessä. Tuija Pulkkinen luonnehtii tätä ajattelutapaa seuraavasti: ”Tälle lähestymistavalle olennaista on, että todellisuutta ei ajatella koskaan voitavan tavoittaa sellaisenaan, vaan että se mikä on, on meille vain ja ainoastaan käsitteittemme, käsityksiemme ja viime kädessä kieleemme kautta.” (Pulkkinen 2000, 50.) Kaikki oleminen on yhteydessä kielellisesti jäsentyneeseen tekemiseen. Butlerille kieli rajoittaa kuviteltavissa olevaa sukupuolta (Butler 1990/2006, 58).

Tarkastelen aluksi, millä keinoin Butler tutkii sukupuolen kysymystä. Esittelen Michel Foucault'n genealogisen metodin, jota Butler hyödyntää sukupuolen ilmiön analysoimisessa. Keskeiseksi nousee erityisesti kysymys subjektista, ja Butlerin luonnehtiikin työtään vastakkaiseksi subjektifilosofialle. Butler analysoi subjektin ongelmaa ennen kaikkea suhteessa valtaan. Tuon esiin, millaista kaksinapaisen sukupuolikäsityksen ja subjektin luoma valta on ja millaisia seurauksia Butler katsoo sillä olevan. Tämän jälkeen tarkastelen performatiivisuuden ajatusta. Esittelen J. L. Austinin puheaktiteoriaa, jota Butler käyttää kehittäessään ajatusta sukupuolesta performatiivisesti tuotettuna. Butlerille tärkeä on erityisesti Jacques Derridan korostama toiston merkitys. Lopuksi pohdin vielä Butlerin teorian suhdetta ruumiiseen ja materiaan.

2.1 Sukupuolen tuottaminen

Butler aloittaa *Hankala sukupuoli* -teoksen kyseenalaistamalla länsimaisen feminismin naissubjektin. Butler arvostelee feminismiä erityisesti siitä, miten se on ottanut lähtökohdakseen itsestään selvän naisen kategorian. Butlerin mukaan kuitenkin myös feminismi tuottaa edustamansa sukupuolen, eikä tämä tuotantoprosessi ole koskaan vailla seurauksia. Butler onkin kiinnostunut niistä sukupuolen muodoista, jotka feminismi rajaa ulkopuolelleen. Erityisen kyseenalaisena Butler pitää sukupuolen biologisen ja sosiaalisen puolen erottelevaa sex/gender-jakoa. Butlerin mukaan tähän sisältyy ajatus sukupuolen historiattomasta alkuperästä, mitä Butler työssään vastustaa.

Butler ei ota työnsä lähtöpisteeksi naisen käsitettä. Butler pitää käsitteitä ”nainen” ja ”naispuolinen”

hankalina ja epävakaina, eikä aina ole selvää, mihin ne kiinnittyvät (Butler 1990/2006, 41). Nainen on suhteellinen käsite. Myös naisen käsitteellä on oma historiansa ja se on normatiivisesti tuotettu tiettyjä rakenteita varten. Naisen käsite on myös poissulkeva. Se rajaa normista poikkeavat sukupuolen muodot marginaaliin. Myös sukupuolieron käsite on Butlerilla kritiikin alla. Butler ajattelee, ettei sukupuoliero ole perustavanlaatuisempi kuin mikään muukaan ero. Käsitys sukupuolierosta on diskursiivisesti muodostunut. Sukupuolen, miehen ja naisen käsitteiden tehtävänä on ollut pitää yllä ajatusta heteroseksuaalisuuden luonnollisuudesta ja ensisijaisuudesta. Butlerin työn tehtävä on kuvata tätä valtaa, joka tuottaa käsityksen luonnollisen kaltaisesta sukupuolesta, miehestä ja naisesta, jotka ovat ihmisenä olemisen peruskategorioita, ja horjuttaa tämä käsitys paikaltaan.

2.1.1 Genealogia

Butlerin tutkimusotetta, jolla hän lähestyy naisen ja sukupuolen kysymystä, kutsutaan genealogiseksi. Genealogialla tarkoitetaan tutkimusmetodia, jossa huomio kiinnittyy ilmiön sosiaaliseen rakentamiseen yhteiskunnallisen vallan seurauksesta. Genealogista metodia on käyttänyt ja kehittänyt etenkin ranskalainen Michel Foucault. Valtaa ei Foucault'laisesta näkökulmasta hahmoteta omistamisen sekä rajoittamisen, kieltämisen ja säätelemisen kautta. Sen sijaan genealogia ymmärtää vallan ilmiöt synnyttävänä ja mahdollistavana. Tuija Pulkkinen luonnehtii genealogiaa seuraavalla tavalla:

”Genealogisessa analyysissä valta on voima, joka luo tai tuottaa käsiteltävänä olevat ilmiöt, eikä jotakin, joka rajoittaa alkuperäistä. Tästä seuraa, että näiden analyysien kiinnostuksen keskipiste on juuri ilmiöiden rakentuminen.” (Pulkkinen 1998, 106.)

Genealogisessa tarkastelutavassa huomion keskipisteeseen nousevat ne valtamekanismit, jotka raa-
mittavat ja luovat tarkasteltavan ilmiön tietynlaiseksi. Sosiaalinen tuotantoprosessi nähdään radikaalisti ulottuvan kaikkeen inhimilliseen toimintaan. Ilmiöt hahmottuvat vallan aikaansaannoksina. Valtaa ei näin käytetä johonkin asiaan, vaan valta tuottaa sen sellaiseksi kuin se ilmenee ja se tunnetaan. Tuija Pulkkinen mukaan genealogia johtaa näin kyseenalaistamaan väitteet luonnollisuudesta (Pulkkinen 1998, 58). Pulkkinen tulkitsee, että genealogiassa torjutaan perustalähtöinen ajattelu, jossa sosiaalisen tuotannon katsotaan tapahtuvan tämän perustan päällä.

Butler on omaksunut genealogisen otteen Foucault'n Nietzsche-tulkinnasta. Nietzsche tutki genealo-

gisesti moraalin alkuperää. Foucault käytti genealogista otetta seksuaalisuuden historian tarkastelemiseen. Butler on katsottu olevan ensimmäinen, joka on käyttänyt sitä sukupuolen analysoimisen välineenä. Butler ei sovelle suoraan Foucault'n metodia, vaan Butler käyttää genealogiaa omaperäisesti. Genealogisen tutkimusotteen välityksellä Butler osoittaa sukupuolen olevan vailla muuttumattomaa biologista perustaa ja väittää sukupuolen kokonaisuudessaan olevan erilaisten historiallisten ja sosiaalisten käytäntöjen seurausta. Butlerin genealogia on sukupuolen alkuperäisyyden genealogiaa. Sukupuoli on Butlerilla ”sellaisen genealogian tutkimuksen kohde, joka kartoittaa, kuinka sukupuolen rakentamisen poliittiset elementit on konstruoitu ontologian tapaan” (Butler 1990/2006, 90).

Esittelen seuraavaksi lyhyesti Foucault'n genealogian luonnetta, jotta Butlerin projekti hahmottuu paremmin. Tärkeää Butlerin työn kannalta on erityisesti Foucault'n huomautukset alkuperästä ja sen keinotekoisuudesta. Myös subjektin rakentuminen genealogisesti ja ajatus identiteetin historiallisesta luonteesta on keskeinen Butlerin kirjoituksissa.

Foucault'n genealogia

Nietzsche, genealogia, historia -artikkelissaan Foucault sanoo genealogian olevan vastakkaista alkuperän etsimiselle (Foucault 1971/98, 64). Tämä tarkoittaa, että genealogia ei etsi perustaa, joka olisi mahdollista paljastaa tarkasteltavan ilmiön takaa tai pohjalta. Päinvastoin genealogia hylkää ajatuksen pohjimmisesta perustasta tai alkuperäisestä syystä ja kiinnittää huomiota asioiden historialliseen muodostumiseen. Foucault'n mukaan historiallinen tutkimus tuo esiin sen, ettei asioiden takaa ole löydettävissä mitään ajatonta ja olemuksellista ”salaisuutta” ja luonnollista tilaa, vaan salaisuus on pikemminkin se, ettei niillä ole olemusta tai että niiden olemus on koottu mielivaltaisista ja toisilleen alun perin vieraista osista (Foucault 1971/98, 68).

Genealogiassa on kyse enemminkin metodologisesta otteesta kuin tutkimussuunnasta. Genealogiaa voidaankin ajatella pikemminkin välineenä kuin filosofisena järjestelmänä (Ojakangas 1998, 17). Genealoginen ote on vastakkaista globalisoiville yhteiskuntateorioille, eikä se ole ontologista tutkimusta. Genealogia ei etsi totuutta asioista. Foucault'lle myös totuudella on ollut historiansa historian sisällä (Foucault 1971/98, 71). Tässä mielessä genealogiaa on jonkinlaista antitiedettä. Genealogia selvittää vallan suhdetta ilmiöihin ja niiden syntyyn, mutta se ei kuitenkaan ole teoriaa *vallasta*. Foucault ei erikseen ja yksityiskohtaisesti määrittele, mitä on valta.

Foucault omaksui genealogian käsitteen Friedrich Nietzscheltä, joka teki genealogista sukututkimusta länsimaisen arvojärjestelmän ja moraalin alkuperästä⁴¹. Foucault lainaa Nietzscheltä ajatuksen genealogiasta vastakkaisena tavanomaiselle historiankirjoitukselle, joka pyrkii tavoittamaan ylihistoriallisen näkökulman (Foucault 1971/98, 85). Historiallisen selonteon tarkoitus ei ole selvittää jonkin ilmiön kehitysprosessia, tuoda esiin piiloisia vaikuttumia tai paljastaa tutkittavan asian alkuperäinen tai luonnollinen muoto, vaan sen tarkoitus on peittää alkuperäisyyden harha ja paljastaa, miten jonkin ilmiön koherenssi tai identiteetti on kaiken aikaa ollut sepitettä. Foucault piti keskeisenä sitä, että genealogia ulotetaan etenkin niihin asioihin ja tapahtumiin, jotka näyttävät historiatomina. Foucault itse tutki genealogisesti muun muassa seksuaalisuutta, hulluutta ja ihmistieteitä.

Genealogiassa ei ole kysymys tarkasteltavan asian kehityskulun tutkimuksesta. Tämä näkökulma pitäisi sisällään oletuksen, että on olemassa itsessään alkuperäinen ”jokin”, kuten alkuperäinen moraalitapa, sukupuoli tai seksuaalisuus, jolle kehitys tapahtuu ja joka historian eri vaiheissa saisi erilaisen merkityksen (Pulkkinen 1998, 210). Näin ei kuitenkaan ole kriittisessä genealogiassa, sillä se ennen kaikkea hylkää tällaisen ennako-oletuksen. Genealogia etsii ilmiöiden syntytapaa (*Herkunft*). Avaamalla menneisyyden polkuja genealogia selvittää, miten tutkimuskohde on tullut olevaksi. (Pulkkinen 1998, 95.) Syntyneen etsiminen ei kuitenkaan tarkoita perustan pystyttämistä, vaan genealoginen metodi ennen kaikkea sekoittaa ja paloittelee sen, jota on pidetty pysyvänä. Foucault kirjoittaa:

”Polveutumisen tutkiminen ei aseta perustaa vaan päinvastoin tekee levottomaksi sen, mitä aiemmin pidettiin liikkumattomana; se hajottaa yhtenäiseksi ajatellun; se osoittaa heterogeenisyyden siinä mitä kuviteltiin yhteneväksi itsensä kanssa.” (Foucault 1971/98, 75.)

Foucault'n mukaan historiallinen analyysi osoittaa, että elämme todellisuudessa, joka on vailla alkuperäisen tukea ja ilman alkuperäisiä koordinaatteja, myriadeissa menetetyissä tapahtumissa (Foucault 1971/98, 90). Genealogia asettaa kyseenalaiseksi kuvitelman asioiden ykseydestä ja nostaa esiin niiden pirstaloituneen rakenteen.

Genealogiassa kyse ei ole siitä, kenellä on valtaa. Valta ei ole vaihdantaa toimijoiden välillä. Genealogiassa kysymys subjektista käännetään nurin päin: genealogia kysyy, miten valta tuottaa yksilöitä (Pulkkinen 1998, 87). Loppupeleissä valta tuottaa myös subjektit. Ihmisistä tulee subjekteja vallan välityksellä. Jokainen subjekti on myös vallan käyttäjä. Valta ei ole epämääräinen metafyyminen ja

41 Esim. teos *Moraalin alkuperästä: Pamfletti* (Zur Genealogie der Moral, 1887).

substanssinomainen voima, vaan se on käytännöllistä toimintaa⁴². Genealogisesta näkökulmasta toimijuus avautuu ilman oletusta transsendentaalisen yksilön perustavasta ytimeästä. Teot muodostavat subjektin. Valta myös muokkaa subjekti lakkaamatta. Ajatus subjektista vallan seurausvaikutuksena nousee keskeiseksi Butlerin teksteissä.

Genealogia kieltää alkuperän ja ytimen olemassaolon. Genealogi ei täten myöskään esitä kysymystä asian olemuksesta. Nietzsche ei kysy, mikä on moraalit. Foucault ei esitä kysymystä seksuaalisuuden tai hulluuden olemuksesta. Butler puolestaan ei kysy, mikä on sukupuoli tai mitä on ruumiillinen sukupuoli. Tuija Pulkkinen mukaan genealogiassa kiinnostuksen kohde siirtyy vallan omistajan kysymyksestä kysymyksiin ”Kuinka vallan subjektit ja objektit ovat muodostuneet sellaisiksi kuin ne ovat?” ja ”Millaisia ovat niitä tuottavan vallan konkreettiset yksityiskohdat?” (Pulkkinen 1998, 111). Toisin sanoen genealogia on kiinnostunut niistä rakenteellisista tekijöistä, jotka tiettyssä ajassa saavat aikaan tietynlaisen ilmiön, jota kutsumme moraaliksi, seksuaalisuudeksi tai sukupuoleksi.

Butlerin genealogia

Foucault'ta seuraten Butler ei usko muuttumattomaan ja valmiiseen muotoon tai perustaan, joka olisi arkeologisen työn kautta paljastettavissa alkuperäisyydessään. Butler kieltäytyy ottamasta vastaan ajatusta luonnollisesta sukupuolesta, joka olisi jotenkin pysynyt torjuttuna tai piilotettuna vallankäytön alla ja jonka feministisen työn pitäisi paljastaa. Genealoginen metodi osoittaa, ettei ole olemassa alkuperäisestä sukupuolta. Butler kirkastaa genealogista otettaan sukupuoleen seuraavalla tavalla:

”Genealogisessa kritiikissä kieltäydytään etsimästä sukupuolen alkuperää, sisäistä totuutta naispuolisesta halusta, aitoa tai autenttista seksuaalista identiteettiä, joka tukahdutettuna on pysynyt näkymättömissä.” (Butler 1990/2006, 41.)

Butler hylkää näin ajatuksen valmiista sukupuolisesta identiteetistä. Sen sijaan Butler suuntaa tutkimuksen valokeilan sukupuolen suorittamisen politiikkaan. Butler käyttää genealogista otetta yhteiskunnallisten valtarakenteiden paljastamiseen. Tämän takia genealogialla on Butlerille aina myös poliittinen merkitys. Butler jatkaa:

⁴² Foucault'n valtakäsitystä on kritisoitu siitä, että se antaa mielikuvan kaiken hallitsevasta metafysisestä voimasta. Tämä on kuitenkin virheellinen tulkinta, sillä Foucault ei katso vallan sijaitsevan ja tulevan esiin missään muualla kuin teoissa ja tavoissa.

*”Genealogiassa tutkitaan pikemminkin sitä politiikkaa, jota tehdään, kun asetetaan alkuperäksi ja syyksi identiteetti- ja luokitukset, jotka itse asiassa ovat seurauksia alkuperältään mitä moninaisimmista ja hajanaisimmista instituutioista, käytännöistä ja diskursseista.”*⁴³ (Butler 2006, 41.)

Butler ei näin Beauvoirin tapaan kysy ”mikä on nainen”. Butler ei esitä tämän kaltaisia ontologisia kysymyksiä, jotka ottavat kantaa substanssin, jonkin naiseuden tai mieheyden ytimen, olemassa-oloon. Butlerin hahmotteleman sukupuolen ontologian genealogian tehtävänä on pyrkiä ymmärtämään, miten sukupuolen kaksinapainen suhde on diskurssiivisesti tehty uskottavaksi (Butler 1990/2006, 90). Butlerin hanke on näin ollen aina poliittinen. Butler on kiinnostunut niistä vallan mekanismeista, jotka saavat aikaan tietynlaisen, ontologian ja luonnollisen kaltaisen toiminnan tai käyttäytymisen, joista sukupuolet ovat tunnistettavissa. Butler kysyy, mikä on se valta, joka saa aikaan sukupuolen sellaisena kuin nykyään tunnemme sen (Pulkinen 1998, 176).

Butler käsittää vallan Foucault’ta seuraten todellisuutta tuottavana. Valta ei tästä näkökulmasta ole vaihdantaa subjektien välillä tai ”jatkuvasti ympäri kääntyvä suhde subjektin ja Toisen välillä”, vaan valta aiheuttaa sukupuoliajattelun kaksinapaisen mallin (Butler 1990/2006, 40). Butler nimittää sukupuolet tuottavaa valtaa ”heteroseksuaaliseksi matriisiksi” tai ”heteroseksuaaliseksi hegemoniaksi”. Nykyään useissa lähteissä käytetään yleisesti myös termiä heteronormatiivisuus viitattaessa butlerilaiseen sukupuolentuotantoprosessiin. Heteroseksuaalisella matriisilla Butler viittaa siihen koneistoon, joka tekee mahdolliseksi ainoastaan kaksi tapaa olla olemassa: mies ja nainen. Valta on aina pakottavaa. Ne, jotka eivät onnistu esittämään sukupuolta ja seksuaalista halua normin mukaisella tavalla, jäävät vaille sosiaalista tunnustusta ja joutuvat ajetuiksi ”kaappiin”⁴⁴. Palaan heteroseksuaaliseen matriisiin tarkemmin myöhemmin tämän luvun sisällä.

Butler ymmärtää sukupuolen ”olemisen” sijasta pikemminkin efektinä tai *seurauksena* (Butler 1990/2006, 90). Sukupuoli on seurausta erilaisista toisilleen alun perin vieraista elementeistä, jotka yhdessä esiintyessään antavat vaikutelman sukupuolen pysyvyydestä ja luonnollisuudesta. Sukupuoli ei näin Butlerin teoriassa koskaan ole syy tietynlaiselle toiminnalle. Luonnollinen ruumis ja siihen kuuluva seksuaalisuus eivät aiheuta tietynlaista sukupuolista käyttäytymistä ja eroa käyttäytymisessä sukupuolten välillä, vaan pikemminkin päinvastoin tietynlainen käyttäytyminen saa aikaan sukupuolen. Se, että istun jalat yhdessä, ei johdu siitä, että olen nainen, vaan istumalla tietyllä tavalla esitetään naista tai miestä. Sukupuoli, mies ja nainen sekä näiden välinen ero, syntyvät koko-

43 Kursivointi minun.

44 ”Kaappi” on metafora seksuaalisen identiteetin julkiselle piilottamiselle. Ks. lisää Pulkinen 1998, 180.

naisuudessaan ymmärrettäväksi ja luonnollisen kaltaiseksi peruskategoriaksi kulttuuristen käytäntöjen seurauksena.

Butler ulottaa genealogisen näkökulman myös kysymykseen biologisesta sukupuolesta. Butler tulkitsee myös biologista sukupuolta vallan tuotteena. Butler kysyy: ”Onko biologisten sukupuolten kahtiajaon vakiinnuttamisella historia, genealogia, joka saattaisi paljastaa kaksinapaisuuden muuttuvaiseksi rakennelmaksi?” (Butler 1990/2006, 55.) Butler hylkää ajatuksen biologista sukupuolen pohjana tai jonkinlaisena raakamateriaalina, jonka päälle sukupuolen sosiaaliset merkitykset voivat kasautua. Tuija Pulkkinen pitää genealogiaa vastakkaisena modernille perusta-pohja-ajattelumallille (Pulkkinen 1998, 46). Genealogisesta näkökulmasta myös biologisella sukupuolella ja ruumiilla on historia eikä se ole poliittisesti neutraali. Biologisen sukupuolen käsitteen tarkoitus on ollut sitoa sukupuolen muuttumattomuus ja itsestäänselvyys. Sukupuolen jatkuvuudella ei kuitenkaan ole mitään muuta perustaa kuin ne toiminnot, joissa sitä toteutetaan. Käsittelen Butlerin suhdetta biologiseen sukupuoleen ja ruumiiseen tarkemmin myöhemmin.

2.1.2 Normi ja identiteetti

Genealoginen lähestymistapa hajottaa oletuksen, jonka mukaan naisiksi nimetyillä henkilöillä olisi jokin heitä kaikkia yhdistävä ja perustavanlaatuinen sukupuoli ydin. Jos sukupuolella ei ole alkuperää edes biologisissa tekijöissä ja myös biologinen on sosiaalisesti tuotettu, samalla myös sukupuoli-identiteetti on lähtökohtaisesti rakennettu. Identiteetin syyt, sen koherenssi ja jatkuvuus eivät tällöin löydy ihmisen sisäisistä ominaisuuksista, vaan sukupuolinen identiteetti muotoutuu kielellisten rakentuneiden käytäntöjen ja moninaisten sisäistämisten seurauksesta sukupuolittavan vallan pakottamana.

Sukupuoli-identiteetin ja sukupuolijaon muodostumista sääntelevät kulttuuriset odotukset ja normit siitä, millainen ihminen on ymmärrettävä vallitsevassa merkityskentässä. Butlerin mukaan ”henkilöt tulevat ymmärrettäviksi ainoastaan tulemalla sukupuolitetuiksi sukupuolisen ymmärrettävyyden tunnistettavien standardien mukaisesti” (Butler 1990/2006, 68). Sukupuoli on näin ratkaiseva tekijä ihmisen ymmärrettävyyden ja sosiaalisen tunnistamisen kannalta, mutta sen juuret sijaitsevat sisäisten ja myötäsyttyisten ominaisuuksien sijaan yhteiskunnallisissa normeissa. Butlerille ihmisen sukupuoli-identiteetin ”koherenssi” ja ”jatkuvuus” eivät ole loogisia tai analyttisiä ihmisyyden piir-

teitä, vaan ne ovat sosiaalisesti synnytettyjä ja niitä pidetään yllä ymmärrettävyyden normien avulla (Butler 1990/2006, 69).

Valta tuottaa siis sen, mikä käsitetään normaaliksi ja totuudenmukaiseksi. Säätelevien käytäntöjen tuottamat koherentit identiteetit saavat Butlerin mukaan ajattelemaan, että sukupuoli voisi olla olemassa ”totuus” (Butler 1990/2006, 69). Genealoginen ote kuitenkin paljastaa tämän pakotetuksi ja kontrolloiduksi. Sukupuolta valvotaan ja säännellään normatiivisen heteroseksuaalisuuden varmistamiseksi. Etujoukko pyrkii kuitenkin jatkuvasti pitämään yllä paikkansa etuoikeutettuna. Tuija Pulkkinen luonnehtii postmodernia genealogista lähestymistapaa denaturalisoimiseksi (Pulkkinen 1998, 110). Se osoittaa oletuksen luonnollisesta sukupuolesta tai seksuaalisuudesta pohjattomaksi.

Butlerin väite subjektin rakentumisesta on siis yhtä aikaa sekä teoreettinen että poliittinen. Butler on kiinnostunut erityisesti niistä sukupuolen ja seksuaalisuuden muodoista, jotka eivät täytä normin mukaisia standardeja. Poliittisuus ei tässä yhteydessä tarkoita sitä, että lähtökohdaksi otettaisiin jokin piilossa oleva, tukahdutettu tai syrjitty ryhmä tai identiteetti, joka pitäisi vapauttaa. Butler ei harjoita identiteettiin perustuvaa politiikkaa. Kaikki seksuaalisuuden ja sukupuolen muodostumat ovat vallan tuotteita, sillä vallan ulkopuolelta tuleva valmis seksuaalisuuden tai sukupuolen muoto on hänen mukaan mahdottomuus (Butler 1990/2006, 86). Butlerin mukaan poissulkemisilla on välttämättä seurauksensa. Jos ihminen ei täytä kulttuurin normienmukaisia ihanteellisia ruumiin vaatimuksia, hänen sukupuolensa ja lopulta koko ihmisyytensä näyttäytyy ”kehitysvikana” tai ”loogisena mahdottomuutena” ja kyseinen ihminen joutuu lopulta ”tuomitukseksi kuolemaan elävältä” (Butler 1990/2006, 70; Butler 1999/2006, 31)⁴⁵.

”Jos ”identiteetti” turvataan sukupuolen ja seksuaalisuuden vakauttavilla käsitteillä, joutuu ”henkilön” käsite sinänsä kyseenalaiseksi, kun kulttuuriin ilmaantuu ”epäkoherentisti” tai ”epäjatkuvasti” sukupuolitettuja olentoja, jotka näyttävät kyllä ihmisiltä mutta eivät onnistu noudattamaan niitä kulttuurisen ymmärrettävyyden sukupuolitettuja normeja, joilla ihmisyyys määritellään.” (Butler 1990/2006, 69.)

Butlerin mukaan identiteetti on pikemminkin normatiivinen ihanne kuin kokemusta kuvaava piirre (Butler 1990/2006, 69). Sukupuoli on näin ollen koko ajan työn alla ja vaatii jatkuvaa ylläpitoa. Sukupuoli tarvitsee toistuvaa säätelyä sekä vallan juridiselta että tuottavalta puolilta. Valta pitää kui-

⁴⁵ Butler ehdottaakin feminismiin tavoitteeksi tehdä solidaarista liittoutumisen politiikkaa ja vaatii hyväksynnän ulottamista myös niihin ruumiisiin, joita pidetään vääränlaisina, epätodellisina ja käsittämättöminä (Butler 1990/2006, 65-67; 1999/2006, 34).

tenkin sisällään tilan vastarinnalle ja toisin tekemiselle, vaikkakin se tapahtuu aina väistämättä vallan piirissä. Vallan matriisissa toimiminen ei Butlerilla tarkoita hallintasuhteiden kritiikitöntä toistamista, vaan se tarjoaa mahdollisuuden myös sellaisen lain toistamiseen, joka siirtää lakia lujittamisen sijaan paikaltaan (Butler 1990/2006, 87). Toisin sanoen sukupuolen merkkejä on mahdollista toistaa myös toisin. Lesbokulttuuriin liittyvät buch- ja femme-roolit sekä drag ovat esimerkkejä vaihtoehtoisista esityksistä.

2.1.3 Heteroseksuaalinen matriisi

Butler kutsuu sukupuolet tuottavaa valtaa heteroseksuaaliseksi matriisiksi. Butler kuvaa käsitteellä sitä ”kulttuurisen käsitettävyyden verkkoa, jolla ruumiit, sukupuolet ja halut luonnollistetaan”. Butlerin taustalla vaikuttavat Monique Wittigin käsite ”heteroseksuaalinen sopimus” sekä Adrienne Richin käsite ”pakollinen heteroseksuaalisuus”, joita hän kehittää eteenpäin. Heteroseksuaalinen matriisi muodostaa hegemonisen diskursiivisen sukupuolen ymmärrettävyyden mallin, jossa ehjän sukupuolen oletetaan koostuvan kahdesta erillisestä biologisesta sukupuolesta sekä sitä ilmaisevasta sosiaalisesta sukupuolesta. Mies ja nainen ovat määritelty toisilleen vastakkaisiksi ja keskenään hierarkkiseksi heteroseksuaalisen pakollisen käytännön kautta. (Butler 1990/2006, 251n6.) Teoksessa *Bodies That Matter* (1990) Butler korvaa heteroseksuaalinen matriisi -nimityksen heteroseksuaalisen hegemonian käsitteellä. Suomessa Butlerin heteroseksuaaliseen matriisiin viitattaessa käytetään usein nimitystä heteronormatiivisuus. Butler on viimeisimmissä töissään siirtynyt puhumaan ainoastaan normatiivisuudesta. Tässä yhteydessä käytän heteroseksuaalisen matriisin käsitettä, koska viittaan erityisesti *Hankala sukupuoli* -teokseen.

Heteroseksuaalisen matriisin tehtävänä on tuottaa ja ylläpitää heteroseksuaalisuus luonnollisena ja monoliittisena sukupuolen ja seksuaalisuuden muotona. Heteronormi olettaa koherenttiuden ja jatkuvuuden biologisen sukupuolen, sosiaalisen sukupuolen sekä seksuaalisen käytännön ja halun välillä. Nämä kolme ulottuvuutta yhdessä muodostavat kuvan norminmukaisesta ja tajuttavissa olevasta sukupuolesta. Tuija Pulkinen kutsuu halun, ruumiin ja roolin yhteyttä heteroseksuaaliseksi kolminaisuudeksi. Heteroseksuaalisuus muodostaa normin, joka määrittelee, millainen ihminen on ymmärrettävä ja hyväksyttävä tässä yhteiskunnassa. Ymmärrettävällä ihmisellä on itsestään selvästi joko tai miehen anatominen rakenne, sitä seuraava sosiaalinen käyttäytyminen sekä seksuaalinen kiinnostus vastakkaista sukupuolta kohtaan.

Heteroseksuaalinen matriisi on yhtäaikaaisesti sekä tuottavaa että kieltävää valtaa. Butler yhdistää tässä Foucault'n valtateoriaa Lacanin psykoanalyysiin ja erityisesti inestitabuun, joiden merkitystä Butlerin teorialle selvitän pian. Butlerin näkemyksen mukaan laki voi olla tuottava vain, jos se on samalla myös kieltävä. Butlerin mukaan sekä sääntöä rikkova homoseksuaalisuus että sallittu heteroseksuaalisuus ovat seurauksia samasta laista. Maskuliininen ja feminiininen asema ovat perustanut samat kieltävät lait, jotka muodostavat ymmärrettävissä olevat sukupuoli (Butler 1990/2006, 84). Luonnollistettu heteroseksuaalisuus toimii käsitettävyyden matriisina, joka tuottaa seksuaaliset ja sukupuoliset vähemmistöt poikkeamina, kiellettyinä ja epätoivottuina. Normista poikkeavat "epäjatkuvuudet" ja "epäkoherenssit" kielletään ja samanaikaisesti myös tuotetaan niillä lailla, jotka vaikkeinnuttavat kausaaliset ja ilmaisulliset yhteydet biologisen sukupuolen, kulttuurisen sukupuolen ja seksuaalisten käytäntöjen välillä (Butler 1990/2006, 69). Heteroseksuaalinen matriisi on järjestävää valtaa. Se asettaa eri sukupuolen ja seksuaalisuuden muodot järjestykseen sen mukaan, miten onnistuneesti ne myötäilevät norminmukaista käsitystä ihmisestä, ihmisen käyttäytymisestä ja ruumiillisuudesta.

Psykoanalyysi ja heteroseksuaalinen matriisi

Butler nojaa *Hankala sukupuoli* -kirjassa heteroseksuaalista matriisia koskevassa argumentoinnissaan vahvasti psykoanalyttiseen perinteeseen ja analysoi psykoanalyttista käsitystä subjektin sekä seksuaalisen suuntautumisen muodostumisesta heteroseksuaalisen normin kautta. Butlerin suhde psykoanalyttiseen teoriaan on moninainen, ja Butler hyödyntää sitä persoonallisesti sukupuolen performatiivisuuden teoriassaan. Tässä työssä en esitä yksityiskohtaista selvitystä psykoanalyysin vaikutussuhteista Butlerin teoriassa. Tarkoitukseni on ainoastaan tuoda esiin subjektin rakentuminen heteroseksuaalisen matriisin sisällä ja osoittaa, miten heteroseksuaalisuus sisältää aina välttämättä homoseksuaalisuuden kääntöpuolenaan.

Lacanin teoriassa subjekti rakentuu kokonaisuudessaan kielessä. Subjekti syntyy kastration tuloksena eli äidin ja lapsen välisen symbioottisen suhteen katketessa. Kastration suorittaa kieli, joka johdattaa subjektin imaginaarisesta ykseydestä symbolisen järjestyksen alueelle. Symbolista edustaa isä, jonka kautta lapsi havaitsee äidin kastroiduksi ja isän falloksen omistajaksi⁴⁶. Falloksesta tulee näin eron ilmaisu. Minä syntyy Toisen erottumisen seurauksesta, ja subjekti joutuu elämään jatku-

46 Isä ja äiti eivät Lacanilla viittaa niinkään todellisiin ihmisiin, vaan isä ja äiti merkitsevät Lacanilla laajempia kulttuurisia asemia.

van Toisen halun ja puutteen alaisena. Kieli on aina välttämättä vieraannuttava, sillä kieli on olemassa ennen subjektia. Lapsen oppiessa sanomaan ”minä” hän astuu symboliseen järjestykseen, joka on aina Toisen oma. Symbolista järjestystä hallitsee Isän Laki, jonka edustaja fallos on. Kielen ja yhteiskunnan laki astuu ihmiseen minä-sanana omaksumisen myötä. Mitään esikielellistä subjektia ei ole olemassa, vaan ihminen muodostuu subjektiksi kielellisesti ja puutteen alaisena. (Auvinen & Eimäki 1990, 20-21.)

Psykoanalyttisessä teoriassa inestitabun eli äitiin yhtymisen kiellon on katsottu olevan subjektin muodostumisen perusta. Lacanille subjekti voi tulla olemassa olevaksi ainoastaan tukahduttamalla äidin ruumiiseen kohdistuvat eriytymättömät inestiset nautinnot (Butler 1990/2006, 106). Ero varhaisesta äitiyhteydestä ja isän lain kautta kulttuuriin ja kieleen siirtyminen on myös alku kaikelle sosiaalisuudelle. Butlerin käyttää psykoanalyttistä teoriaa heteroseksuaalisen matriisin kuvaamisessa. Butlerin käsittää inestitabun seurauksiltaan tuottavaksi. Inestitabu kieltää äidin ja lapsen välisen nautinnollisen suhteen, mutta samalla se rakentaa kaksinapaisen ja rajatun sukupuoliposition pakottamisen menetelmällä. Subjekti perustuu näin kiellolle. Butlerille tämä kieltä säilyy subjektin halun lakina ja siitä tulee identiteetin sekä etenkin sukupuoli-identiteetin muodostamisen väline (Butler 1990/2006, 143).

Inestitabu ei kuitenkaan aina tuota sukupuolta ja halua tarkoitettulla tavalla. Lapsi voi kääntyä myös samaa sukupuolta olevaa vanhempaa kohtaan, ja tämä on vain yksi esimerkki poikkeavasta suuntautumisesta. Butler väittää erilaisten korvaavien ja identiteettien kuuluvan inestitabuun rakenteellisenä osana (Butler 1990/2006, 147). Butlerille kiellostä tulee merkityksellinen, sillä Butler tulkitsee heteroseksuaalisuuden perustuvan homoseksuaalisuuden kiellolle. Butler väittääkin homoseksuaalisuuden tabun edeltävän inestitabua. Psykoanalyttisessä kirjallisuudessa homoseksuaalisuuden ja biseksuaalisuuden on nähty alkuperäisinä libidinaalisina suuntauksina, jotka sisältävät kumouksellisuuden mahdollisuuden. Butler kuitenkin väittää, että myös kumoukselliset seksuaalisuuden muodot ovat perustavan diskurssin ehdoilla luotuja rakennelmia (Butler 1990/2006, 148). Selvitän homoseksuaalisuuden tabun merkitystä subjektin heteronormatiiviselle muodostumiselle tarkemmin vielä uudelleen tämän luvun sisällä.

Lacanin käsittelyssä subjektia kielellisenä olentona leimaa jatkuva puute ja poissaolo, ja fallos tulee merkiksi puutteen paikalle. Subjektille on varattu kielessä kaksi paikkaa: falloksen omistaminen ja falloksena oleminen. Falloksen omistamisen on perinteisesti katsottu olevan maskuliininen positio. Feminiininen taas edustaa fallosta, jonka maskuliinisesti merkitty voi omistaa. Falloksena oleminen

tapahtuu aina maskuliinista subjektia varten. Naisen tehtävä on heijastaa miehistä valtaa taata sen kuvitteellinen autonomia. Tämä jako ja vaihto falloksena ”olemisen” ja falloksen ”omistamisen” välillä on vakiinnutettu Symbolisessa eli isän laissa. (Butler 1990/2006, 106-107.) Tämä roolijako on Butlerille merkityksellinen, sillä Butlerin väittämän mukaan työnjako tapahtuu heteroseksuaalisen matriisin sisällä ja sen tarkoitus on pitää yllä heteroseksuaalista normia. Butlerin mukaan falloksen siirrettävyys horjuttaa erottelua falloksen omistamisen (maskuliininen positio) ja falloksena olemisen (feminiininen positio) välillä. Tämä siirrettävyys pyritään kieltämään ja kiellon torjunta peittämään, mutta kiellon repressoiminen säilyy kuitenkin järjestelmää sisäisesti konstituivana ja tekee tätä kautta mahdolliseksi sen horjumisen. (Butler 1993/2011, 33.)

Falloksen piilotetun siirrettävyyden peittelemisen vuoksi sukupuoli vaatii jatkuvaa ylläpitämistä. Sukupuolen täydellinen esittäminen ei kuitenkaan koskaan voi onnistua täydellisesti, vaan molempien on pakko toistuvasti ilmentää ja esittää näitä mahdottomia osia (Butler 1990/2006, 107). Sukupuoliesitysten tarkoitus on luoda vaikutelma heteroseksuaalisen normin pysyvyydestä ja luonnollisuudesta. Torjuttu homoseksuaalisuus säilyy kuitenkin heteronormia horjuttavana sisäisenä rakenteena.

Tabu ja ulossulkemiset subjektin perustana

Kiellosta tulee näin merkityksellinen Butlerin teorialle. Subjektin tuottava valta on aina välttämättä myös kieltävää, ja torjuttujen ja tavoiteltavien muotojen välillä vallitsee riippuvuusuhde. Heteroseksuaalisuus rakentuu negaationaan homoseksuaalisuus, eli homoseksuaalisuus on heteroseksuaalisuuden väistämätön kääntöpuoli.

Butler viittaa subjektin rakentumisessa kiellon kautta Foucault'n repressiohypoteesiin, jota Foucault käyttää erityisesti seksuaalisuuden historian analysoimisen välineenä (Foucault 1976/2010, 19-42). Foucault'n valtakäsityksessä valta on sisäistä, ja osapuolet ovat riippuvaisia suhteesta toiseen⁴⁷. Esimerkiksi äidin ja tyttären suhteessa molempien osapuolten identiteetti on riippuvainen toisesta (Pulkkinen 1998, 98). Butler hyväksyy Foucault'n ajatuksen vallasta subjektit tuottavana voimana, joka toimii myös subjektin sisäisenä säätelevänä ja normatiivisena voimana (Butler 1993/2011, xxix). Butler alistaa psykoanalyysin inestitabun Foucault'n repressiohypoteesille analysoidessaan

⁴⁷ Butler viittaa myös Hegelin herran ja rengin -dialektiikkaan, jossa osapuolet muodostuvat suhteessa toisiinsa. Herra antaa kuvitelman autonomisesta itsevallasta, mutta todellisuudessa herran asema on riippuvainen rengin olemassaolosta.

sukupuolittamisen prosessia, jossa subjektit muodostuvat psyykkisesti ja ruumiillisesti säätelevien normien kautta. Butler on kiinnostunut erityisesti siitä, miten subjekti rakentuu ulossulkemisen kautta. Nämä ulossulkemiset säilyvät subjektin sisäisenä perustavana torjuntana (Butler 1993/2011, xiii). Butlerille tämä välttämätön kiello on homoseksuaalisuus. Heteroseksuaalisuus ja homoseksuaalisuus syntyvät erottamattomassa yhteydessä toisiinsa.

Butler väittää siis, että normatiivinen heteroseksuaalisuus sisältää homoseksuaalisuuden kiellon, ja se edeltää inestitabua. Heteroseksuaalisuus ei näin ollen ole mikään alkuperäinen ja muuttumaton sisäsyntyinen tosiasia, vaan seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuolinen samastuminen ovat seurausta pakottavista laista (Butler 1990/2006, 130). Butler tarkastelee homoseksuaalisuuden tabun merkitystä Freudin muotoilemassa oidipuskompleksissa, jossa lapsi rakastuu vastakkaista sukupuolta olevaan vanhempansa. Butlerin mukaan oidipaailanteessa menetyksen saavat aikaan kiello ja siihen liittyvät rangaistukset. Sukupuoli sisältää näin Butlerille aina välttämättä myös melankolisen ulottuvuuden.

Pakotteiden ja tabujen koosteena ihanneminä säätelee ja määrää maskuliinista ja feminiinistä samastumista. Koska samastumiset korvaavat objektisuhteet ja ovat seurausta menetyksestä, sukupuoli-identifikaatio on eräänlaista melankoliaa, jossa kielletyn kohteen sukupuoli sisäistetään esteenä. Tämä este sanktioi ja säätelee erillisiä sukupuolisia identiteettejä ja heteroseksuaalisen halun lakia. (Butler 1990/2006, 130.)

Butler väittää siis homoseksuaalisuuden olevan osa heteroseksuaalisuutta, mutta homoseksuaalisuus kuuluu siihen kieltona. Butlerin mukaan juuri homoseksuaalisuuden kiello luo heteroseksuaaliset ”taipumukset” ja ”ominaisuudet” (Butler 1990/2006, 131). Oidipuskompleksiin liittyvä inestitabu ei yksin vaikuta sukupuolisamastumiseen, vaan myös inestitabua edeltävä homoseksuaalisuuden kiello aiheuttaa tietynlaisen samastumisen. Heteroseksuaalinen samastuminen ei kuitenkaan voi koskaan onnistua täydellisesti. Heteroseksuaaliset suhteet sisältävät aina välttämättä psyykkisen homoseksuaalisuuden rakenteita ja homo- ja lesbosuhteet puolestaan heteroseksuaalisuuden rakenteita (Butler 1990/2006, 209).

Hetero- ja homoseksuaalisuutta ei näin ollen ole mahdollista tarkastella toisistaan irrallisina ja riippumattomina, vaan ovat saman kolikon kaksi puolta. Butlerin mukaan seksuaalisuus syntyy sisäistämisen kautta, mutta tuo sisäistäminen ei kuitenkaan koskaan voi onnistua täydellisesti. Butler kysyy: ”Voisiko inestin vastaisen kiellon, joka määrää ja sanktioi hierarkkiset ja kaksinapaiset suku-

puoliasemat, ymmärtää uudelleen tuottavaksi vallaksi, joka vahingossa synnyttää useita erilaisia sukupuolen kulttuurisia muodostelmia?” (Butler 1990/2006, 142). Butler väittää siis, että seksuaalinen suuntautuminen ei ole psyykeen alkuperäisiä tosiasioita, vaan ne ovat tuotoksia kulttuurin asettamasta laista sekä yliminän sitä myötäilevästä toiminnasta (Butler 1990/2006, 131). Mitään lakia edeltävää seksuaalisuutta tai ”biologista sukupuolta” ei näin ole olemassa, eivätkä seksuaalisuus ja sukupuoli ole luonnollisia tosiasioita.

2.2 Performatiivisuus

Butler kehittää Michel Foucault'n valtakäsityksen ja Jacques Derridan dekonstruktion kautta ajatusta sukupuolen performatiivisuudesta. Sukupuolta ei tästä näkökulmasta avaudu olemisena, vaan se on tekemistä ja esittämistä. Sukupuolta ei ole olemassa ilman performatiivisia tekoja, eikä näiden tekojen alta ole löydettävissä alkuperäistä sukupuolen toimijaa. Tämä ei tarkoita sitä, että sukupuoli olisi jotain, jonka henkilö voi valita tai halutessaan vaihtaa muuttamalla käytöstä tai vaihtamalla toisenlaiset vaatteet. Sukupuoli ei ole pinnallinen ja teatraalinen esitys, vaan se on sosiaalista todellisuutta. Sukupuoli on osa normistoa, jonka kautta ihminen tulee ymmärretyksi vallitsevassa kulttuurisessa merkityskentässä.

Sukupuolen performatiivisuuden keskeisin ominaisuus on se, että sukupuolen tuottavat teot ja eleet ovat toistettavissa. Sukupuoli syntyy toistettavissa teoissa, jotka ovat vakiintuneet ajan kulussa. Ajatus sukupuolen luonnollisuudesta saadaan aikaan määrätynlaisilla esityksillä. Butlerin työ paljastaa, miten sukupuolen substanssin kaltaisena onkin rakennettu identiteetti ja performatiivinen suoritus. Butler hyödyntää sukupuolen performatiivisuuden kuvauksessaan Derridan tekemää tulkintaa J. L. Austinin puheaktiteoriasta. Austinin teorian mukaan puhe ei kuvaa todellisuutta, vaan se tuottaa sitä. Derrida painottaa tulkinnassaan toiston merkitystä, josta tulee Butlerille merkityksellinen.

2.2.1 Austinin puheaktiteoria

Butlerin näkemyksen sukupuolen performatiivisuudesta on vaikuttanut erityisesti Jacques Derridan ja John Searlen J. L. Austinin puheaktiteorian merkityksestä vuonna 1977 käymä debatti⁴⁸. Esittelen

48 Derrida ”Signature, Event, Context” (*Glyph* 1, s. 172-197, 1977) ja Searle ”Reiterating the Differences: A Reply

aluksi Austinin teorian pääkohdat, minkä jälkeen selvitän Derridan tulkintaa ja millä tavoin Butler käyttää näitä muotoillessaan ajatusta sukupuolesta performatiivisena.

Austin esitteli teorian puheen ja sanojen performatiivisuudesta teoksessa *How To Do Things With Words* (1962). Austin kiinnittää huomiota ilmaisuihin, jotka kuvailemisen sijaan saavat aikaan tietyn asiantilan. Austin kutsuu tämän kaltaisia lausumia *performatiivisiksi lauseiksi* tai lyhyesti performatiiviksi (Austin 1962/75, 6). Performatiiveilla ei tarkoiteta yksin lauseita, jotka sanovat jotain, vaan sanoilla myös tehdään asioita. Austinin kohdistaa huomion kielen toiminnalliseen luonteeseen ja käyttötarkoituksiin. Austin kirjoittaa: ”To say something is to do something” (Austin 1962/75, 12). Puhe on siis tekemistä ja sillä on seurauksia. Austinin tunnetuin esimerkiksi lienee alttarilla lausuttu ”tahdon” ja papin ”julistan teidät aviomieheksi ja -vaimoksi”, joka saa aikaiseksi avioliiton tilan.

Austin erottaa performatiivisista lausumista kaksi premissiä. Ensinnäkin ne eivät kuvaile tai kerro, miten jokin asia on, eivätkä ne siinä mielessä ole tosia tai epätosia. Austinin näkökulma poikkeaa näin perinteisesti kieliteoreettisesta näkemyksestä, jossa kieli nähdään merkkijärjestelmänä, jonka tehtävä on esittää tosiasioita (von Wright 1958, 219). Puheen merkityksen kannalta ei ole tärkeää se, onko väite tosi vai epätosi. Toiseksi lausuminen ei ole niinkään sanomista tai tekemisen kuvaamista, vaan lausumilla tehdään asioita. Puhe on itse teko. (Austin 1962/75, 5-6.) Austinin käsitys eroaa oletuksesta, että puheen tarkoitus olisi paljastaa jotain puhujan mielen sisällöstä. Austin kieltäytyy selittämästä puheen merkitystä puhujan tarkoitusperien kautta. Lausumat ovat kontekstisidonnaisia, ja vain ne voivat olla päteviä vain määrätynlaisessa tilanteessa. (Culler 1983, 111 ja 115; Pulkkinen 1998, 215.)

Performatiivit ovat Austinilla aina ennen kaikkea riippuvaisia kontekstista, jossa ne esitetään. Puheen ymmärtäminen edellyttää, että on olemassa yleisesti hyväksytty toimintamenetelmä, jolla on tietynlaiset seuraukset, ja puhetilanteen osapuolet ovat selvillä vallitsevista käytännöistä ja säännöistä (Austin 1962/75, 14). Papin sanat ”julistan teidät aviopuolisoiksi” on merkityksetön lausuttuna kontekstissa, jossa kukaan ei tunne kirkolliseen vihkimiseen liittyvää käytäntöä. Myös olosuhteet vaikuttavat puheen pätevyYTEEN. Esimerkiksi ”lupaan” lausuttuna lavalla teatterissa ei saa aikaiseksi samanlaista lupauksen tilaa kuin oikeassa elämässä. Myös teatteri kuitenkin jäljittelee reaali maailman tapoja, joita ilman esitys ei olisi ymmärrettävissä. Samoin parodian toimivuus perustuu siihen, että on olemassa jokin tunnettu toimintatapa, jota parodioidaan. Performatiivit edellyttävät

Derrida” (*Glyph* 1, s. 198-208, 1977). Käytän työssäni Jonathan Cullerin kirjaa *On Deconstruction* (1983), jossa Derridan ja Searlen välinen debatti esitellään selkeästi.

siis määrätynlaiset olosuhteet, jotta ne voivat tuottaa tuloksen. Usein myös tilanteen muut osapuolet osallistuvat tapahtumaan esittämällä tiettyjä tekoja (Austin 1962/75, 8).

Butler lähestyy Austinin puheaktiteoriaa ensisijassa Derridan ja Searlen käymän väittelyn kautta. Derrida esittää Austinin teoriasta dekonstruktiivisen tulkinnan, jonka Searle kyseenalaistaa. Derridan mukaan Austin jää lopulta kiinni näkemykseen, että puheaktin merkitys riippuu puhujan tietoisesta tarkoituksesta. Tämä tulee näkyviin siinä, miten Austin asettaa ensisijaiseksi ne kielenkäytöt, joita Austin pitää vakavina ja alkuperäisinä. Derrida kuitenkin pitää mahdollisuutta toistaa jokin teko myös ei-vakavalla tavalla, esimerkiksi parodian keinoin, olennaisena osana tätä toimintaa. Matkiminen on teon mahdollisuuden ehto. Searle ei katso Austinin erottamista vakavan ja ei-vakavan teon välillä merkityksellisenä, vaan näkee teeskenneltyjen puheaktien olevan riippuvaisia vakavien ja niin sanotusti ”normaalien” puheaktien olemassaolosta. (Culler 1983, 118-121; Pulkkinen 1998, 215-216.) Derridan tulkinnassa korostuu kuitenkin toiston merkitys. Teon rakenteeseen kuuluu sisäisenä tekijänä mahdollisuus suorittaa se lukuisin eri tavoin, eikä mikään näistä toimintatavoista ole toista alkuperäisempi tai vakavampi. Austinin performatiivisuuskäsitykseen sisältyy mahdollisuus, että puheteot voivat myös epäonnistua (Culler 1983, 114).

Toisin tekemisen mahdollisuus korostuu Butlerin käsittelyssä, kun Butler tarkastelee sitä, miten sukupuoli on mahdollista tehdä myös toisin. Butler seuraa Derridan tulkintaa ja korostaa toiston merkitystä tekojen rakenteessa. Toiminnot eivät johdu toimijan sisäisistä aikomuksista, vaan niiden syy on kulttuurissa, jossa tietyt menettelytavat ovat tulleet totunnaisiksi. Sukupuoli rakentuu toistamisen kautta. Sukupuoli on olemassa siksi, koska sen tuottavat ja toistettavissa olevat käyttäytymismallit ovat olemassa.

Pulkkinen mukaan performatiivisuus viittaa Butlerilla pikemminkin todelliseksi tekemiseen, kun taas Austinilla se liittyy enemmän esittämiseen (Pulkkinen 1998, 214). Tämä kytkeytyy Butlerin käsitykseen sukupuolen ontologiasta, sillä Butler katsoo, ettei sukupuoliesitysten takana ole mitään, vaan subjekti muodostuu ja tulee todelliseksi teossa. Teot siis tekevät subjektin. Toiston kautta tietyt toimintatavat vakiintuvat ja ne luovat käsityksen koherentista maailmasta. Pieni lapsi alkaa hahmottamaan maailmaa juuri ympäristössään toistuvien asioiden kautta. Myös puhe kehittyy ääniteitä toistamalla. Toiston kautta maailmasta muodostuu ennustettava. Samalla tavalla sukupuolesta tulee osa tuttua todellisuutta.

2.2.2 Performatiivisuus ja sukupuoli

Performatiivisuuden sukupuolen ydinajatus on se, että sukupuoli ei ole olemista, vaan sukupuoli on seuraus (Butler 1990/2006, 90). Seurausvaikutus luodaan ruumiin *tyylittelyllä* eli erilaisilla arkisilla eleillä ja liikkeillä (Butler 1990/2006, 235). Sukupuolen esittäviä eleitä on lukemattomia puheesta ruumiin muokkaamiseen ja kävelytyylistä tunneilmaisuihin (Pulkkinen 2000, 53). Näiden merkittyjen ruumiin liikkeiden ja eleiden tarkoitus on luoda kuvitelma, että ne kumpuavat sisäisistä tekijöistä. Samalla ne luovat illuusion pysyvistä ja stabiilista sukupuolisesta identiteetistä. Butlerin tärkein ajatus on, ettei näiden sukupuolen esittävien eleiden ja tekojen taustalla ole mitään alkuperäistä sukupuolta, vaan sukupuoli rakentuu kokonaisuudessaan tekojen seurauksena. Sukupuolinen identiteetti on Butlerin katsannossa pelkkä seipelmä.

Sukupuolitetun ruumiin performatiivisuus tarkoittaa, että sillä ei ole mitään ontologista, olemiseen liittyvää statusta irrallaan niistä monenlaisista teoista, jotka muodostavat sen todellisuuden. (Butler 1990/2006, 229.)

Performatiivisuus ei koskaan voi olla yksittäinen teko (Butler 1999/2006, 25; 1993/2011, xii ja xxi). Derridan tulkintaa seuraten Butler painottaa toiston merkitystä. Performatiiviset teot täytyvät olla toistettavissa, jotta niillä voi olla seurauksia (Butler 1993/2011, 70). Performatiivisuuden voima perustuu toistolle, eleiden ja tekojen toistettavuudelle ja siteeraamiselle. Butlerille sukupuoli on tunnistettavissa juuri toistettavista sekä rituaalisista teoista ja ominaisuuksista (Butler 1990/2006, 25). Näiden toistettavissa olevien tekojen tarkoitus on luoda vaikutelma sukupuolen sisäisestä olemuksesta, joka aiheuttaisi tietynlaisen toiminnan. Toisto tapahtuu ajan kulussa ja teot muodostavat sarjan, joka luo käsityksen tietyn toimintakaavan pysyvyydestä. Sukupuolen performatiivisuus vaatii, että on oltava olemassa valmis kielellinen vakiintunut ja arkinen merkittyjen tekojen valikoima, joka on matkittavissa ja esitettävissä uudelleen (Butler 1990/2006, 235).

Performatiivisuus ei näin ollen tarkoita samaa kuin ekspressiivisyys. Sukupuolen ominaisuudet eivät ole ilmaisevia. Tämän eron tunnistaminen on keskeistä Butlerin hankkeen käsittämiseksi. Butler käsittelee ekspressiivisyyden ja performatiivisuuden eroja etenkin vuonna varhaisessa artikkelissaan *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist theory* (1988). Butlerin mukaan eleet, teot ja ruumiin toiminnat, joista sukupuoli on tunnistettavissa, eivät ilmaise sukupuolta. Ne eivät ilmaise mitään (Butler 1988, 530). Ei ole olemassa sisäistä sukupuolen ydintä tai olemusta, josta tietynlaisen käytöksen tai ominaisuudet voitaisiin katsoa johtuvan. Perfor-

mativiset teot ja toiminnot tuottavat sen identiteetin, jota niiden sanotaan ilmaisevan tai jonka niiden katsotaan paljastavan (Butler 1990/2006, 236). Ei ole olemassa mitään ennalta annettua identiteettiä, jonka mukaan tekoa tai ominaisuutta voitaisiin mitata. Butler kirjoittaa: ”Naiseudessa ei ole mielestäni mitään, mikä odottaisi tulevansa ilmaistuksi.” (Butler 1988, 530)⁴⁹.

Sukupuolta esittävien eleiden tehtäväksi tulee peittää se tosiasia, ettei niiden alla ole mitään. Kuvitelma kieltä ja kulttuuria edeltävästä sukupuolesta on sukupuolijärjestelmän itsensä luoma illuusio. Performatiivisuuden tarkoituksiksi tuleekin näin pikemminkin kätkeä kuin paljastaa. Butlerille sukupuoli on rakennelma, joka säännönmukaisesti salaa oman muodostumisensa (Butler, 1990/2006, 234). Sukupuolen tehtävä on pitää yllä käsitys, että se on annettu ja perustavanlaatuinen kategoria. Butlerin työ kuitenkin tuo ilmi, ettei ole olemassa todenmukaisia ja toisaalta valheellisia, oikeita tai vääristyneitä sukupuolitekoja tai alkuperäisiä ja jäljitelmiä (Butler 1990/2006, 236). Jokainen sukupuolen ilmentymä on seurausta sitä tuottavasta ja pakottavasta laista. Sukupuolen sisäisyys on julkisen ja sosiaalisen diskurssin tuote ja funktio (Butler 1990/2006, 229).

Butlerin käsitys performatiivisuudesta ymmärretään usein väärin voluntaristisena⁵⁰. Sukupuoli ei kuitenkaan ole yksittäinen ja subjektin vapaasti valittavissa oleva teko. Henkilö ei aamulla avaa vaatekaappiaan ja pue haluamaansa sukupuolta päälleen. Sukupuoli performatiivisena ei tarkoita samaa kuin sukupuoli performanssina. Toistoteko ei ole teatraalinen (Butler 1993/2011, xxi). Yksittäisten sukupuoliesitysten ehdot ovat syvällä kulttuurin sukupuolittavassa vallassa (Pulkinen 1998, 214). Sukupuoli performatiivisena ei myöskään tarkoita samaa kuin sukupuolirooli, joka pitää sisälleen käsityksen roolin ulkopuolisesta subjektista. Performatiivisuus ei ole kausaalinen prosessi, jonka subjekti asettaa alulle (Butler 1993/2011, xix). Yksilöä ei ole mahdollista erottaa teosta, vaan yksilö muodostuu teossa. Performatiivisten tekojen alta ei ole löydettävissä intentionaalista subjektia, joka olisi kulttuurisista ja historiallisista tekijöistä irrallinen. Sukupuolittava valta toimii ehtona jokaiselle sukupuolipositiolle (Pulkinen 1998, 214). Butlerin käsitys sukupuolesta ei näin ollen ole voluntaristinen tai individualistinen.

Performatiivisuus on aina ennen kaikkea normin tai normien toistamista (Butler 1993/2011, xix).

49 ”There is, in my view, nothing about femaleness that is waiting to be expressed.” Suomennos minun.

50 Butler kirjoitti *Bodies That Matter* -teoksen osittain vastauksena tähän yksinkertaistettuun tulkintaan Butlerin hankkeesta. Heinämaan mukaan voluntaristinen malli perustuu karteesiseseen käsitykseen vapaasta tahdosta, joka kontrolloi kaikkia mentaalisia ja ruumiillisia prosesseja. Sukupuoli nähdään tästä näkökulmasta valintana, jonka yksilö voi halutessaan myös hylätä. Butlerin ajattelu on kuitenkin saanut vaikutteita Foucault'n kriittisestä karteesista subjektia kohtaan. Butler ei allekirjoita voluntaristisia käsitystä sukupuolesta, vaan päinvastoin hyökkää niitä vastaan. (Heinämaa 1997a, 21.)

Tämä tekee performatiivisuudesta aina myös poliittista. Sukupuolen tuottamista säätelee heteroseksuaalinen normatiivisuus. Sukupuolen esittämisen strateginen tavoite on pitää yllä sukupuolta kaksinaavaisessa kehyksessä (Butler 1990/2006, 235). Sukupuolen esittäminen tapahtuu aina heteroseksuaalisen hegemonian sisällä ja sen ehdoilla. Binaaristen sukupuolipositioiden tarkoitus on lujittaa heteroseksuaalista järjestystä ja luoda illuusio luonnollisesta ja tarkoituksenmukaisesta heteroseksuaalisuudesta. Heteroseksuaalisessa kehyksessä niitä, jotka eivät onnistu tekemään sukupuolta oikein, rangaistaan säännönmukaisesti.

Sukupuolen konstruktiiiviseen luonteeseen kuuluu myös, ettei se koskaan voi toteutua täydellisesti. Butlerin mukaan sukupuoli on normi, jota ei voida täysin sisäistää. Sukupuolinormit ovat lopullisen fantasmaattisia ja mahdottomia ruumiillistaa. (Butler 1990/2006, 235.) Sukupuoli on siis mahdoton tehtävä, joka on jatkuvasti työn alla ja tarvitsee loputonta toistamista. Butler löytää muutoksen mahdollisuuden juuri tästä toistamisesta. Hänen mukaan sukupuoli on jotain, jossa välttämättä epäonnistumme ja toistamme sitä väärin.

Toisin toistaminen

Hankala sukupuoli -teoksen vuoden 1999 laitoksen esipuheessa Butler sanoo, että jos teoksella on jokin positiivinen normatiivinen tehtävä, niin se on vaatimus ulottaa hyväksyntä niihin ruumiisiin, joita on pidetty vääränlaisina, epätodellisina ja käsittämättöminä (Butler 1999/2006, 34). Heteroseksuaalinen matriisi tarkoittaa Butlerille pakottavaa valtaa, eikä vallan ulkopuolelle ole pääsyä. Butlerille onkin esitetty kritiikki determinismistä. Miten muutos on mahdollista Butlerin totalitaarisessa valtakäsityksessä? Butlerin mukaan ratkaisu ja muutoksen mahdollisuus eivät löydy sukupuolitekojen ulkopuolelta, jostain vapaasta maailmasta, vaan vastausta on etsittävä rakenteiden sisältä. Ratkaisun Butler löytää valtakäytäntöjä horjuttavasta toisin toistamisesta. Butler kysyy ”minkälainen kumouksellinen toisto saattaisi kyseenalaistaa identiteettiä itseään koskevan säätelevän käytännön?” (Butler 1990/2006, 89).

Pakosta huolimatta performatiivisuus sisältää näin muutoksen mahdollisuuden. Muutos ei voi tulla koskaan vallan ulkopuolelta, vaan se tapahtuu toistamalla ”väärin” sukupuolen merkkejä. Jos sukupuoli on lopulta pelkkiä itseään toistavia esityksiä, niin sukupuolta voidaan esittää myös toisin. Butler kirjoittaa:

”Sukupuolen muuntautumisen mahdollisuudet löytyvät nimenomaan mielivaltaisesta suhteesta naisten tekojen välillä, mahdollisuudesta epäonnistua toistossa, epämuotoisuuden mahdollisuudesta tai parodisesta toistosta, joka paljastaa pysyvän identiteetin fantasmaattisen vaikutuksen poliittisesti hataraksi rakennelmaksi.” (Butler 1990/2006, 236.)

Tässä kohtaa Butler on eri mieltä Foucault'n kanssa, joka paikantaa kumouksellisuuden mahdollisuuden ruumiiseen ja sen monimuotoisuuteen. Butlerin mukaan muutos on diskurssin sisäinen ominaisuus. Sukupuoli ei perustu muuhun kuin sitä esittäviin toistotekoihin. Vaikka sukupuolittava valta onkin pakottavaa, niin se ei kuitenkaan jähmetä sukupuolta paikoilleen. Sukupuolta voi suorittaa myös toisin.

Butler ottaa lesbokulttuuriin kuuluvat butch- ja femme-identiteetit esimerkkeinä mahdollisuuksista toistaa sukupuolen merkkejä uudella tavalla. Näissä positioissa kyseenalaistuu idea luonnollisesta ja alkuperäisestä identiteetistä (Butler 1990/2006, 212). Butch ja femme sekoittavat heteroseksuaalisen valtakulttuurin aineksia ja laittavat ne uuteen järjestykseen. Tämä ei tarkoita lesbouden alistamista ja mukauttamista heteroseksuaalisuuden ehtoihin, vaan juuri ristiriitainen esittäminen horjuttaa heteroseksuaalisen järjestyksen vakautta (Butler 1990/2006, 211). Kyse on päinvastoin siitä, miten epänormatiiviset seksuaalisuuden käytännöt kyseenalaistavat sukupuolen analyttisenä kategoriana. Butch- ja femme -identiteetit kyseenalaistavat heteroseksuaalisuuden luonnollisuuden.

Toinen Butlerin tarjoama esimerkiksi heteroseksuaalista järjestystä hajottavista sukupuolen muodoista on drag. Butlerin mukaan jäljitellessään sukupuolta drag epäsuorasti paljastaa sukupuolen ”itsensä jäljittelevän kontingenssin” (Butler 1990/2006, 231). Drag ei ole niinkään sukupuolen imitatiota, vaan drag dramatisoi sukupuolen vakiinnuttamisen merkitsevät eleet. Parodia kohdistuu täten ennen kaikkea alkuperän käsitteeseen. ”Alkuperäisen” parodinen toisto paljastaa, että alkuperäinen onkin vain parodia luonnollisen ja alkuperäisen ideasta (Butler 1990/2006, 88). Näin myös itse heteroseksuaaliset käytännöt ovat loppujen lopuksi pakottavuuden lisäksi parodiaa omasta itsestään (Butler 1990/2006, 209).

Heteroseksuaalinen normatiivisuus ei koskaan onnistu toteutumaan täydellisesti. Yhdenmukainen heteroseksuaalisuus on mahdoton ihanne ja johtaa väistämättä tahattomiin epäonnistumisiin. Butlerin mukaan juuri poikkeukset ja epäyhtenäiset ilmaisevat siitä, miten seksuaalisten merkitysten arkinen ja annettuna otettu maailma on rakentunut (Butler 1990/2006, 192). Ne auttavat ymmärtämään sukupuolen rakentumisen prosessia ja samanaikaisesti johdattavat ajattelemaan sukupuolen

uudella, avoimemmalla ja moninaisemmalla tavalla.

2.3 Merkitty materia

Butlerille on toistuvasti esitetty kysymys materiaalisuudesta ja ruumiin merkityksestä. Butleria on syytetty ruumiin unohtamisesta⁵¹: ”Jos kaikki on diskursiivista, miten käy ruumiille?” Puhtaan konstruktivisen ajattelumallin on katsottu johtavan diskursiiviseen monismiin (Butler 1993/2011, xvi). Butler vastaa hänelle esitettyyn kritiikkiin ja kirkastaa materian merkitystä tai pikemminkin merkitsemistä sukupuolen performatiivisuuden teoriassa *Bodies That Matter* -teoksessaan, mutta ruumis on keskeisessä osassa myös jo Hankala *sukupuoli* -kirjassa. *Bodies That Matter* -teoksen alussa Butler kirjoittaa, miten hänen oli hankala ottaa ruumista ajattelun kohteeksi ja kuinka hänellä oli vaikeuksia pysyä raiteilla aiheesta (Butler 1993/2011, viii). Butler ei rakenna uutta teoriaa ruumiista tai materiasta, eikä hän vastaa useisiin ruumista koskeviin ongelmakohtiin. Butler ei pohdi ruumista sinänsä, vaan hän selvittää ja kehittää vallan suhdetta ruumiiseen. Butler tulkitsee kysymystä ruumista moninaisesta teoreettisesta kentästä. Soili Petäjäniemen mukaan Butler lähestyykin ruumista pikemminkin etsien kuin leikitellen (Petäjäniemi 1997, 247).

Butler säilyttää genealogisen otteen myös ruumiista kirjoittaessaan ja analysoi ennen kaikkea ruumiin diskursiivista rakentumista ja sen ilmaantumisen ehtoja. Myös ruumis tulee tuotetuksi ja saa merkityksen valtasuhteiden kontekstissa. Butler tutkii ruumiin materiaalisuutta merkittynä eikä erota ruumista sitä säätelevistä normeista. Butlerin mukaan merkityksen tunteminen tarkoittaa samalla myös sen tietämistä, miten ja miksi jokin merkitsee. Merkitä (”to matter”) tarkoittaa Butlerille samalla myös materialisoitumista (”to materialize”) ja merkitsemistä (”to mean”) (Butler 1993/2011, 7). Materiaalisuudessa näkyvät Butlerin mukaan vallan muovaavat ja konstituovat vaikutukset parhaimmillaan (Butler 1993/2011, 9). Butlerin mukaan ruumista ei kuitenkaan täysin voida palauttaa kieleen. Kieli nousee ruumiista ja myös ruumis kantaa merkityksiä ja merkitsijöitä, jotka jäävät laajasti tiedostamattomiksi (Butler 2004, 198). Butler ei kuitenkaan erikseen tuo esiin sitä, miten tämä nouseminen tapahtuu ja mitä se tarkoittaa.

Butler ei hyväksy oletusta esidiskursiivisesta ruumiista tai ruumiin tasosta. Butler pitää kiinni ajatuksesta, että subjekti rakentuu kokonaisuudessaan kielellisessä merkityskentässä. Tällöin myös kä-

51 Esimerkiksi Elizabeth Grosz *Space, Time and Perversion* (1995), s. 212-214.

sitys ruumista on jäänteettömästi diskursiivisesti muodostunut, eikä ruumista ole mahdollista irrottaa sitä säätelevistä normeista. Butlerille ruumiin materiaalisuutta ei ole mahdollista ajatella ilman sitä säätelevää normia (Butler 1993/2011, xii). Ruumiista ja ruumiin kokemusta ei näin voida laittaa sukupuoliteorian perustaksi, koska se ei koskaan ole tavoitettavissa sinänsä. Ihminen on läpikotaisin kielellinen olento. Butler argumentoi, miten primaarisista tunteista, kuten kivusta, nälästä ja väsymyksestä, seuraa jonkinlaista välttämättömyyttä, mutta ne eivät vihjaa mitään siitä, miten niihin pitäisi myöntyä (Butler 1993/2011, x).

Butler omaksuu Foucault'ta tämän genealogisen otteen, mutta Butler hylkää Foucault'n esittämän ruumiskäsityksen, joka näyttäisi sisältävän jonkinlaisen ruumiin esidiskursiivisen tason. Foucault hyväksyy ruumiillisten voimien esidiskursiivisen moninaisuuden, mitä Butler pitää ongelmallisena (Butler 1990/2006, 221). Butler pitää Foucault'n ruumissuhdetta ambivalenttina ja esittää, että johdonmukaisuuden nimissä meidän ei tule olettaa esidiskursiivista ruumista. Foucault katsoo, että genealogia on aina ruumiin ja historian niveltymistä toisiinsa ja historiallinen polveutuminen kiinnittyy myös ruumiiseen. Ruumis kantaa menneiden tapahtumien merkkejä. (Foucault 1971/98, 76-78.) Foucault kieltäytyy ottamasta vastaan ajatusta alkuperäisestä ruumiista perustana, jonka päälle kulttuuriset merkitykset ja käytännöt kasautuisivat, eikä ruumista ja kulttuuria ei näin ollen ole mahdollista erottaa toisistaan. Foucault kuitenkin paikantaa seksuaalisuuden kumouksellisuuden ruumiiseen ja sen moninaisuuteen, mitä Butler pitää ongelmallisena ja epäjohdonmukaisena (Butler 1990/2006, 72; Petäjäniemi 1997, 248). Kirjoittaessaan materiasta ja ruumiista Butler irtautuu Foucault'n teoriasta ja siirtyy Lacanin psykoanalyttiseen teoriaan ja analysoi ruumista imaginaarisen käsitteen avulla⁵². Imaginaarinen tarkoittaa Lacanilla ruumiin ja identiteetin kuvitteellista eheyttä. Tämä ruumiinkuva muodostuu suhteessa Toiseen. Butler hyödyntää Lacanin ajatusta ja katsoo ruumiin eheyden rakentuvan imaginaarisesti (Butler 1993/2011, 30, 33).

Sukupuolieron perusta sijoitetaan tavallisesti materiaalsiin eroihin. Nainen ja mies poikkeavat anatomisesti toisistaan, minkä katsotaan johtavan myös erilaiseen käyttäytymiseen ja tarpeisiin. Butler kuitenkin väittää, ettei sukupuoliero koskaan ole materiaalisten erojen syy, vaan erot ovat aina jo merkittyyjä diskursiivisten rakenteiden mukaisesti ja niiden tarkoitus on lujittaa normit. Se, että tietyt anatomiset seikat nostetaan keskeisimmiksi identiteetin määrittäjiksi, on seurausta normatiivisesta prosessista. Butler kirjoittaa:

52 Butlerin psykoanalyysitulkinta painottuu imaginaarisen käsitteen korostamiseen. Imaginaarinen perustuu Lacanin kehittämään teoriaan peilivaiheesta, jossa lapsi tunnistaa itsensä peilikuvasta ja alkaa peilata itseään oman kuvansa lisäksi häntä hoitaviin aikuisiin.

”Nautintojen sanotaan sijaitsevan peniksessä, vaginassa ja rinnoissa tai virtaavan niistä, mutta tällaisissa kuvauksissa keho on jo rakennettu tai luonnollistettu sukupuolierityiseksi. Toisin sanoen jotkut ruumiinosat tulevat ymmärrettäviksi nautinnon keskipisteiksi juuri siksi, että ne vastaavat normatiivista ihannetta sukupuolierityisestä kehosta.” (Butler 1990/2006, 139.)

Butlerilla kysymys kääntää näin suuntaa anatomisista eroista normatiivisiin rakenteisiin. Biologiset ja ruumiilliset seikat eivät ole sukupuolen muodostumisen lähtökohtia. Biologinen sukupuoli ei tarkoita ruumiin muuttumatonta ja pysyvää tilaa. Myös biologinen sukupuoli tuotetaan performatiivisesti. Sen tarkoitus on materialisoida ruumiin sukupuoli heteroseksuaalisen normatiivisuuden palvelukseen (Butler 1993/2011, xii). Biologisen sukupuolen käsite on aina normatiivinen. Tästä syystä Butler pitää myös feministien kehittämää sex/gender-eroa kyseenalaisena, koska se sisältää ongelmallisia normatiivisia ihanteita (Butler 1990/2006, 95).

Butler pitää epäilyttävänä eri ”ominaisuuksien” tai ”piirteiden” erottelemista ja kokoamista sukupuolen kategoriaksi. Butlerin mukaan ”peniksen, vaginan ja rintojen ja niin edelleen nimittäminen seksuaaliseksi ruumiinosiksi sekä rajaa erogeenisen ruumiin noihin osiin ja fragmentoi kehon että supistaa eroottisuuden aluetta”. (Butler 1990/2006, 199.) Ajatus, että nämä ruumiinosat yhdessä muodostaisivat yhtenäisen sarjan, on keinotekoisesti luotu. Butler vastustaa tätä ruumiin pirstomista ja ruumiillisen eheyden normia, jonka tarkoitus on lukita ja tehdä luonnolliseksi heteroseksuaalinen sukupuoli.

Butlerin teksteissä jää usein epäselväksi se, pitääkö Butler ruumista monimuotoisena ja aktiivisena merkityksen luojana tai häiritsijänä. Ruumiit eivät kuitenkaan koskaan täysin mukaudu normien vaatimusten mukaisesti. Butler väittää toisaalta, että juuri nämä ”epämuodostumat” ovat paikkoja, jotka kyseenalaistavat säätelevän lain hegemonisen vallan (Butler 1993/2011, xii). Butler kuitenkin argumentoi toistuvasti sen puolesta, että ruumiit ja ruumiilliset kokemukset muodostuvat diskursiivisesti ja ne voidaan tulkita vain merkityskentän osina. Kielen ulkopuolella ei ole mitään, ja tästä syystä vastavoima on aina diskurssin sisäinen mahdollisuus. Horjumiset avaavat mahdollisuuden ajatella materialisaatio uudelleen.

3. Tyyli ja performatiivisuus

Fenomenologisen sukupuolikäsityksen sekä Butlerin performatiivisen sukupuolenteorian vertaaminen toisiinsa herättää esiin useita erilaisia kysymyksiä. Miten esimerkiksi Beauvoirin työ vaikuttaa Butlerin esittämien kysymysten ja argumentointien taustalla? Millainen on Butlerin suhde elettyyn ruumiiseen? Millä tavalla performatiivisuus kytkeytyy elettyyn ja koettuun todellisuuteen? Millainen puolestaan on Merleau-Pontyn suhde normatiivisuuteen ja sosiaalisiin rakenteisiin? Millä tavalla poliittisuus ylipäänsä hahmottuu fenomenologisessa keskustelussa? Entä voidaanko Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -teosta pitää genealogisena tutkimuksena samalla tavoin kuin Butlerin työtä? Mikä on teorioiden suhde kausaalisuuteen? Entä miten Beauvoirin ja Butlerin suhtautuminen sukupuoli-eroon eroaa toisistaan? Tässä työssä tarkoitukseni on vastata osaan näistä kysymyksistä. Huomioni on ennen kaikkea tulemisen ja tekemisen eroissa sekä yhtäläisyyksissä. Tavoitteeni on verrata toisiinsa tyylin ja performatiivisuuden käsitteitä. Selvitän, mihin nämä käsitteet nivoutuvat.

Butlerin poststrukturalistisen argumentoinnin on yleisesti tulkittu olevan vastakkainen fenomenologialle. Tämän ennako-oletuksen taustalla varmasti vaikuttaa se, että Butler on ottanut vaikutteita Michel Foucault'ta, joka omassa teoriassaan asettuu jyrkästi fenomenologiaa vastaan. Butler tarkastelee Beauvoirin sekä Irigarayn kirjoituksia usein kriittisesti. Beauvoirin ja Butlerin hankkeiden vertaamiseen tuo lisähaastetta se, miten Beauvoirin työtä on pitkään luettu Sartren subjektifilosofian jatkeena, jolloin *Toinen sukupuoli* näyttäytyy sisäisesti ristiriitaisena teoksena: toisaalta Beauvoir käsittäisi naisen valitsevan itsensä ja toisaalta taas Beauvoir pitää kiinni naisen määrittymisestä suhteessa mieheen toisena. Myös Butler väittää Beauvoirin uusintavan kritiikittömästi kartesiolaista erottelua ruumiin ja vapauden välillä (Butler 1990/2006, 62)⁵³. Butler pyrkii omassa työssään välttämään tätä jakoa. Heinämaan tutkimus kuitenkin osoittaa Butlerin tulkinnan virheelliseksi. Heinämaa päätyy väittämään, että fenomenologinen perinne vaikuttaa piilevästi Butlerin työn taustalla (Heinämaa 1996, 13). Mielestäni Butler ei asetu Beauvoirin teoriaa vastaan. Butler kyllä tarkastelee Beauvoirin teosta kriittisesti, mutta samanaikaisesti hän myös lainaa siitä elementtejä omaan teoriaansa. Lähempi tarkastelu näyttää täten näiden kahden näkemyksen erot hämäräksi.

Tarkoitus ei kuitenkaan ole kieltää näiden kahden teoriasuunnan eroja. Butlerin käsittelyssä kysy-

53 Butler yhdistää Beauvoirin työn tässä siihen filosofiseen perinteeseen, joka alkaa Platonista ja jatkuu Descartesin, Husserlin ja Sartren ajattelussa. Nämä ajattelijat tekevät ontologisen eron sielun tai tietoisuuden ja ruumiin välillä. Aiemmassa vuonna 1986 ilmestyneessä artikkelissa Butler tosin esittää vastakkaisen kannan ja toteaa Beauvoirin kyseenalaistavan Descartesin dualismin ja radikalisoivan Sartren teoriaa (Heinämaa 1996, 134a5). Heinämaa katsoo, että Butlerin ensimmäinen kanta on Beauvoirin työn kokonaisuuden kannalta pätevämpi kuin jälkimmäinen, mutta Butler ei kykene huomioimaan Beauvoirin fenomenologista kysymyksenasettelua.

mys sukupuolesta kulminoituu poliittiseksi ongelmaksi. Butler tarkastelee ennen kaikkea sitä, miten sukupuoli on muotoutunut kaksinapaiseksi ja itsestään selväksi malliksi. Tätä fenomenologinen näkökulma ei pohdi. Merleau-Pontyn havainnon fenomenologiaan pohjautuva sukupuolikeskustelu linkittyy eletyn ruumiin ensisijaisuuteen. Beauvoirin ja Butlerin teoreettiset viitekehykset ovat näin osittain erilaiset. Beauvoir perustaa kuvauksensa ruumiinfenomenologian lisäksi Sartren eksistentia- lismiin. Butler hyödyntää paljon psykoanalyttisistä perinteistä, jonka Beauvoir puolestaan hylkää. Butler nojaa merkittävässä määrin Foucault'n ajatteluun, joka asettuu jyrkästi Husserlin subjektilo- sofiaa vastaan. Erot näiden kahden sukupuolikäsityksen välillä näyttäväkin liittyvän kysymykseen subjektista ja sen kytkeytymisestä toisiin subjekteihin. Heinämaan hahmotteleman fenomenologisen sukupuolikäsityksen perusta on eletty ruumis, joka on aina intersubjektiivinen ja sitoutunut toisiin elettyihin ruumiisiin. Butlerin näkökanta taas on radikaalimmin kielellis-sosiaalinen. Kuvitelma subjektista rakentuu seurausvaikutuksena erilaisista valtarakenteiden pakottamista teoista. Butlerille sukupuolella onkin viime kädessä kyse normeista. Beauvoirille sukupuoli avautuu kysymyksenä merkityksistä.

Kumpikin näkökulma hylkää oletuksen alkuperäisestä sukupuolesta. Beauvoirin hanke on fenome- nologinen selvitys naisen tilanteesta. Beauvoir ei siis pyri selittämään naista, vaan hänen tarkoituk- sensa on kuvata sukupuolta elettyinä ja koettuna. Beauvoir kyseenalaistaa heti *Toinen sukupuoli* -teoksen alussa, onko naisia ylipäänsä olemassa. Myös Butler suorittaa jonkinlaisen fenomenologi- sen reduktion, sillä hän ei esitä kysymystä sukupuolen olemassaolosta. Butlerin mukaan sukupuol- lessa ei ole mitään alkuperäistä kerrosta. Kumpikaan näkökulma ei näin myöskään pyri luomaan teoriaa sukupuolesta. Beauvoir selkeästi irrottautuu tästä lähtökohdasta. Heinämaan mukaan Beau- voir ei rakenna filosofista järjestelmää tai ehdota metafysisistä teoriaa (Heinämaa 2003, 4). Beau- voirin tavoite on kuvata sukupuolta ja sen eri piirteitä. Butler siirtyy sukupuolen ongelmasta tutki- maan sukupuolen ilmiön tuottavia rakenteita ja sen diskursiivisia ehtoja.

Tässä työssä olen valinnut tarkastelun kohteeksi tulemisen ja tekemisen, tyylin ja performatiivisuu- den väliset erot ja yhtäläisyydet. Tämä on yksi näkökulma, josta käsin fenomenologista näkökulmaa ja Butlerin tutkimusta voidaan vertailla. Tässä työssä rajaen työni ulkopuolelle esimerkiksi Beau- voirin ja Butlerin suhteet G. W. F Hegelin filosofiaan. Molemmat viittaavat erityisesti Hegelin her- ran ja rengin dialektiikkaan, jossa herra on riippuvainen orjan olemassaolosta. Beauvoir on kiinnos- tunut tietoisuuden suhteesta toiseen ja tarkastelee herran ja rengin dialektiikan kautta miehen ja naisen välistä epätasa-arvoa⁵⁴. Butlerilla herran ja rengin dialektiikka kytkeytyy kysymykseen hete-

54 Ks. esim. Beauvoir 1949/2009, 45-47.

ro- ja homoseksuaalisuuden suhteesta. Beauvoirin ja Butlerin töitä voisi vertailla myös psykoanalyysin kautta, sillä Beauvoir hylkää psykoanalyysin ja Butler taas käyttää sitä. Millä tavalla esimerkiksi Merleau-Pontyn käyttämä ruumiin hahmon käsite ja Lacanin imaginaarinen ruumis eroavat toisistaan? Nämä mielenkiintoiset ongelmat jätän kuitenkin työni ulkopuolelle.

Etenen vertailussa tutkimalla aluksi sitä, mikä on Beauvoirin ja Heinämaan suhde sukupuolen ja naisen käsitteeseen. Käsitysten vertaamista hankaloittaa sekaannus sukupuolen käsitteen luonteesta. Ranskankielinen feministinen tutkimus lähtee liikkeelle erilaisesta lähtökohdasta kuin sex/gender-erottelu, joka puolestaan vaikuttaa Butlerin työn taustalla. Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -teosta on virheellisesti luettu sex/gender-erottelun lävitse. Toiseksi selkeytän Butlerin ja Beauvoirin metodeja ja hahmotan sitä, miten fenomenologia ja genealogian eroavat toisistaan ja millä tavoin ne mahdollisesti myös nivoutuvat toisiinsa. Kolmanneksi selkeytän tyylin ja performatiivisuuden eroja tarkastelemalla niiden suhdetta tekemisen luonteeseen. Molemmat näkemykset yhdistävät sukupuolen tekoihin. Katson, että tyylin ja performatiivisuuden erot tulevat esiin, jos tyyliä vertaa adverbiin ja performatiivisuutta verbiin.

3.1 Sukupuolen käsite

Sekä Heinämaan kehittämän fenomenologisen että Butlerin performatiivisen teoriamallin tarkoitus on avata uudenlainen lähestymiskulma sukupuoleen. Kumpikin näkökulma hylkää sex/gender-erotteluun sisältyvän jaon biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen. Molempien teoriamallien tavoite on luoda vaihtoehtoinen malli, joka tulkitsee sukupuolta sex/gender-mallin ulkopuolelta. Tällöin kysymys ei ole siitä, miten biologisesta sukupuolesta rakentuu miehiä ja naisia. Suhde sex/gender-erotteluun sekä luonto/kulttuuri-jakoon ei kuitenkaan ole yksinkertainen.

Heinämaan mukaan yksi nykyfeminismin ja sukupuolentutkimuksen ongelmista johtuu sukupuolen käsitteeseen liittyvästä sekaannuksesta. Angloamerikkalainen feministinen tutkimus on tarkastellut sukupuolen ongelmaa lähes yksinomaan sex- ja gender-käsitteiden lävitse. Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -teosta ja sen ajatusta naiseksi tulemisesta on luettu sex/gender-erottelun kautta ja Beauvoiria on pidetty yhtenä jaon merkittävimpänä kehittäjänä. Heinämaa osoittaa tämän tulkinnan virheelliseksi ja selventää, miten Beauvoir ottaa fenomenologisen asenteen sukupuolen tutkimiseen. Beauvoirin tarkoituksena ei ole selittää sukupuolieroa, vaan hän tutkii sen merkitystä (Heinämaa 1996,

111). Beauvoir ei siis etsi selitystä naisen tilanteeseen biologisista, psykologisista tai sosiologisista syistä. Tämä ajattelutapa on fenomenologialle vieras. Erilaiset sukupuolipiirteet voidaan tavoittaa vain kokonaisuuden kannalta.

Heinämaa tuo esiin myös, miten englanninkielisen kulttuurialueen reunoilla ja ulkopuolella naisten ja miesten suhteista keskustellaan hyvin erilaisten välineiden avulla (Heinämaa 1996, 112). Ranskalaisessa feminismissä keskeinen on ollut sukupuolieron käsite⁵⁵. Nämä teorianmallit lähestyvät sukupuolen kysymystä hyvin erilaisista teoreettisista lähtökohdista kuin sex/gender-erottelu. Heinämaan mukaan useat nykyfeminismin kiistat, kuten keskustelu essentialismista, juontuvatkin juuri käsitte-sekaannuksesta sekä ranskankielisten teosten virheellisestä luennasta.

Heinämaa väittää Butlerin lukevan Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -teosta väärin sex/gender-kehikon kautta (Heinämaa 1996, 134 ja 1997a, 22). Butler tulkitsee Beauvoirin työtä Sartren eksistentiaalismin jatkeena ja ymmärtää tästä syystä Beauvoirin väittävän sukupuolen olevan jotain, jonka valitsemme, ei jotain, joka pakottaa meitä (Butler 1990/2006, 40, 57, 195; Heinämaa 1997a, 23). Heinämaan mukaan Beauvoirin työn lukeminen gender-termin kautta ei kuitenkaan onnistu tekemään eroa fenomenologisen kuvauksen ja empirisen teorian välillä. Sex/gender-malli on vieras Beauvoirin tutkimustavalle. Heinämaa väittää Butlerin etsivän Beauvoirin teoksesta gender-piirteiden aiheuttajaa tai syytä ja ymmärtää sellaisiksi yksilön tekemät valinnat (Heinämaa 1996, 134). Tämä tulkinta ei Heinämaan mukaan kuitenkaan tee oikeutta Beauvoirin työlle ja vääristää sitä, sillä Beauvoir hylkää kaikki kausaaliset perustelut.

Selkeytän seuraavaksi sex/gender-erottelun rakennetta tarkemmin. Tämä jako on tärkeää tuntea, sillä molemmat ajatussuunnat hylkäävät sen. Fenomenologinen näkökulma lähestyy sukupuolta jaon ulkopuolelta. Butlerin teoria puolestaan rakentuu erottelun kritiikin ja radikalisoimisen kautta. Selvitän myös, millä tavalla Sara Heinämaa ja Soili Petäjaniemi ymmärtävät Butlerin ajattelun sitoutumisen tähän ajattelumalliin. Tämän jälkeen selkeytän fenomenologisen näkökulman poikkeamista sex/gender-erottelun lähtökohdista.

55 Tunnetuimmat sukupuolieron teoretikot lienevät ranskankieliset Luce Irigaray sekä Helene Cixous. Myös englanninkieliset Elizabeth Grosz, Rosi Braidotti sekä Teresa de Lauretis ovat teoretisoineet sukupuolieroa.

Heinämaa erottaa kaksi erilaista tapaa käyttää sex/gender-erottelua. Nämä ovat sisällöllinen sekä muodollinen määritelmä. Sisällöllinen erottelu jakaa sukupuoleen liittyvät ominaisuudet kahteen luokkaan: ”sex” pitää sisällään synnynnäiset ja ”gender” opitut ominaisuudet⁵⁶. Tämä erottelu oli ahkerasti käytössä 1960- ja 70-luvun angloamerikkalaisessa feminismissä. Muodollinen määritelmä sen sijaan antaa kriteerin luokkaan kuulumiselle. ”Gender” viittaa tässä merkityksessä niihin sukupuolipiirteisiin, jotka määräytyvät yhteiskunnasta ja kulttuurista käsin. ”Sex” puolestaan tarkoittaa niitä ominaisuuksia, joiden määräytymistä kuvaavat puhtaasti yksilöbiologiaa koskevat säännönmukaisuudet. (Heinämaa 1996, 112-113; 1997a, 30.) Sisällöllinen näkemys sex/gender-jaosta perustuu mieli/ruumis-dikotomialle, kun muodollinen jaottelu taas pohjautuu kulttuurin ja luonnon väliseen erotteluun. Muodollinen käyttö ei välttämättä edellytä sitoutumista mieli/ruumis-dikotomiaan. Heinämaa tähdentää kuitenkin, miten erottelun muodollinen käyttö perustuu kysymykseen sukupuolipiirteiden ja sukupuolieron kausaalisesta alkuperästä.

Heinämaa näkee niin sisällöllisen kuin muodollisenkin määritelmän sex/gender-jaosta ongelmalliseksi. Ensinnäkin nämä kaksi käytötappaa kietoutuvat historiallisesti toisiinsa, ja usein näiden kahden käyttötavan erot ja suhde jäävät selvittämättä. Toiseksi niiden läheisen suhteen vuoksi usein jää epäselväksi erottelun suhde mieli/ruumis- ja luonto/kulttuuri-jakoihin, joiden Heinämaa katsoo olevan ongelmallisia feministiselle teorialle. Heinämaan mukaan jaottelu sisältää ajatuksen ruumiin tai materiaalin erillisyyden sukupuolet tuottavasta koneistosta. Nämä kaksi olisi ikään kuin mahdollista erottaa ja identifioida omiksi järjestelmikseen, joiden välillä vallitsee kausaalinen suhde. Heinämaa pitää tällaisia kausaalisia selitysmalleja kuitenkin riittämättöminä ymmärtämään sukupuolen ilmiötä. Sukupuolen tuottamisen käsitteistö pitää sisällään näiden kahden ulottuvuuden jaon. (Heinämaa 1996, 117 ja 128.)

Heinämaa väittää myös Butlerin sukupuolikäsityksen pitävän sisällään viitteitä sex/gender-jaosta, vaikka Butler itse sex/gender-erottelun hylkääkin käyttökelvottomana. Heinämaan mukaan Butler ei täysin luovu gender-käsitteestä, sillä Butlerin sukupuoliteoria edelleen säilyttää jotain sex/gender-jaon rakenteita (Heinämaa 1996, 128). Heinämaa tulkitseekin Butlerin pikemminkin radikalisoivan gender-käsitteen kuin hylkäävän sen⁵⁷. Sosiaalisen vaikutuksen idea ulotetaan kaikkiin sukupuoli-

56 Synnynnäisiin ominaisuuksiin lukeutuvat yksilön fysiologiset ominaisuudet eli geneettiset, hormonaaliset ja elimelliset piirteet. Muodollisia ominaisuuksia taas ovat mentaaliset piirteet sekä käyttäytymispiirteet. (Heinämaa 1996, 113.) Sex ja gender -jako tuli 1960- ja 70-luvun feministeille tunnetuksi erityisesti psykoanalyttikko Robert Stollerin teoksen *Sex and Gender* (1968) kautta.

57 Heinämaan mukaan sex/gender-erottelun muodollinen käyttö johtaa kahteen tunnettuun positioon: konstruktiviseen

eroihin (Heinämaa 1996, 122). Butler lähestyy sex/gender-jakoa genealogiselle metodilleen uskollisena ja osoittaa, että myös biologisen ja sosiaalisen sukupuolen rajanvedolla on oma historia ja ne ovat seurausta diskursiivisen vallan vaikutuksesta⁵⁸. Butlerin mukaan sukupuoli on läpikotaisin sosiaalisesti tuotettu sekä vakiinnutettu, ja biologisen sukupuolen muodostuminen esidiskursiiviseksi on seurausta kulttuurisesta rakentumisesta, jota sosiaalinen sukupuoli määrää (Butler 1990/2006, 56). Myös biologinen sukupuoli on Butlerin määritelmän mukaan aina jo sosiaalisesti sukupuolitettu kategoria. Heinämaa väittää Butlerin työn kuitenkin sisältävän ongelmia, jotka kumpuavat sex/gender-erottelun muodollisesta käytötavasta. Heinämaa huomauttaa, että Butler joutuu toistuvasti ottamaan kantaa väitteensä suhteesta luonto/kulttuuri-erotteluun sekä tarkentamaan näkemyksiään materiaa kohtaan. Heinämaa katsoo sex/gender-erottelun vallitsevan sisäisenä rakennusaineena Butlerin ajattelussa.

Myös Soili Petäjäniemi linkittää Butlerin teorian sex/gender-erotteluun. Petäjäniemen mukaan rajanveto luonnollisen ("sex") ja kulttuurisen ("gender") sukupuolen välillä ei kokonaan poistu, koska genderin käsite on määritelty vastakohtana luonnolliselle tai biologiselle ruumiille. Petäjäniemi tulkitseekin, että Butlerin teoriassa tapahtuu siirtymä, jossa kulttuurisen ja luonnollisen välinen raja siirtyy uuteen paikkaan - biologisen sukupuolen taakse, materiaalisuuteen. (Petäjäniemi 1997, 246.)

Mielestäni Butlerin työn tulkitseminen sex/gender-erottelun kautta kuitenkin laventaa Butlerin projektin tarkoitusta. Butler hylkää biologisen sukupuolen käsitteen ja siirtää täyden huomion sukupuolen sosiaalisen rakentumisen purkamiseen. Tämä ei kuitenkaan tarkoita pelkkää sosiaalista manipulaatiota, vaan Butlerin ajattelussa muodostumme läpikotaisin kielellisesti. Käsitys esimerkiksi ruumiin materiaalisuudesta on jo kielellinen rakennelma ja sitä määrittää sukupuolitettava valta. Butler ei kiellä materian merkitystä, mutta meillä on pääsy siihen ainoastaan kielen merkityskentässä. Butlerin asetelma ei kokonaan ole vapaa kausaalisista tekijöistä, mutta kysymys ei kuitenkaan ole vain syysuhteista. Butlerin käsitys sukupuolesta on diskursiivinen, mutta se ei kuitenkaan ole pinnallinen. Sosiaalinen manipulaatio ei ole jotain, joka tapahtuisi ruumiin tai materian "päällä". Tämä ajatus näkyy seuraavassa lainauksessa:

näkemykseen sukupuolierosta sosiaalisen pakon seurauksena sekä voluntaristiseen päätelmään, joka ymmärtää eron johtuvan yksilön tekemistä valinnoista (Heinämaa 1997a, 30). Heinämaa katsoo Butlerin tulkitsevan Beauvoiria jälkimmäisellä tavalla. Tästä syystä Butler päätyy syyttämään Beauvoirin työtä voluntaristiseksi. Heinämaa osoittaa tämän tulkinnan perustuvan väärinymmärrykselle. Sen sijaan Butlerin oma työ päätyy toistamaan sex/gender-jakoa.

58 Butlerin mukaan "käsitys sukupuolesta materiaana ja kulttuurisen merkitsemisen välineenä on kuitenkin itse diskursiivinen muodostelma, joka toimii luonnollistettuna perustana luonto/kulttuuri-erottelulle ja tuon erottelun tukemille alistuksen strategioille" (Butler 1990/2006, 96).

”Toisin sanoen ”sukupuoli” luo keinotekoisen yhtenäisyyden muutoin epäyhtenäiselle määreiden sarjalle. Sekä diskursiivisena että havaittavissa olevana ”sukupuoli” merkitsee historiallisesti kontingenttia tiedollista järjestystä, kieltä, joka muodostaa havainnon pakottaen tiettyyn muotoon ne vuorovaikutussuhteet, joissa kehot tavataan.” (Butler 1990/2006, 199.)

Mielenkiintoista Butlerin väittämässä ovat ruumiiden vuorovaikutussuhteet. Sukupuoli on siis samaan aikaan historiallinen, ruumiillinen, kielellinen sekä sosiaalinen järjestelmä. Palaan tähän ajatukseen myöhemmin, kun tuon esiin Butlerin ajatukset tekemisen sosiaalisuudesta.

Fenomenologinen näkökulma

Fenomenologinen sukupuolikäsitys poikkeaa niin perinteisestä sex/gender-ajattelusta kuin gender-käsitteen radikalisoimisesta. Lähtökohdat sukupuolen tutkimiseen ovat erilaiset kuin teorioissa, jotka keskittyvät analysoimaan sukupuolen kausaalisia tekijöitä. Sukupuoli ei fenomenologisessa tarkastelussa tule ymmärretyksi syiden kautta (Heinämaa 1996, 122). Beauvoir hylkää kaikki kausaaliset selitysmallit sukupuoleksi tulemisessa (Heinämaa 2001, 23). Fenomenologiassa taas ei ole yhtä selkeää näkemystä sosiaalisen muokkaamisen ja koskemattomana pysyvän materian välisestä erosta. Heinämaan mukaan Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologia sisältää käsitteitä, jotka eivät suostu asettumaan tuttuihin vastakkaisuuksiin, kuten luonnollinen vai kulttuurinen, synnynnäinen vai kulttuurinen, ruumiillinen vai henkinen sekä objekti vai subjekti (Heinämaa 1996, 111).

Beauvoirin käsitys sukupuolesta Merleau-Pontyn ruumiskuvauksen perintönä ei näin ollen asetu sex/gender-kehikon sisään, eikä Beauvoirin tutkimus sisällä biologisen ja sosiaalisen sukupuolen erottelua ja määrittämistä. Heinämaa valaisee, miten Beauvoir muotoilee kysymyksensä ja kuvauksensa naisesta *feminiinisen (féminine)* käsitteen avulla⁵⁹. Beauvoir kirjoittaa feminiinisestä eksistenssistä (*existence féminine*). Beauvoir ei hylkää feminiinisyyden käsitettä patriarkaattisena keksintönä, vaan käyttää sitä konstruktiiivisessa mielessä. (Heinämaa 2003, 83.) Beauvoir ei viittaa käsitteillä ”nainen” ja naisellinen” mihinkään muuttumattomaan olemukseen tai arkkityyppiin, vaan Beauvoirin tarkoitus on kuvata ”sitä yhteistä perustaa, jolta kunkin naisen ainutkertainen olemassaolo ponnistaa” (Beauvoir 1949/2011, 15). Beauvoir sitoo kaikki väitteensä naisesta ja sukupuolesta niihin kasvatuseriaatteisiin ja tapoihin, jotka ovat vallitsevia siinä historiallisessa tilanteessa. ”Nai-

⁵⁹ Beauvoir ei esimerkiksi kirjoita naisen seksuaalisista kokemuksista tai naiskirjallisuudesta, vaan Beauvoir käyttää ilmaisuja feminiininen kirjallisuus (*la littérature féminine*) tai feminiininen erotiikka (*l' érotisme féminine*) (Heinämaa 2003, 83).

nen ei ole paikoilleen jähmettynyt todellisuus vaan tuleminen.” (Beauvoir 1949/2009,100.)

Heinämaan työn tavoite on uudenlaisen ruumiinfenomenologisen Beauvoir- ja Irigaray-tulkinnan kautta kehittää fenomenologista sukupuolikäsitystä sekä esittää vaihtoehto gender-käsitteelle. Tämä näkökulma ei paikanna sukupuolta elimellisiin tai mentaalisiin seikkoihin, sillä sex ja gender ovat eletyn ruumiin ja havaintomaailman kannalta bio- ja kulttuuritieteellisiä abstraktioita. Sen sijaan sukupuoli kulkee näiden piirteiden läpi. Se on erilaisen piirteiden yhdistymisen tapa (Heinämaa 1996, 162.) Heinämaa pitää ongelmallisena Butlerin konstruktivistista näkemystä, koska silloin ”sosiaalinen manipulaatio oletetaan kaikkien sukupuolierojen perustaksi” (Heinämaa 1996, 129). Heinämaan pitää tällaista näkökantaa riittämättömänä kuvaamaan monimutkaista sukupuolen ilmiötä. Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologian avulla kysymys sukupuolesta avautuu elettyinä merkityksinä.

3.1 Genealogia ja fenomenologia

Tässä aluvussa selvitän, miten Beauvoirin ja Butlerin käyttämät tutkimusmenetelmät eroavat keskenään ja millaisen tutkimuskysymyksen kautta he lähestyvät sukupuolta. Beauvoir kysyy, mikä on nainen. Beauvoir ei kuitenkaan esitä kysymystä modernissa hengessä, eli Beauvoir ei pyri paljastamaan olemuksellista naista, jotain naiseuden ydintä tai perustaa (vrt. Tuija Pulkkinen 1998, 163). Beauvoir toteaa itsekin, että kysymykseen ”kuka nainen on” on lopulta mahdotonta vastata, sillä mitään kätkeyttä totuutta naisesta ei ole olemassa (Beauvoir 1949/2009, 432). Eksistentiaalistina Beauvoir kiistää, että olemus edeltäisi olemassaoloa. Heinämaan mukaan Beauvoir ei esitä vastausta siihen, mitä nainen on tai mitä nainen pitää sisällään, vaan Beauvoir tutkii sukupuolen ontologista statusta⁶⁰: miten nainen on olemassa ja mikä on olemisen tyyli (Heinämaa 2003, 82). Heinämaa näkee Beauvoirin tutkivan naisen olemisen merkitystä ja fenomenologina Beauvoir asettaa olemukset takaisin olemiseen. Naista ei näin voida tavoittaa muutoin kuin kuvata tätä liikkeessä.

Butler on selkeästi postmoderni ajattelija ja kieltäytyy esittämästä ontologisia kysymyksiä. Butler kääntää kysymyksen sukupuolesta tuottaviin valtarakenteisiin: mikä on se valta, jonka seurausta sukupuoli on sellaisena kuin me sen tänään tunnemme (Pulkkinen 1998, 176). Butlerin genealogista projektia voidaan näin pitää ontologisen sijasta epistemologisena. Butler tutkii sitä, mitkä ovat su-

⁶⁰ Onttinen tulee Heideggerin ajattelusta. Heideggerin erottaa ontittisen ontologisesta. Ontologinen viittaa olevien olemiseen ja ontittinen taas olevien tutkimiseen ilman ontologista kannanottoa. Heideggerin teoria on eräs näkökulma lähestyä Beauvoirin ajattelua, mutta rajaan sen tämän työn ulkopuolelle.

kupuoliesitysten ehdot ja mitä yhteiskunnallisia rakenteita se palvelee. Butler ei kysy, mikä on sukupuoli tai millaiseksi se on rakentunut, vaan kääntää kysymyksen sukupuolen ilmiön tuottaviin rakenteisiin. Samalla Butler problematisoi sukupuolen ylipäänsä olemassa olevana kategoriana. Toisaalta myös Beauvoirin hanketta voidaan pitää epistemologisena. Beauvoir tutkii naisen merkitystä fenomenologisella otteella. Tämä tuo lisää hämäryyttä Beauvoirin ja Butlerin sukupuolikäsitysten eroihin.

Beauvoirin fenomenologisen ja Butlerin genealogisen metodin vertaamista toisiinsa hankaloittaa myös se, ettei Foucault'n ajattelun yhteydestä Husserlin fenomenologiaan ole selvää näkemystä⁶¹. Butler hyödyntää Foucault'n valtateoriaa omassa argumentoinnissaan, minkä takia Foucault'n fenomenologiaa koskevat kannanotot ja vaikuttimet ovat merkittävässä osassa myös Butlerin työn kullussa. En tässä työssä lähde selvittämään Foucault'n ajattelun yhteyksiä fenomenologiaan, mutta tämä vaikutussuhde on kuitenkin hyvä pitää mielessä. Tarkastelen kuitenkin lyhyesti, miten fenomenologinen projekti eroaa Foucault'n kysymyksenasettelusta.

Yhteistä molemmille lähtökohdille sukupuoleen on substanssin ontologian hylkääminen. Butler määrittelee oman sukupuolen teoriansa substanssin metafysiikalle vastakkaiseksi. Butler viittaa sillä olettamukseen, että subjektista olisi mahdollista erottaa jokin sukupuolittamisen prosessia edeltävä substanssi tai ”ydin” (Butler 1990/2006, 60)⁶². Butler analysoi tätä olemuksellisuuden oletusta sekä pyrkii samanaikaisesti muodostamaan teoriaa, joka ei olettaisi minkäänlaista ydintä tai alkuperää sukupuolisille piirteille tai teoille. Tämä lähtökohta on olemassa jo fenomenologisessa perinteessä, vaikka Butler ei viittaakaan fenomenologian teoksiin. Fenomenologisessa reduktiossa olemassaoloa koskevat väittämät asetetaan sulkeisiin. Petäjaniemen mukaan myös Butlerin voidaan tulkita suorittavan eräänlaisen fenomenologisen reduktion: Butler pidättäytyy lähestymästä ruumista olemassaolon ja olioiden kautta. Petäjaniemen mukaan Butler ei kuitenkaan pysähdy kuvaamaan vallitsevaa todellisuutta, vaan siirtyy fenomenologisen reduktion jälkeen analysoimaan sitä, miten valta muodostaa sukupuoliset ruumiit ja mitä poliittisia tarkoituksia varten. (Petäjaniemi 1997, 247.)

61 Esimerkiksi Johanna Oksala väittää Foucault'n säilyttävän osan fenomenologisesta otteesta, vaikka hylkääkin tämän subjektifilosofian. Oksalan mukaan Foucault pikemminkin jatkaa fenomenologista perinnettä ja radikalisoi sitä kuin kuin kyseenalaistaisi sen kokonaan. Oksala tulkitsee Foucault'n tutkivan tiedon mahdollisuuden ehtoja ja tekevän Husserlin transsendentaalista historiallisen. Tuija Pulkkinen pitää tätä tulkintaa kuitenkin outona, sillä Foucault nimenomaan hylkää Husserlin transsendentaalifilosofian. Foucault tutkii tiedon mahdollisuuden ehtoja, mutta tämä ei sisällä tietävän subjektin ajatusta. Pulkkinen mukaan Foucault'n ajattelussa tapahtuu pikemminkin katkos fenomenologisen perinteen kanssa kuin sen jatkuminen. (Pulkkinen 2003, 172-173.)

62 Petäjaniemi tarkentaa, miten filosofisessa perinteessä tämä ydin on ymmärretty esimerkiksi rationaalisuutena, tietoisuutena tai kommunikatiivisuutena. Freudilaisessa psykoanalyysissa se puolestaan ankkuroituu sukupuoleen ja seksuaalisuuteen. (Petäjaniemi 1997, 247.)

Beauvoirin genealogia

Heinämaa esittää, että Beauvoir käyttäisi *Toinen sukupuoli* -teoksessa genealogiaa välineenä naisen tilanteen hahmottamiseksi. Teoksen ensimmäisen osan *Tosiasiat ja myytit* -lukuja⁶³ on pidetty selityksinä naisen tilanteeseen, mutta Heinämaa ehdottaa, että selitysten sijaan luvut voidaan ymmärtää myös genealogiana (Heinämaa 2003, 102). Kirjan alussa Beauvoir kysyy, mikä on nainen. Hän vastaa sanomalla, että nainen on Toinen (Beauvoir 1949/2009, 43). Beauvoir ei kuitenkaan esitä naisen Toiseutta omana määritelmänään, vaan nainen eroaa ja määrittyy toiseksi suhteessa mieheen. Naisen toiseus on Beauvoirille osa tutkittavaa ilmiötä. Teoksen ensimmäisissä luvuissa Beauvoir tutkii genealogisen otteen avulla, miten nainen on rakentunut Toiseksi biologiassa, psykoanalyysissa sekä materialistisessa historiakäsityksessä. Heinämaa pitää mahdollisena, että Beauvoir omaksui genealogisen otteen toisaalta Nietzsche'n moraalin genealogiasta ja toisaalta Husserlin geometrian ja logiikan alkuperän genealogisesta tutkimuksesta (Heinämaa 2003, 122a1).

Beauvoirin genealogia eroaa kuitenkin luonteeltaan radikaalisti Butlerin genealogiasta. Ensimmäkin Beauvoirin ja Butlerin tutkimuskysymykset poikkeavat toisistaan. Beauvoir hyödyntää genealogiaa naisen alistaisen aseman ymmärtämisessä ja tutkii sitä, miten nainen on tullut merkitsemään toista. Beauvoirin genealogiaa voisi näin kutsua naisen toiseuden genealogiaksi. Butlerin työ sen sijaan on sukupuolen ontologian genealogiaa (Butler 1990/2006, 90). Butlerin tarkoitus on osoittaa, ettei sukupuolella ole alkuperää tai perustaa sitä esittävien tekojen alla. Butler kyseenalaistaa naisen kategorian, joka feministisessä tutkimuksessa on otettu annettuna. Beauvoir taas lähestyy naisen kysymystä ensisijaisesti fenomenologisen otteen kautta, eikä näin esitä sukupuolen alkuperää koskevia kysymyksiä. Beauvoir keskittyy tutkimaan sukupuolta elettyinä ja koettuna. Toiseksi Beauvoirin ja Butlerin genealogiset projektit eroavat siinä, että Butlerin genealogia on saanut vaikutteita ennen kaikkea Foucault'n genealogiatulkinnasta, jossa valta tuottaa tarkasteltavat ilmiöt. Tämä tuo Butlerin genealogiaan olennaisesti poliittisen ulottuvuuden.

Beauvoir ja Butler ovat yhtä mieltä siitä, että sukupuolen ilmiön jäsentäminen vaatii monitieteellistä keskustelua. Butler pitää sukupuolta monimutkaisena ongelmana, minkä takia se edellyttää tieteiden välistä ja tieteenalojen jaottelun taakse jättävää keskustelua (Butler 1990/2006, 44). Myös Beauvoir toistaa sitä, että naista voidaan ymmärtää vain huomioimalla tämän kokonaistilanne. Esimerkiksi biologiset tosiasiat eivät Beauvoirin mukaan yksin voi määrätä sukupuolten välistä hierarkiaa, vaan

63 Ranskankielinen nimi *Les faits et les mythes*.

nämä seikat nousevat esiin naisen historiassa ja ovat näin olennainen osa naisen tilannetta (Beauvoir 1949/2009, 98). Genealogia on Beauvoirilla ennen kaikkea väline naisen tilanteen hahmottamiseksi. Beauvoirin tarkoitus on paljastaa nainen, ei selittää tätä.

Butleria on pidetty ensimmäisenä feministinä, joka on käyttänyt genealogiaa välineenä sukupuolen tutkimisessa (Pulkinen 2000, 48). Heinämaan tulkinta Beauvoirin työn genealogisesta puolesta kuitenkin kumoaisi tämän käsityksen. Beauvoir ei ainoastaan kysy, mikä on nainen, vaan hän kysyy myös, onko edes naisia (Beauvoir 1949/2009, 39). Genealogian avulla Beauvoir etsii naisen merkitystä. Beauvoirin lähtökohta on Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologia, eikä Beauvoir näin ollen etsi kausaalisia syitä sille, miksi nainen on toinen. Beauvoir ei kuitenkaan pysähdy tekemään vain genealogista tutkimusta, vaan genealogia on Beauvoirille yksi osa naisen tilanteen valottamisessa.

Butlerin fenomenologia

Butlerin suhde fenomenologiaan on laaja ja monimutkainen. Butler esittää fenomenologiasta oman dekonstruktivisen kritiikkinsä. Butler keskittyy kritiikissään erityisesti arvostelemaan fenomenologian subjektikäsitystä. Samalla Butlerin myös hyödyntää fenomenologista käsitteistöä. Butler palaa fenomenologisiin teksteihin etenkin kohdissa, joissa hän kirjoittaa ruumiista sekä kielen ja ruumiin suhteesta. Butler hyödyntää fenomenologista käsitteistöä välttääkseen puhtaasti konstruktivisesta teoriasta nousevat ongelmat. Fenomenologiset termit toimivat Butlerilla siltakäsitteinä mahdollistamien merkin ja materian kohtaamisen.

Alkuajan teksteissä Butler tarkastelee eksistentiaalistista fenomenologiaa kriittisesti⁶⁴. Ongelmakohta Butlerille on fenomenologian käsitys subjektista, joka näyttäisi pitävän sisällään lähtökohdan tekoa edeltävästä autonomisesta toimijasta. Butler tuomitsee fenomenologisen teorian siksi essentialistisena. Butler viittaa Edmund Husserliin, Maurice Merleau-Pontyyn ja George Herbert Meadiin, jotka Butlerin mielestä selittävät sosiaalisten agenttien konstituovan sosiaalisen todellisuuden kielen, eleen ja muiden symbolisten merkkien välityksellä (Butler 1988, 519). Butlerin tulkinnan mukaan fenomenologia olettaa näin valitsevan ja konstituovan subjektin olemassaolon edeltävän kieltä.

Butler katsoo myös Beauvoirin sitoutuvan tähän perinteeseen, jolloin Beauvoirin muotoilun voidaan

⁶⁴ Yksi näistä varhaisista artikkeleista on *Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory* (1988).

olettaa pitävän sisällään jonkinlaisen tekoja edeltävän toimijan, joka omaksuu sosiaalisen sukupuolen. Butler tulkitsee Beauvoirin käsityksen naiseksi tulemisesta sex/gender-erottelun mukaiseksi dualistiseksi malliksi, jossa sisäinen itse omaksuu sosiaalisen sukupuolen ja voisi periaatteessa omaksua myös jonkin muun mallin (Butler 1990/2006, 57, 195). Butlerin mukaan Beauvoirilla sukupuoli jakautuu muuttumattomaan anatomiseen sekä hankittuun sosiaaliseen sukupuoleen. Butlerin mukaan Beauvoirin työtä rajoittaa se, että Beauvoir toistaa kritiikittömästi kartesiolaista erottelua vapauden ja ruumiin välillä⁶⁵. Butler kirjoittaa:

”Hänen (Beauvoir) analyysinsa taustalla olevaa ruumiillisuuden teoriaa rajoittaa selvästi se, että se toistaa kritiikittömästi kartesiolaisen erottelun vapauden ja ruumiin välillä. Vaikka olen aiemmin yrittänyt väittää muuta, Beauvoir näyttää pitävän yllä mielen ja ruumiin kahtiajakoa siitä huolimatta, että esittää niiden synteisiä.” (Butler 1990/2006, 62.)

Myöhemmin Butler jatkaa, miten tässä Sartren ja Beauvoirin näkemyksessä ruumis esitetään ”merkityksiä odottavana mykkänä tosiasiana” ja merkityksen siihen voi kiinnittää vain transsendentti tietoisuus, joka karteesisessa perinteessä ymmärretään immanenttina (Butler 1990/2006, 220). Butler katsoo karteesisen mieli/ruumis-vastakkainasettelun heijastuvan kulttuuri/luonto-jaottelussa. Butler haluaa omassa työssään päästä eroon kaksinapaisesta ajattelusta ja rakentaa teoriansa tälle mallille vastakkaiseksi. Butlerin työn taustalla vaikuttaa Foucault'n karteesisista subjektia koskeva kritiikki.

Johanna Oksala on tutkinut genealogian ja fenomenologian suhdetta sekä Foucault'n tuotannon yhteyttä fenomenologiseen perinteeseen. Oksalan mukaan genealoginen tutkimus eroaa fenomenologiasta siinä, ettei se ota metodologiseksi lähtöpisteekseen subjektia (Oksala 2002, 149). Foucault hylkää Husserlin transsendentaalisen subjektin idean, jonka mukaan subjekti konstituoii maailman objektit. Foucault'n genealogia ei ole subjektin filosofiaa. Subjekti on seurausta historiallisen vallan tuottamista teoista. Subjekti ei itse valitse tai aseta alulle tiettyä toimintaa. Tekojen taustalta ei ole ”ketään”, vaan tekijä muodostuu ikään kuin tekojen seurauksena. Jako näiden kahden eri ajattelu-suunnan välillä ei kuitenkaan ole yksinkertainen. Foucault'n teoretisoinnin yhteydet fenomenologiaan ovat mutkikkaat, eikä näistä vaikutussuhteista ole yksimielisyyttä. Tässä työssä en kuitenkaan lähde näin pitkälle tutkimaan yksityiskohtia Foucault'n ja fenomenologian vaikutussuhteista. Tärkeää on kuitenkin muistaa, ettei raja näiden kahden perinteen välillä ole selvä.

65 Butler sijoittaa Beauvoirin siihen filosofianhistorialliseen perinteeseen, joka pohjautuu René Descartes'n dualistiseen rationalismiin. Butlerin työn kehukset muodostavat taas Foucault'n ja Derridan postmoderni ajatusperinne, jossa teorian lähtökohta ei ole havaitseva subjekti ja sen ruumiillisuus (Pulkkinen 2005, 121). Descartes'n sijaan Butler ottaa työnsä lähtöpisteeksi Baruch Spinozan metafysiikan. Silloin tutkimuksen lähtökohta ei ole ajaton ja paikaton subjekti tai tietoisuus. Butler kirjoittaa suhteestaan Spinozaan teoksessa *Undoing Gender* (s. 235-237).

Oksalan tutkimus tarkentaa, miten erot fenomenologian ja foucault'laisen genealogian välillä tulevat esiin suhteessa konstituutioon. Foucault'n ajattelussa konstituutio paikantuu anonymiin toimintojen kenttään, jotka mahdollistavat erilaiset ilmiöt, kuten diskurssit, tieteelliset objektit, erilaisten halujen, kokemuksen ja käyttäytymisen muodot sekä niitä arvioivat normit. Genealogia viittaa prosessiin, jonka kautta erilaiset käytännöt syntyvät ja materialisoituvat. Fenomenologisessa ajattelussa konstituutio taas viittaa subjektiiviseen prosessiin, jossa konstituoitu ilmenee tietoisuudessa. (Oksala 2002, 148-149.) Butler hylkää tämänkaltaisen tietoisuusfilosofian, sillä se olettaa tekoja edeltävän toimijan olemassaolon. Butlerille sukupuoli on kokonaan sosiaalinen konstruktio, mutta tätä konstruktioita ei edellä jokin tekijä, ”minä”, joka konstruktion suorittaa. Butler ei kuitenkaan täysin kiellä ajatusta subjektista, vaan Butler tutkii subjektin ilmestymisen ja toiminnan diskursiivisia ehtoja. Matriisi edeltää aina subjektin syntymistä ja tekee subjektin ilmaantumisen mahdolliseksi ylipäänsä. Subjekti eli ”minä” ilmenee ainoastaan yhdessä sukupuolen matriisin suhteiden kanssa. Genealogia on näin diskurssilähtöistä, kun fenomenologia taas lähtee liikkeelle kokemuksesta.

Heinämaa vastaa Butlerin fenomenologiaa ja Beauvoirin työtä kohtaan esittämään kritiikkiin ja väittää, että Butler tulkitsee Beauvoirin hanketta virheellisesti sartrelaisista lähtökohdista (Heinämaa 1996, 134; 1997a, 21). Tästä näkökulmasta sukupuoliero ja seksuaalinen identiteetti ymmärretään voluntaristisina ilmiöinä, joita on mahdollista säädellä valinnoilla. Ihminen voisi periaatteessa valita, haluaako käyttäytyä sillä tavalla kuin häneltä biologisen sukupuolensa perusteella odotetaan. Ajatus pohjautuu karteesiseen malliin mentaalisia ja ruumiillisia prosesseja hallitsevasta vapaasta tahdosta. Heinämaan mukaan Beauvoir ei ole voluntaristi Butlerin kuvaamassa merkityksessä. Beauvoir erkanee Sartren eksistentialismista ja suuntautuu sen sijaan Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologiaan, jossa subjektin ruumiillisuus on kietoutunut yhteen ympäröivän maailman ja sen olioiden kanssa. Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologia ei ole subjektin filosofiaa. Heinämaa korostaa, miten fenomenologia on ennen kaikkea filosofiaa ruumiillisuudesta ja intersubjektiivisuudesta (Heinämaa 2003, xii). Eletty ruumis on kytkeytynyt maailmaan ja toisiin elettyihin ruumiisiin. Subjekti ei luo merkityksiä itsenäisesti (Heinämaa 1997a, 26).

Heinämaa pitää Butlerin tulkinnan ongelmakohtana Butlerin pyrkimystä ymmärtää Beauvoirin hankkeen kausaalisten tekijöiden kautta: ”Butler etsii Beauvoirin teoksesta gender-piirteiden *aiheuttajaa*, niiden *syitä* ja ymmärtää sellaiseksi yksilön tekemät valinnat ja päätökset.” (Heinämaa 1996, 134.) Heinämaan mukaan Butlerin tulkinta päättyy näin väittämään, että Beauvoir hukkaa mahdollisuuden tutkia sukupuolen normatiivista ulottuvuutta. Butlerin mukaan naiseksi ”tullaan” kulttuurin pakotta-

mana (Butler 1990/2006, 57). Butlerin voidaan näin tulkita rakentavan oman teoriansa sukupuolesta kausaalille lähtökohdille. Omassa tutkimuksessaan Butler katsoo heteronormatiivisten käytäntöjen aiheuttavan sukupuolen kaksinapaisen ajattelun sekä miehen ja naisen positiot. Tässä kohtaa Butler erkanee selvästi fenomenologisesta kysymyksenasettelusta, sillä fenomenologia ei ota kantaa kausaaliin syihin ja tekijöihin. Fenomenologisessa mallissa kaikki kausaaliset ja alkuperää koskevat kysymykset asetetaan sulkeisiin. Myös Butler väittää, ettei sukupuolella ole alkuperää, mutta hän kuitenkin argumentoi sen puolesta, että sukupuolen alkuperä olisi identiteettien sijaan hajanaisissa instituutioissa, diskursseissa ja käytännöissä (Butler 1990/2006, 41).

Bodies That Matter -teoksessa Butler kuitenkin muuttaa suhdettaan fenomenologiaan ja hyödyntää erityisesti Merleau-Pontyn fenomenologiaa kehittäessään uudenlaista teoriaa ruumiin materiaalisuudesta tai pikemminkin materialisoitumisesta. Varhaisessa artikkelissaan *Sexual Ideology and Phenomenological Description* (1989) Butler toteaa Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologian tarjoavan käyttökelpoisia argumentteja naturalistisia seksuaalisuuden ja ruumiin teorioita vastaan, mutta Butler pitää ongelmallisena Merleau-Pontyn kirjoituksia seksuaalisuudesta, sillä ne uusintavat normatiivista heteroseksuaalisuutta (Butler 1989, 86). *Bodies That Matter* -teoksessa Butler lainaa käsitteitä Merleau-Pontyn teksteistä. Butler ei suoraan kantaa Merleau-Pontyn väitteisiin, eikä hän sitoudu Merleau-Pontyn ruumiskuvaukseen. Butlerin käsitys ruumiista eroaa edelleen radikaalisti Merleau-Pontyn kuvauksesta, sillä Butlerille subjekti ruumiillisena olentona muodostuu jäänteettömästi diskursiivisesti, kun Merleau-Pontylle ruumis on kaiken olemisen ehto. Butlerin mukaan meidän ei johdonmukaisuuden nimissä pitäisi hyväksyä esidiskursiivista ruumista Petäjaniemen mukaan Butler perustaa teoriansa subjektin rakentumisesta yhtäältä Foucault'n vallan geneologiaan ja toisaalta Lacanin psykoanalyttiseen ajatteluun, jotka kuitenkin poikkeavat selvästi Merleau-Pontyn käsityksestä, jonka mukaan subjekti ei ole kielensä muodostama, vaan subjekti ilmaisee itseään kielellä (Petäjaniemi 1997, 268a5).

Butler hyödyntää Merleau-Pontylta lainaamia käsitteitä strategisesti ja omaan konstruktiiviseen teoriaan soveltuvalla tavalla. Butlerin tarkoitus on kehittää teoriaa ruumiin materiaalisuudesta, joka on aina jo merkitty. Butlerin käsittelyssä fenomenologiset termit, kuten akti, liike ja tyyli, toimivat siltakäsitteinä⁶⁶. Ruumis, kieli ja rakenteet liukuvat toisiinsa. Butler omaksuu Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologiasta esimerkiksi sedimentin käsitteen⁶⁷. Butler käyttää sedimenttiä ja materialii-

66 Muita Butlerin eksistentiaalisesta fenomenologiasta lainaamia käsitteitä ovat materialisaation liike, kielen ja aineen kiertyminen toisiinsa eli kiasma, liha, tyyli, ele sekä näkyvä ja näkymätön (Petäjaniemi 1997, 245).

67 Sedimentti (sédimentation) tarkoittaa kerrostumista. Sedimentin käsite tulee Husserlin myöhäisistä kirjoituksista ja Merleau-Pontyn elämismailmaa koskevista teksteistä.

saatiota lähes identtisinä käsitteinä. Sedimentillä hän tarkoittaa lainattavuuden (*citationality*) prosessia, jossa valta vakiinnuttaa olemisen ja minän muodostumisen (Butler 1993/2011, xxiii). Soili Petäjaniemi tarkentaa sedimentin liittyvän Butlerilla diskursiivisuuden kerrostumiseen tai saostumiseen (Petäjaniemi 1997, 255). Sedimentin käsitteen avulla Butler yhdistää ajallisuuden ja muutoksen materian muodostumiseen. Myös materiaalilla on historia. Butler ei viittaa materiaalilla niinkään paikkaan tai pintaan, vaan materia merkitsee Butlerille materialisaatioprosessia, joka ajan mittaan vakiintuu ja tuottaa vaikutelman rajasta, jäähmydestä ja pinnasta, ja tätä vaikutelmaa kutsutaan materiaksi (Butler 1993/2011, xviii). Materian sedimentoitumista määrää ennalta ja pakottaa sukupuolta ja seksuaalisuutta koskevat diskurssit. Historia asettaa sen mahdollisuuksille ja kiinteytymiselle ehtoja ja rajoja (Butler 1993/2011, 5).

Kriittisestä otteesta huolimatta Butlerilla on näin läheiset siteet eksistentiaaliseen fenomenologiaan. Butler muodostaa oman teoriansa sukupuolesta performatiivisena osittain esittämänsä fenomenologiakritiikin ja Beauvoirin työn tulkinnan pohjalta⁶⁸. Butler viittaa Beauvoirin luomaan tulemisen ideaan ja hyväksyy tältä ajatuksen, ettei ole koskaan mahdollista tulla lopullisesti naiseksi (Butler 1990/2006, 91). Beauvoir-tulkinnan kautta Butler päätyy käsitykseen sukupuolitetuista ruumiista ”lihan tyyleinä” tai sukupuolesta ruumiillisena tyylinä (Butler 1990/2006, 233). Tämä ajatus ei ole kaukana Heinämaan kehittämästä fenomenologisesta käsityksestä sukupuolesta olemisen tyylinä. Selvitän seuraavaksi tarkemmin fenomenologisen tyylin käsitteen ja performatiivisuuden eroja sekä yhtäläisyyksiä.

3.1 Tyyli ja performatiivisuus

Fenomenologisessa näkökulmassa sukupuolta tarkastellaan siis havaittuna ja koettuna kokonaisuutena ottamatta kantaa sen todellisuuteen tai epätodellisuuteen. Sukupuoli hahmottuu tästä lähtökohdasta tulemisena. Sukupuoli on avoin ja dynaaminen rakenne. Se ilmenee toiminnan tyylinä, eikä sen osia tai ominaisuuksia ole mahdollista erottaa toisistaan. Butlerin konstruktiiivisessa näkökulmassa puolestaan korostuu sukupuolen tekemisen luonne. Butlerin mukaan sukupuoli kokonaisuudessaan on seurausta erilaisesta tekemisestä. Ajatus sukupuolesta syntyy tämän toiminnan seurausvaikutuksena. Performatiivisten sukupuolitekojen tarkoitus on lujittaa normatiivisia rakenteita. Sukupuolta ei ole olemassa missään muualla kuin näissä suoritetuissa teoissa.

68 Ks. Butler 1990/2006, 91, 233. Beauvoirin lisäksi Butler käsittelee ahkerasti myös Monique Wittigin psykoanalyysiin nojaavia näkemyksiä pakkoheteroseksuaalisuudesta.

Molemmat ajattelumallit korostavat sukupuolen toiminnallista luonnetta. Butlerille sukupuoli ei ole loppujen lopuksi muuta kuin tekoja. Myös Beauvoir argumentoi sen puolesta, että naisen olemassaoloa on lähestyttävä ja arvioitava tekojen kautta. Molemmat painottavat myös toiston merkitystä sukupuolen rakenteessa. Tarkoitukseni on selvittää, miten nämä kaksi ajatussuuntausta ymmärtää sukupuolen tekemisen luonteen. Aloitan arvioimalla, millä tavoin esitys ja ilmaisu eroavat toisistaan. Butler kirjoittaa sukupuoliesityksestä, ja fenomenologisessa keskustelussa puhutaan ilmaisusta. Lähempi tarkastelu osoittaa, etteivät nämä kaksi näkemystä poikkea toisistaan paljon. Luvun lopuksi tuon esiin näiden kahden sukupuolikäsityksen erot vertaamalla fenomenologista käsitystä sukupuolesta tyylinä adverbiin ja Butlerin performatiivista sukupuolta verbiin.

Esitys ja ilmaisu

Butler painottaa useaan otteeseen sitä, ettei hänen käsityksensä sukupuolesta performatiivisena tarkoita samaa kuin sukupuoli performanssina. Esityksen ja performanssin ero on siinä, ettei esityksen takana ole ketään toimijaa. Käsitys tekijästä syntyy toiminnan sivuvaikutuksena. Butlerin erottaa sukupuolen esittävyuden myös ekspressiivisyydestä. Butler käsittää ekspressiivisten eli ilmaisevien eleiden ja tekojen pitävän sisällään oletuksen niitä edeltävästä tekijästä. Butlerin mukaan sukupuolta esittävät teot ja eleet eivät ilmennä mitään. Butler tarkastelee esityksen ja ilmaisun eroja erityisesti varhaisessa artikkelissa *Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory* (1988). Siinä Butler tuo esiin, miten vasta sukupuolen teot muodostavat sen identiteetin, joita tekojen katsotaan ilmentävän. ”There is, in my view, nothing about femaleness that is waiting to be expressed”, Butler sanoo (Butler 1988, 530).

Silvia Stoller on artikkelissaan *Expressivity and performativity: Merleau-Ponty and Butler* (2010) tutkinut Butlerin käsityksen sukupuolesta performatiivisena yhteyttä Merleau-Pontyn ekspressiivisyyden ajatukseen. Stoller ehdottaa, etteivät performatiivisuus ja ekspressiivisyys suinkaan ole toistensa vastakohtia, vaan ne monin paikoin muistuttavat toisiaan. Stoller kumoo Butlerin näkemyksen, jonka mukaan fenomenologia pitää sisällään oletuksen valitsevasta ja konstituovasta minästä, joka jollain tapaa edeltää kieltä (Butler 1988, 519; Stoller 2010, 100). Stollerin mukaan myös Merleau-Pontyn käsitystä ekspressiivisyydestä voidaan tulkita antiessentialistisesta näkökulmasta. Myös Merleau-Pontyn hylkää kuvitelman tekoja edeltävästä toimijasta (Stoller 2010, 108). *Havainnon fenomenologia* -teoksen esipuheessa Merleau-Ponty esittää hyvin samankaltaisen ajatuksen

kuin Butler: ”Kasvojen tai eleiden takana ei ole mitään kätkeytyä, ei minulle saavuttamatonta maata, korkeintaan muutamia varjoja, ja nekin vain valon ansioista.” (Merleau-Ponty 1945/2000, 175.)

Stoller tarkentaa Merleau-Pontyn ekspressiivisyyden käsitettä. Merleau-Pontyn käsittelyssä ilmaisu ei ole enempää kuin sen itsensä ilmaisu (Stoller 2010, 106). Merkin ja merkityksen suhde rakentuu sisäisesti, eikä näitä ole mahdollista erottaa toisistaan. Ilmaistava asia ei ole olemassa irrallaan ilmaisusta (Merleau-Ponty 1945/2002, 192). Tunnetta ja asennetta ei ole mahdollista irrottaa niitä ilmaisevista eleistä. Ruumis merkitsee Merleau-Pontylle olemassaolon totaalista ilmaisemista. Olemassaolo realisoi itsensä ruumiissa. Esimerkiksi rakastaminen ei ole olemassa muualla kuin niissä eleissä ja teoissa, joissa se tapahtuu. Stoller katsoo Butlerin universaloivan virheellisesti ilmaisemisen (*expression*) käsitteen. Merleau-Pontyn ekspressiivisyyden teoriaa ei tule ymmärtää kirjaimellisesti. Stoller huomauttaa, miten myös Butlerin käyttämä performatiivisuuden käsite pitää sisällään oletuksen esityksen suorittavasta toimijasta (Stoller 2010, 108). Sekä fenomenologinen luonnehdinta ilmaisusta että Butlerin näkemys esityksestä kuitenkin kumpikin kumoo oletuksen taustalla vaikuttavasta toimijasta.

Näkökulmia yhdistää myös käsitys toiminnan kytkeytymisestä aikaan ja toistoon. Butlerille sukupuoli on toistoa ja rituaali (Butler 1990/2006, 25). Butler käyttää myös sosiaalisen ajallisuuden käsitettä luonnehtiessaan sukupuolen rakennetta (Butler 1990/2006, 235). Sukupuoli vakiinnutetaan epäyhtenäisten tekojen sarjana, joka sosiaalisesti ymmärretään yhtenäisenä identiteettinä. Sukupuoli on seurasta tästä toistettujen tekojen jatkumosta. Butler pohtii, miten sukupuoli voisi olla eräänlaista kulttuuris-ruumiillista toimintaa. Tämä vaatisi kuitenkin uudenlaisen sanavaraston, joka laittaa alulle ja monipuolistaa erilaisia teonsanoja. (Butler 1990/2006, 196.) Butler itse ottaa käyttöön toiston, lainaamisen ja jäljittelyn kaltaisia käsitteitä. Heinämaan mukaan näiden käsitteiden kautta Butler pääsee eroon luonto/kulttuuri-jaosta, joka heijastuu sukupuolen tuottamista koskeissa argumenteissa (Heinämaa 1996, 128). Butlerille sukupuolesta tulee näin jatkuvaa toimintaa ja *tyylittelyä* (Butler 1990/2006, 235). Se ei ole yksittäinen teko, vaan kuvitelma sukupuolen pysyvyydestä saadaan aikaiseksi erilaisilla arkisilla eleillä ja liikkeillä.

Butlerin ajatus ei näiltä osin juurikaan poikkea fenomenologisesta näkemyksestä. Merleau-Pontylle ruumis on yleisyyttä ja liikkeitä ohjaavat toisten tekemät liikkeet. Tunnistamme kasvot iloisiksi, koska ne toistavat edellisten iloisten kasvojen liikkeitä ja jatkavat näiden ”melodioita” tai ”rytmejä” (Heinämaa 2003, 40). Jatkuvuuden teema toistuu myös fenomenologisessa. Liikkeet eivät siis ole yksilön alulle panemia ja ilmaise hänen sisäistä tilaansa. Merleau-Pontyn mukaan huomio tuleeekin

kiinnittää pelkän eleiden tarkastelemisen sijasta myös siihen tapaan, jolla tilanteet kohdataan ja ne eletään. Tärkeää on huomioida se, miten ruumista käytetään (Merleau-Ponty 1945/2006, 219). Toimintatavat ovat aina kulttuurisidonnaisia. Ei ole luonnollisempaa huutaa vihaisena tai suudella rakastuneena. Kaikki ihmisessä on sekä luonnollista että keinotekoista (Merleau-Ponty 1945/2006, 220). Tämä ei kuitenkaan tee teoista vähemmän merkityksellisiä ja todellisia.

Heinämaa tulkitsee Beauvoirin omaksuvan Merleau-Pontyn seksuaalisuutta koskevasta keskustelusta ajatuksen toistosta, jonka Beauvoir liittää sukupuolten hierarkian ongelmaan. Heinämaan mukaan Beauvoir väittää naisten alistaisen aseman olevan perustettu ja ylläpidetty niissä toistetuissa teoissa, joissa hierarkia toteutuu (Heinämaa 2003, 103). Sukupuolten välinen hierarkia ei ole alkanut jonain tiettyinä historiallisena hetkenä tai se ei ole seurausta jostain tapahtumasarjasta, vaan se perustetaan aina uudelleen toiminnassa ja käytöksessä. Näiden tekojen alla ei ole mitään muuta pohjaa, joka aiheuttaisi sukupuolten eriarvoiset asemat. Beauvoir löytää ratkaisun käyttäytymistapoihin toistosta ja yleisyydestä (Beauvoir 1949/2009, 114). Heinämaa ymmärtää Beauvoirin käsittävän ruumiin ilmaisuksi, mutta ruumis on sitä osana perinnettä (Heinämaa 2009, 18).

Sukupuolen sitominen aikaan tuo sille näin historiallisen ulottuvuuden. Kumpikin näkemys painottaa historian merkitystä sukupuolen rakenteessa. Sukupuoli sellaisena kuin tunnemme sen nykypäivänä on seurausta historiasta. Beauvoirille ihmiskunta tarkoitti ”historiallista tulemistä” (Beauvoir 1945/2011, 663). Butlerin analyysin painopiste on nimenomaan osoittaa sukupuolen historiallinen luonne.

Beauvoirin ja Butlerin näkemyksissä on tässä kohtaa hankala nähdä suurta eroa. Seuraavassa lainauksessa Butlerin argumentti muistuttaa hyvin paljon fenomenologista näkemystä sukupuolesta tyylinä. Siinä Butler käyttää toiston, ruumiin ja tyylin teemoja, jotka ovat tunnettuja juuri fenomenologisessa keskustelussa.

”Sukupuoli on toistuvaa kehon tyylittelyä, joukko toistettavia toimia äärimmäisen jäykästi säänneltyssä kehyksessä, joka jähmettyy ajan mittaan ja tuottaa vaikutelman substanssista, luonnollisen kaltaisesta olemisesta.” (Butler 1990/2006, 91.)

Tarkoitukseni ei ole väittää, että Butler olisi omaksunut näkemyksensä fenomenologisesta keskustelusta. Butler pohjaa performatiivisuuden teoriassaan ensisijaisesti kielifilosofi J. L. Austinin puheaktiteoriaan ja Derridan siitä tekemään tulkintaan. Tässä näkemyksessä sanat ja eleet suorittavat asi-

oita olemassa oleviksi (Pulkkinen 2000, 52). Tässä kohtaa mielenkiintoista tietenkin olisi verrata fenomenologista käsitystä intentionaalisuudesta ja Merleau-Pontyn ajatusta ilmaisusta itsensä ilmaisuun Austinin puheaktiteoriaan ja tutkia näiden suhdetta. En kuitenkaan lähde vertailussani näin pitkälle, koska tämän kysymyksen käsitteleminen vaatisi oman työnsä. En ota kantaa tutkielmassani siihen, millä tavoin fenomenologinen keskustelu tietoisesti tai tiedostamatta vaikuttaa Butlerin työn taustalla, vaan työni tavoite on avata keskustelu näiden kahden sukupuolinäkemyksen välillä.

Adverbi ja verbi

Sekä fenomenologinen malli että Butlerin performatiivinen teoria kieltäytyvät suhtautumasta sukupuoleen substanssin kaltaisena oliona, eikä sukupuolta tarkastella substanssin kategorian sisällä. Butler sanoo tämän selkeästi: sukupuoli ei ole substantiivi, vaan vaikutelma sukupuolen substanssin kaltaisesta luonteesta on performatiivisesti tuotettu (Butler 1990/2006, 79). Sukupuoli ei ole tekemisen syy, eikä sukupuoli aseta asioita liikkeelle. Fenomenologisesta näkökulmasta sukupuoleessa ei ole kyse siitä, mikä tai millainen olio sukupuoli on. Heinämaan mukaan yleisnimet ”nainen” ja ”mies” ovat harhaanjohtavia, sillä ne johtavat ajattelemaan olioita ja niiden pysyviä rakenteellisia ominaisuuksia (Heinämaa 1996, 15 ja 160). Molemmat teoriasuunnat lähestyvät sukupuolta tekojen ja toiminnan kautta.

Hahmottelen fenomenologisen ja performatiivisen sukupuolikäsitysten eroja vertaamalla tyylin käsitettä adverbiin ja performatiivin käsitettä verbiin. Heinämaan mukaan -sti-päätteiset adverbit, kuten naisellisesti tai miehisesti, olisivat lähempänä fenomenologista kuvausta sukupuolesta. Tällöin kyse ei ole siitä, mitä me olemme, vaan siitä, *miten* me olemme (Heinämaa 1996, 161; 2003, 68). Adverbit sitovat teot maailmaan. Kyse on ennen kaikkea suhteista ja suhtautumisen tavasta. Butlerin sukupuolen performatiivisuutta puolestaan vertaan verbiin. Butler ei itse tee tällaista vertausta, mutta Butler toistaa useasti, miten sukupuoli on ennen kaikkea ja ainoastaan tekemistä. Sukupuoli ei kuitenkaan ole tekemistä niin, että se pitäisi sisällään jonkun tekijän. Teolla ei ole alulle panevaa tekijää, vaan käsitys toimija muodostuu vasta tekojen seurauksesta.

Heinämaa lainaa ajatuksen kuvata tyyliä adverbinä Martin C. Dillonin Maurice Merleau-Pontyn ontologiasta tekemästä tulkinnasta⁶⁹. Siinä Dillon rinnastaa tyylin ykseyden adverbin ykseyteen ja painottaa tätä kautta tyylin dynaamista luonnetta. Adverbi on verbin määre ja adverbin ykseys on näin

69 Heinämaa käyttää lähteenään Martin C. Dillonin luonnehdintaa teoksessa *Merleau-Ponty's Ontology* (1988).

toiminnan ykseyttä (Heinämaa 1996, 159). Adverbissä korostuu tyylin liikkuvuus ja muutos. Naista ei tästä näkökulmasta voida palauttaa tiettyihin elimiin, kuten vagina tai kohtu, tai tiettyyn toimintaan, kuten raskaus ja synnytys. Myös erilaiset piirteet ja ominaisuudet ovat riittämättömiä kuvaamaan sukupuolen ilmiötä. Tämän kaltaiset kausaaliset tai funktionaaliset selitysmallit eivät tavoita elettyä ja koettua sukupuolta. Ruumiifenomenologisesta näkökulmasta ruumiin suhteet sen omiin elimiin, objekteihin tai toisiin ruumiisiin ovat merkityssuhteiden kaltaisia sisäisiä suhteita (Heinämaa 1996, 13). Adverbit sitovat toimivan ruumiin maailmaan. Tästä näkökulmasta sukupuoli on pikemminkin suhde kuin olio tai ominaisuus. Heinämaa kirjoittaa:

"Se (sukupuoli) ei paikannu mihinkään yksittäiseen, ominaisuuteen, tosiasiaan, tekoon tai edes sellaisten kokoelmaan, vaan ilmenee tosiasioiden ja tekojen, olioiden ja ominaisuuksien välisissä yhteyksissä." (Heinämaa 1996, 156.)

Merleau-Pontyn ruumiifenomenologia tarjoaa kehyksen, jossa sukupuolta on mahdollista tutkia elämisen kokonaisuudessa. Tässä näkökulmassa ei tehdä eroa luonnollisen ja keinotekoisien välille. Heinämaa selventää, miten tarkastellessa sukupuolta fenomenologisesta näkökulmasta ei tutkimuksen kohde ole vain naisen suhde mieheen tai naisen suhde lapseen, vaan tutkimukseen kuuluu kaikenlaiset suhteet: motoriset, emotionaaliset ja älylliset siinä missä todelliset ja mahdollisetkin suhteet (Heinämaa 2003, 68). Oleminen on fenomenologisesta tulokulmasta aina dynaamista. Merleau-Ponty sanoo eletyn tilan olevan tilanne. Samoin myös Beauvoir ymmärtää sukupuolen tilanteena. Beauvoirin työn tavoite on kuvata tätä naisen olemisen dynaamista muotoa.

Fenomenologia on oppi olemuksista, mutta fenomenologia palauttaa olemukset takaisin olemiseen. Heinämaa selventää, miten fenomenologisesta näkökulmasta kokemus on kokemus maailmasta, esimerkiksi havainto puusta tai rakkaus mereen. Hyleellinen materia jäsentyy akteissa noemiksi eli pysyviksi hahmoiksi. Aktit ovat siis noettisia ja antavat hyllelle intentionaalisen luonteen. Tämän toiminnan vuoksi intentionaalinen kokemus on lopulta kokemusta objekteista ja maailmasta. (Heinämaa 1996, 43 ja 59.) Fenomenologian tehtävä on tutkia tämän suuntautumisen luonnetta. Adverbit hahmottuvat noettisiksi merkityssuhteiksi, jotka ovat aina ruumiillisia ja toiminnallisia. Sukupuoli avautuu näin tekemisen tapana tai olemisen tyylinä. Adverbit sitovat aktit maailmaan ja laittavat ne liikkeeseen. Fenomenologinen käsitys sukupuolesta tyylinä on näin kytkeytynyt maailmaan ja akteihin.

Tärkeää on pitää mielessä se, että Merleau-Pontyn mukaan havainto on aina normatiivinen⁷⁰. Havai-sijalla ei ole hallussaan ennalta käsin havaittavan kohteen hahmoa ja merkitystä, vaan nämä synty-vät havainnossa. Muoto ei ole maailman mahdollisuuden ehto, vaan se on itse maailman ilmestymi-nen (Merleau-Ponty 1945/2006, 70). Havainto on perustavanlaatuisella tavalla normatiivinen, sillä pyrimme aina tarkastelemaan maailmaa ja sen objekteja parhaasta mahdollisesta kulmasta. Norma-tiivisuus ei siis tule mukaan pelkästään kulttuurin tai kielen myötä, vaan se on olemassa jo havain-nossa. Noeman normatiivisuutta kuvastaa esimerkiksi se, miten eri kulttuureista tulevat henkilöt hahmottavat jonkin asian, kuten kirjaimet, kissat tai sateenkaaret, eri tavalla. Kysymys ei kuiten-kaan ole ainoastaan erilaisista kulttuurisista merkityksistä, vaan nämä koettavat asiat myös näyttäy-tyvät eri tavalla näille henkilöille (vrt. Reuter 1999, 79; Merleau-Ponty 1945/2000, 174). Merkityk-set eivät ole kokemuksesta irrallisia tai materiaan päälle liimattavia. Merleau-Ponty sanoo, että ma-teria on ”raskaana muodosta” (Merleau-Ponty 1945/2006, 340). Nämä esiintyvät aina välttämättä yhdessä. Ero materiaan ja merkityksen välillä ei ole kokemusperäinen, vaan se on käsitteellinen.

Butlerille ruumiin materiaalisuutta on mahdotonta tarkastella ilman sukupuolittavaa normia. Myös Butler tarkastelee materiaalisuutta hylen käsitteen kautta. Butler lainaa hylen käsitteen Aristoteleelta ja nimeää sen materiaksi. Tämän lisäksi Butler ottaa käyttöön skeeman käsitteen, joka tarkoittaa muun muassa muotoa, kuvioa tai ilmiänsua (Butler 1993/2011, 8). Materia ja skeema esiintyvät aina yhdessä, eikä materiaa koskaan voi olla olemassa ilman skeemaa Butlerin tarkoitus on politisoida skeeman käsite historiasoimalla se. Butler yhdistelee sitä Foucault'n valtateoreettiseen keskusteluun. Butler ei hyväksy Foucault'n joissain yhteyksissä tekemää ontologista eroa ruumiin materiaalisuu-den ja valtasuhteiden välillä, mutta Butler käyttää Foucault'n ajatusta siitä, että valta toimii konsti-tuoivana voimana ja tuottaa lopulta oman raaka-aineensakin. Materiaalisuus on tässä merkityksessä vallan konstitutiivisin seuraus (Butler 1993/2011, 9). Butlerin mukaan materia on aina jo merkitty (1993/2011, 7)⁷¹. Ruumista voidaan lähestyä vain kielen kautta. Materialisoituminen on aina myös merkitsemistä. Tätä materialisoitumista säätelee Butlerilla heteronormatiivisuus.

Butlerin teoretisointi muistuttaa fenomenologista näkökantaa, mutta näiden kahden välinen ero pon-nistaa esiin mielestäni siinä, ettei Butlerin teoria pidä sisällään intentionaalisuuden ideaa. Merleau-Pontyn mukaan elettyä ruumista luonnehtii perimmiltään operatiivinen intentionaalisuus (Merleau-Ponty 1945/2000, 180). Beauvoir yhtyy Merleau-Pontyn ajatukseen kirjoittaessaan, miten ”hajanai-

70 Konstituution muotoutumisen normatiivisuuden ajatus esiintyy jo Husserlilla. Tästä tarkemmin Taipale 2000, 118-133.

71 Englanninkielinen sana ”matter” tarkoittaa myös merkitsemistä. Butlerille jonkin merkityksen tunteminen tarkoittaa myös sen tietämistä, miten ja miksi se merkitsee (Butler 1993/2011, 7).

sista seikoista löydetään olemassaolon alkuperäinen intentionaalisuus.” (Beauvoir 2009/2011, 112). Käsitys intentionaalisuudesta on mahdollista ymmärtää ainoastaan fenomenologisen reduktion kautta. Fenomenologian tehtävä on Merleau-Pontyn kehittämänä kuvata suhdettamme maailmaan ja sen olioihin. Tämä tarkoittaa paluuta välittömään havaintoon ja sen rakenteiden ja ehtojen ymmärtämiseen. Havaitseminen ei Merleau-Pontyille tarkoita tiedettä maailmasta. Merleau-Ponty tarkentaa, miten havainto ei ole edes teko, vaan se on enemminkin ”perusta, jolta kaikki teot lähtevät ja jonka ne olettavat” (Merleau-Ponty 1945/2000, 174). Tämä asetelma on vieras Butlerin lähtökohdalle. Butler hyödyntää fenomenologista käsitteistöä, mutta hän ei kuitenkaan sitoudu fenomenologiseen menetelmään. Butlerin projekti on ennen kaikkea poliittinen, ja Butler keskittyy tutkimaan olemisemme ehtoja valtarakenteista käsin. Butlerille normit ovat se tuottava voima, jonka kautta tulemme ymmärretyksi ja lopulta olemassa oleviksi.

Molemmat sukupuoli-ikäisyydet korostavat sukupuolen toiminnallista luonnetta, mutta ne tekevät sen hieman eri tavoin. Fenomenologisessa mallissa sukupuoli nivoutuu tekemisen tapaan ja yhteyksiin. Sen taustalla vaikuttaa näkemys eletystä kokemuksesta ja sen kietoutumisesta maailmaan. Fenomenologista sukupuoli-ikäisyyttä kuvaavat näin paremmin tapaa ilmaisevat adverbit. Sukupuoli on jatkuvaa tulemista. Butlerin näkökulmassa sukupuolta tarkastellaan tiukemmin tekoina. Näiden tekojen taustalla ei ole mitään itsenäistä toimijaa, vaan käsitys subjektista muodostuu vasta näiden tekojen seurauksesta. Samoin sukupuoli on seurausta näistä tekemisistä. Vertaan näin Butlerin käsitystä sukupuolesta verbiin. Se on toimintaa, mutta sillä ei ole ketään tekijää. Käsitys sukupuolesta muodostuu vain ja ainoastaan opituissa ja toistetuissa teoissa, eikä tekojen ulkopuolelle tai reunaan jää mitään. Butler kirjoittaa:

”Koska ei ole olemassa sen kummemmin ”olemusta”, jota sukupuoli ilmaisee tai tuo esille, kuin mitään objektiivista ihannetta, jota sukupuoli tavoittelisi, ja koska sukupuoli ei ole fakta, tosiasia, niin sukupuolen idean luovat monet erilaiset sukupuoliteot, eikä sukupuolta olisi lainkaan olemassa ilman noita tekoja.” (Butler 1990/2006, 234.)

Butler hyödyntää sukupuolen toiminnallisuutta kuvatessaan aktin käsitettä (acts). Butler omaksuu termin pääasiassa puheaktiteoriasta, mutta hän käyttää sitä myös puheaktiteorialle tuntemattomalla tavalla tarkastellessaan vallan kielellistä ja ruumiillista ulottuvuutta⁷². Butler kääntyy näissä kohtaa fenomenologiaan. Butlerin käsitys performatiivisista teoista ei tarkoita pelkästään kielellisiä tekoja,

⁷² Butler kutsuu kielen ja ruumiin suhdetta kiasmaksi (Butler 1993/2011; Butler 2004, 198). Myös tämän käsitteen Butler omaksuu Merleau-Pontyn teksteistä.

vaan Butler viittaa käsitteellä myös ruumiillisiin tekoihin (Petäjaniemi 1997, 255; Butler 2004, 198). Butler hylkää fenomenologiaan kuuluvan käsityksen aktin intentionaalisuudesta. Butler viittaa akteilla vallan tuottamiin tekoihin. Butler huomauttaa, ettei ole valtaa, joka toimii teoista irrallisena, vaan on toistettavia tekoja, jotka ovat itse valta kaikessa sen peräänantamattomuudessaan ja epävakaudessaan (Butler 1993/2011, xviii). Butlerin ei siis käsitä valtaa jonain metafyyssisenä voimana, vaan valta on Butlerille käytännöllistä toimintaa eli tekoja. Nämä teot ovat jäljittelyä, siteeraamista, toistamista, matkimista, jäljittelyä. Butlerin mukaan puhe on ruumiillinen teko, jolla on erityisiä kielellisiä seurauksia (Butler 1999/2006, 36). Butler tarkoittaa tällä sitä, että teot muodostuvat ja tulevat ymmärretyiksi siinä kielellisessä merkityskentässä, joka niitä ympäröi.

Butler tarkastelee tekemisen ja tekijyyden suhdetta erityisesti teoksessa *Undoing Gender* (2004). Butler teroittaa tekemisen normatiivisuutta. ”I am done by norms”, Butler sanoo (Butler 2004, 3). Tekemistä ja sitä kautta minuuden rakentumista määräävät sosiaaliset normit ja käytännöt. Kuvitelma minuudesta ja sen koherenttiudesta konstituoituu normien kautta, eikä tämä ”minä” voi koskaan olla olemassa ilman tekemistä. Tämä ajatus sijaitsee Butlerin argumentoinnin ytimessä. Sosiaalinen maailma asettaa ehdot kaikelle tekemiselle ja olemassaololle⁷³. Näin myös sukupuoli muodostuu tekojen kautta ja sitä voidaan arvioida vain tämän toiminnan perusteella.

Butler pitää substanssin ontologiaa tarpeettomana sukupuolen kuvaamisessa. Butlerille sukupuoli ei ole olion kaltainen substanssi, vaan vaikutelma sen substantiivisesta luonteesta on performatiivisesti tuotettu. Sukupuoli ei myöskään ole substantiiville alisteinen adjektiivi tai kokoelma vapaasti kelluvia ominaisuuksia. Butlerin päätyy väittämään sukupuolen olevan aina tässä mielessä tekemistä. Se ei kuitenkaan ole tekemistä siinä merkityksessä, että se pitäisi sisällään oletuksen subjektista, joka olisi jollain tapaa olemassa ennen tekoa. Butler viittaa tässä yhteydessä Nietzscheen, jonka mukaan tekijä on vain fiktio, joka on lisätty tekoon⁷⁴. Sukupuolen takana ei ole mitään identiteettiä tai edes esireflektiivistä alustaa, vaan käsitys identiteetistä syntyy performatiivisten tekojen seurauksena. (Butler 1990/2006, 79-80.)

Tarkemmin sanottuna Butlerin käsitystä sukupuolesta voisi kuvata verbin käskymuotona. *Bodies that matter* -teoksessa Butler käyttää sukupuolet tuottavasta ja niiden asemat vahvistavasta vallasta

73 Butler tarkastelee minuuden rakentumista valtateoreettisesta näkökulmasta. Butlerille valta on aina samanaikaisesti sekä tuottavaa että kieltävää. Tämän vuoksi minuuden kategoria sulkee ulos laajan joukon vähemmistöjä, jotka jäävät vaille sosiaalista ymmärrystä ja tunnustusta. Butlerille ”minä” ei voi olla olemassa ilman normien tunnustusta (Butler 2004, 32). Butler on kiinnostunut juuri näistä vallan ulossulkevista seurauksista. Minuus ei koskaan ole poliittisesti neutraali.

74 Butler viittaa tässä kohtaa Nietzscheen teokseen *Moraalin alkuperästä* (1887).

myös nimitystä heteroseksuaalinen imperatiivi (Butler 1993/2011, xii). Heteronormatiivinen valta on pakottavaa valtaa. Sukupuoli imperatiivina tarkoittaa sitä, että subjekti otetaan haltuun ja tuotetaan tämän normin mukaisesti ja tämä normi säätelevänä valtana materialisoi ruumiit käskyn seurauksena (Butler 1993/2011, 139-140). Synnytyksessä lausuttu ”tyttö tuli!” ei ole vain harmiton toteutus vailla seurauksia, vaan se on sukupuoli-imperatiivi (Butler 1993/2011, 176, 181). Tällä tuotantoprosessilla on kuitenkin käänttöpuoli, sillä se ei voi koskaan toimia tyhjentävästi. Vaikka heteroseksuaalinen hegemonia on pakottavaa valtaa, se on samanaikaisesti perustavalla tavalla epävakaa. Tämän takia heteronormia joudutaan jatkuvasti hallitsemaan vaatimuksilla, sanktioilla ja tabuilla. Butlerin teoria ei ole deterministinen, sillä tämä normien toistaminen epäonnistuu aina väistämättä. Sukupuolta ei koskaan ole mahdollista toteuttaa täydellisesti. Nämä epäonnistumiset ovat kuitenkin välttämättömiä, sillä ne ovat paikkoja normien horjuttamiselle ja niiden kautta syntyy uudenlaisia toimintatapoja. Butlerin työ on jatkuvaa keskustelua siitä, mikä on sopivaa ja sallittua ja mikä ei.

Butler lisää myös, ettei sukupuolta koskaan tehdä yksin, vaan se on aina tekemistä toisen kanssa tai toisille (Butler 2004, 1). Tämä toinen voi olla myös kuvitteellinen, mutta se on silti läsnä kaikessa toiminnassa. Butler mukaan meidät on lähtökohtaisesti annettu toisillemme ja tulemme olemassa oleviksi sosiaalisen maailman ehdoilla. Olemme riippuvaisia siitä, mitä meille tehdään. Käsitys itsestämme muodostuu tämän yhdessä tekemisen kautta. Butler käyttää tästä välttämättömästä sosiaalisuudesta nimitystä relationaalisuus (Butler 2004, 19). Butler tarkoittaa tällä ruumiillisen elämän perustavanlaatuisesta sosiaalisuutta. Meidät on lähtökohtaisesti annettu toisillemme (Butler 2004, 23). Olemme välttämättä osallisia elämään, joka on jotain muuta kuin me itse. Ruumiillisina olentoina olemme aina enemmän kuin vain itsemme (Butler 2004, 25). Butlerin ajatus muistuttaa fenomenologista intersubjektiivisuuden teoriaa, mutta Butlerille tämä sosiaalisuus ei kuitenkaan ole subjektien välistä toimintaa⁷⁵. Butlerin ajattelussa käsitys subjektista muodostuu vasta tämän sosiaalisuuden seurauksesta. Butler ei lähde liikkeelle havaitsevasta kokijasta, vaan hänen huomion painopiste on sosiaalisessa järjestyksessä, johon alistumme ja jonka kautta vasta tulemme olemassa oleviksi.

Lähempi tarkastelu näyttää, etteivät fenomenologinen näkökulma ja Butlerin performatiivinen sukupuolen kuvaus poikkea radikaalisti toisistaan. Päinvastoin ne tulevat monessa kohtaa lähelle toisiaan ja liikkuvat eteenpäin keskustelussa toisensa kanssa. Butler kehittää omaa teoriaansa Beauvoirin ja Merleau-Pontyn töiden kriittisen luennan kautta. Heinämaa taas pitää toistuvasti yhteyttä Butlerin teksteihin kaavaillessaan oma fenomenologiatulkintansa. Molemmat näkemykset sitovat sukupuoli-

⁷⁵ Fenomenologiassa intersubjektiivisuus ei kuitenkaan tarkoita autonomisten subjektien välistä kanssakäymistä. Esimerkiksi Husserlin mukaan reflektioiva ego on jo aina konstituoitunut elettyjen kokemustensa syntyhistoriassa (Husserl 1952/93, 263).

len tekoihin, mutta tekoja ei arvioida yksittäisten toimintojen pohjalta. Fenomenologisessa näkökulmassa painottuu eri ominaisuuksien ja toimintojen yhteyksien merkitys. Sukupuolta voidaan tarkastella vain huomioimalla kokonaisuus. Butlerille sosiaalisesti ja historiallisesti rakentunut sukupuoli on suhde tai suhdejoukko (Butler 1990/2006, 60). Feminiininen ja maskuliininen määrittyvät suhteessa toisiinsa. Fenomenologisessa tarkastelussa merkitysverkosto paikantuu elettyyn kokemukseen. Butlerin näkemyksessä merkityssuhteet ovat kielellisiä. Butler performatiivit ovat ruumiillisia tekoja, joilla on kielellisiä seurauksia.

Myös Butler käyttää paikoin fenomenologista tyylin käsitettä sukupuolen kuvaamisessa. *Hankala sukupuoli* -teoksessa Butler esittää, että sukupuoli voidaan ajatella esimerkiksi ruumiillisena tyylinä (Butler 1990/2006, 233). Tällöin sukupuoli voidaan käsittää tekona, joka on sekä performatiivinen että tarkoituksenmukainen⁷⁶. Butler viittaa Beauvoiriin, jota tulkittaessa Butler on käyttänyt sukupuolesta myös nimitystä ”lihan tyyli”. Tämä voidaan tulkita niin, että Butler kehittää omaa performatiivista sukupuolikäsitystään Beauvoirin teoksen kautta. Petäjaniemen mukaan tyylin käsitteen avulla Butler sovittaa yhteen lihan, merkityksen ja kulttuurin vaikutuksen (Petäjaniemi 1997, 250). *Undoing Gender* -teoksessa Butler kuvaa sukupuolta ja seksuaalisuutta tapoina olla toista varten (”ways of being for another”) (Butler 2004, 19). Butler korostaa sosiaalisten suhteiden merkitystä sukupuolen rakenteessa. Sukupuoli on seurausta näistä kasautuneista sosiaalisten suhteiden toimintamalleista, jotka ajan myötä on luonnollistettu. Butlerin esitys on erittäin lähellä fenomenologista kuvausta.

Eräs väline näiden kahden ajatussuunnan erojen selkeyttämiseksi voisi olla tyylin ja performatiivin sijoittaminen Aristoteleen kategorioihin. Heinämaa esittää *Ele, tyyli ja sukupuoli* -teoksessa, että fenomenologisessa näkökulmassa sukupuolen kysymys ikään kuin vaihtaa paikkaa Aristoteleen kategorioissa. Aikaisemmin sitä on tutkittu väärin lähinnä substanssin kategorian sisällä. Heinämaan pitää kuitenkin epäselvänä, asettuuko sukupuoli tyylinä position, tekemisen vai kvaliteetin luokkaan (Heinämaa 1996, 15a1). Myös Butler käsittelyssä sukupuoli siirtyy pois substanssin kategoriasta. Butlerin käsitys sukupuolesta tehtynä ja tekoina voisi selkeämmin sijoittaa Aristoteleen tekemistä koskevaan kategoriaan. Beauvoirin kuvauksessa sukupuoli on jatkuvaa tulemista. Butlerin teoriassa sukupuoli tehdään. Näin ollen se asettuisi tekemisen kategoriaan. Tyylin ja performatiivisuuden erot voidaan näin tulkita myös kategorisina eroina.

76 Alkuperäisessä tekstissä Butler käyttää sanaa ”intentional”. Suomennoksessa käsite on käännetty sanalla ”tarkoituksenmukainen”. Mielenkiintoista tässä on se, että Butler käyttää myös intentionaalisen käsitettä.

Johtopäätökset

Olen tässä työssä esittänyt kriittisen vertailun kahdesta feministisen nykyteorian ehkä keskeisimmistä sukupuolen teorianmallista. Ensimmäinen on Maurice Merleau-Pontyn, Simone de Beauvoirin sekä Luce Irigarayn teksteihin perustuva fenomenologinen näkökulma, jota Sara Heinämaa on kehittänyt omissa tutkimuksissaan. Näiden teoreetikoiden työ perustuu Edmund Husserlin eletyn ruumiin ajatukseen, jonka Husserl esittää myöhäisimmissä töissään. Toinen näkemys on Judith Butlerin luoma sukupuolen performatiivisuuden teoria, joka on saanut vaikutteita useista teoreettisista viitekehyksistä. Butler yhdistelee argumentoinnissaan ainakin Michel Foucault'n valtateoriaa, Jacques Lacanin psykoanalyysia, Jacques Derridan dekonstruktioita sekä J. L. Austinin puheaktiteoriaa. Myös fenomenologinen perinne on vaikuttanut Butlerin työn kulkuun ja Butler hyödyntää esimerkiksi Merleau-Pontyn käsitteistöä. Butler keskustelee paljon myös Beauvoirin työn kanssa.

Näiden kahden teorianmallin ajatuspolut yhtenevät monessa kohtaa. Ensinnäkin molemmat hylkäävät sex/gender-erottelun eli sukupuolen jakamisen muuttumattomaan biologiseen perustaan ja sosiaalisesti opittuun osaan. Heinämaa rakentaa oman tulkintansa Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -teoksesta osoittaakseen virheelliseksi vakiintuneen lukutavan, jonka mukaan Beauvoir tukisi ja kehittäisi sex/gender-jakoa. Beauvoirille biologiset teoriat ovat riittämättömiä naisen tilanteen kuvaamiseksi ja Beauvoir hylkää nämä selittelymallit. Butler puolestaan väittää myös biologisen sukupuolen olevan aina jo sosiaalisesti muodostunut. Biologisen sukupuolen kategoria tarkoitus on hänen mukaansa ollut vahvistaa sosiaalisia rakenteita ja niiden heteronormia.

Toiseksi molemmat näkemykset vastustavat substanssin ontologiaa sukupuolen ilmiön ymmärtämisessä. Kumpikaan lähestymistapa ei siis tarkastele sukupuolen kysymystä olemassaolon näkökulmasta. Butler sanoo selvästi muodostavansa oman teoriansa substanssin metafysiikalle vastakkaiseksi. Butlerin mallissa sukupuolella ei ole olemuksellista pohjaa, vaan sitä voidaan tutkia vain tekojen perustalta. Näitä tekoja määräävät sosiaalisesti rakentuneet normit. Fenomenologinen asenne taas asettaa sulkeisiin kaikki kysymykset tutkittavan ilmiön olemisesta ja olemuksesta itsessään. Se kääntää huomion elettyyn kokemukseen. Fenomenologisessa tarkastelutavassa sukupuolta kuvataan havaittuna ja koettuna todellisuutena. Sukupuolesta tulee kysymys arvoista ja merkityksistä.

Beauvoir päättyy näistä lähtökohdista sanomaan, että ”naiseksi ei synnytä, vaan naiseksi tullaan”. Koskaan ei kuitenkaan ole mahdollista tulla lopullisesti naiseksi, vaan fenomenologisesta näkökul-

masta sukupuoli on jatkuvassa tulemisen tilassa. Sukupuolesta ei voida erottaa biologista ja sosiaalista ulottuvuutta, sillä erilaiset sukupuolipiirteet ovat ymmärrettävissä ainoastaan osana kokonaisuutta. Beauvoirin mukaan naista voidaan kuvata vain kokonaistilanteen näkökulmasta. Heinämaa kehittää ajatusta sukupuolesta tyylinä. Sukupuoli on tunnistettavissa toiminnan kokonaisuudesta ja eri ominaisuuksien yhdistymisen tavasta. Sukupuoli on siis elämisen ja toimimisen tapa.

Butlerin mallissa sukupuoli muodostuu tekemisen seurauksesta. Sukupuoli hahmottuu siinä siis tekemisenä. Sukupuoli on tekoja, mutta näillä teoilla ei kuitenkaan ole mitään niitä edeltävää tekijää. Erilaiset teot yhdessä luovat vaikutelman pysyvästä ja olemuksen kaltaisesta sukupuolesta. Käsitys sukupuolesta saadaan aikaan performatiivisesti. Sukupuoli ei aiheuta tietynlaista käyttäytymistä, vaan eleet ja teot luovat vaikutelman sukupuolesta. Suunta kääntyy Butlerilla siis teoista subjektiin. Teot muodostavat mielikuvan subjektista. Performatiivisuus tarkoittaa loputonta toistamista, jäljitteilyä ja lainaamista. Näiden toistotekojen perusta on heteronormatiivisissa sosiaalisissa käytänteissä, joiden tarkoitus on uusintaa sekä lujittaa ajan myötä luonnollistettuja rakenteita.

Molemmat näkökulmat kytkevät sukupuolen toimintaan. Sukupuolta on molempien näkemysten mukaan arvioitava tekojen perusteella. Olen arvioinut tulemisen ja tekemisen eroja vertaamalla fenomenologista sukupuolikäsitystä adverbiin ja Butlerin näkemystä verbiin. Fenomenologinen käsite tyyli merkitsee erilaisten toimintojen ja ominaisuuksien yhdistymisen tapaa. Tämä näkemys perustuu Merleau-Pontyn kuvaukseen havaitsevasta subjektista sekä eletystä ruumiista. Adverbit kuvaavat sitä, miten jokin olio on. Kysymys siirtyy näin pois substanssin kategoriasta. Butlerin käsitystä sukupuolesta tekemisenä taas olen verrannut verbiin. Sukupuoli muodostuu jäänteettömästi teoissa. Butlerin näkemyksen taustalla on käsitys ihmisen ymmärryksen muodostumisesta kielellisestä. Tämän kielellisen merkitysverkoston takana ei ole mitään. Butlerin ajattelussa korostuu myös radikaali sosiaalisuuden ajatus, jonka mukaan nämä toistettavat teot ovat aina tekoja toisia varten ja ihminen muodostuu aina suhteessa muihin. Tämä argumentti ei kuitenkaan suuresti poikkea ruumiifenomenologisesta käsityksestä, joka korostaa intersubjektiivisuutta tai kanssaruumiillisuutta. Butler eroaa fenomenologisesta näkemyksestä kuitenkin siinä, että fenomenologia lähtee liikkeelle havainnosta tai kokemuksesta. Butler ei ole havainnon filosofi. Sosiaalisuus merkitsee hänelle suhdetta, jossa käsitys identiteetistä muodostuu.

Butlerin performatiivisen sukupuolikäsityksen sekä fenomenologisen teorian eroavaisuudet ovat häilyvät. Lähempi tarkastelu osoittaa, etteivät nämä kaksi ajatussuuntausta ole toisilleen vastakkaisia, vaan pikemminkin ne rakentuvat keskusteluyhteydessä toisiinsa. Butlerin työssä liikkuvat useat

fenomenologisen teorian käsitteet ja kysymykset. Näiden yhteyksien tunteminen vaatisi vielä lisätutkimusta. Myös Heinämaa hyödyntää Butlerin ajattelua hahmotellessaan fenomenologista tulkintaa sukupuolesta tyylinä. Heinämaa suhtautuu osittain Butlerin työhön kriittisesti ja osoittaa Butlerin tulkinnan Beauvoirin hankkeesta vääräksi. Samalla Heinämaa kuitenkin soveltaa tyylin käsitteeseen sellaisia queer-teoreettisia piirteitä, jotka Beauvoirin tutkimukselle on vieraita.

Kirjallisuus

Austin, J.L. 1962/75: *How to do Things with Words*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Auvinen, Soili ja Einemäki Eija 1990: *Puuttuva sukupuolisuhde*. Tampereen yliopisto.

Beauvoir, Simone de 1949/2009: *Toinen sukupuoli I: Tosiasiat ja myytit (Le Deuxième sexe I: Les faits et les mythes)*. Suom. Koskinen, Lukkari & Ruonakoski. Tammi, Helsinki.

Beauvoir, Simone de 1949/2011: *Toinen sukupuoli II: Eletty kokemus (Le Deuxième sexe II: L'expérience vécue)*. Suom. Koskinen, Lukkari & Ruonakoski. Tammi, Helsinki.

Butler, Judith 1988: ”Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory”. *Theatre Journal* 40(4), s. 519–531.

Butler, Judith 1990/2006: *Hankala sukupuoli (Gender Trouble. Feminism, and the Subversion of Identity)*. Suom. Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi. Gaudeamus, Helsinki.

Butler, Judith 1993/2011: *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of "Sex"*. Routledge, New York, Lontoo.

Butler, Judith 1999/2006: Esipuhe 1999. Teoksessa *Hankala sukupuoli (Gender Trouble. Feminism, and the Subversion of Identity)*. Suom. Tuija Pulkkinen & Leena-Maija Rossi. Gaudeamus, Helsinki.

Butler, Judith 2004: *Undoing Gender*. Routledge, New York, Lontoo.

Culler, Jonathan 1983: *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. Routledge, Lontoo.

Derrida, Jacques 1977/88: *Limited Inc.* Toim. Gerald Graff. Käännös Jeffrey Mehlman & Samuel Weber. Northern University Press, Evanston, Illinois.

Foucault, Michel 1971/98: *Foucault/Nietzsche*. Suom. Turo-Kimmo Lehtonen & Jussi Vähämäki. Toim. Ojakangas, Kuparinen & Hintsa. Tutkijaliitto, Helsinki.

Foucault, Michel 1976/98: *Seksuaalisuuden historia (Histoire de la sexualité)*. Suom. Kaisa

Sivenius. Gaudeamus, Helsinki.

Grosz, Elizabeth 1995: *Space, Time and Perversion*. Routledge, Lontoo, New York.

Heinämaa, Sara 1996: *Ele, tyyl ja sukupuoli: Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruumiinfenomenologia ja sen merkitys sukupuoliyksymykselle*. Gaudeamus, Helsinki.

Heinämaa, Sara 1997a: "What is a Woman? Butler and Beauvoir on the Foundations of the Sexual Difference". *Hypatia* 12(1), s. 20-39.

Heinämaa, Sara 1997b: "Pinnan liikettä – Luce Irigarayn ajatus naisellisesta tyylistä". *Niin&Näin* 3/97, s. 21-26.

Heinämaa, Sara 2000: *Ihmetys ja rakkaus, esseitä ruumiin ja sukupuolen fenomenologiasta*. Gummerus, Jyväskylä.

Heinämaa, Sara 2003: *Toward a Phenomenology of Sexual Difference: Husserl, Merleau-Ponty, Beauvoir*. Rowman & Littlefield, Lanham.

Heinämaa, Sara 2009: "Ennenkuulumaton tutkimus naisen olemisesta: johdatus Simone de Beauvoirin Toiseen sukupuoleen". Teoksessa Beauvoir, Simone de: *Toinen sukupuoli I*. Helsinki: Tammi, s. 9–25.

Himanka, Juha 2009: "Esipuhe". Teoksessa Husserl, Edmund: *Fenomenologian idea*, s. 9-23. Loki-kirjat, Helsinki.

Hotanen, Juho 2010: "Merleau-Ponty ja ruumiillinen subjekti". Teoksessa Miettinen, Pulkkinen & Taipale (toim.): *Fenomenologian ydinkysymyksiä*, s. 134-148. Gaudeamus, Helsinki.

Husserl, Edmund 1913/98: *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy — First Book: General Introduction to a Pure Phenomenology (Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie)*. Käännös Fred Kersten. Kluwer, Dordrecht.

Husserl, Edmund 1950/2009: *Fenomenologian idea – viisi luentoa (Die Idee der Phänomenologie)*. Suom. Himanka, Hämäläinen & Sivenius. Loki-kirjat, Helsinki.

Husserl, Edmund 1952/93: *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy, Second Book. Studies in the Phenomenology of Constitution (Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie: Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution)*. Käännös R. Rojcewicz & A. Schuwer. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

Husserl, Edmund 1954/84: *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology (Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie)*. Käännös Northwestern University Press, Evanston, Illinois.

Irigaray, Luce 1977/85: *This Sex Which Is Not One (Ce sexe qui n'en est pas une)*. Käännös Catherine Porter. Cornell University Press, Ithaca, New York.

- Irigaray, Luce 1984/96: *Sukupuolieron etiikka (L'Ethique de la différence sexuelle)*. Suom. Pia Sivenius. Gaudeamus, Helsinki.
- Merleau-Ponty, Maurice 1945/2000: Esipuhe ”Havainnon fenomenologiaan” (Maurice Merleau-Pontyn esipuhe teokseensa *Phénoménologie de la perception*, Editions Gallimard, Paris). Suom. Antti Kauppinen. Tiede & Edistys 3/00, s. 170-182.
- Merleau-Ponty 1945/2002: *The Phenomenology of Perception (Phénoménologie de la perception)*. Käännös Colin Smith. Routledge, Lontoo.
- Merleau-Ponty, Maurice 1964/87: *The Visible and the Invisible (Le Visible at l'invisible)*. Käännös Alphonso Lingis. Northwestern University Press, Evanston, Illinois.
- Oksala, Johanna 2002: *Freedom in the Philosophy of Michel Foucault*. Helsingin yliopisto.
- Ojakangas, Mika 1998: Esipuhe. Teoksessa Foucault, Michel: *Foucault/Nietzsche*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Petäjaniemi, Soili 1997: ”Judith Butler ja ruumiin poliittinen fenomenologia”. Teoksessa Heinämaa, Reuter & Saarikangas (toim.): *Ruumiin kuvia: Subjektin ja sukupuolen muunnelmia*, s. 43-60. Gaudeamus, Helsinki.
- Pulkkinen, Tuija 1998: *Postmoderni politiikan filosofia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Pulkkinen, Tuija 2000: ”Judith Butler – Sukupuolen suorittamisen teoreetikko”. Teoksessa Anttonen, Lempiäinen & Liljeström (toim.): *Feministejä, aikamme ajattelijoita*, s. 43-60. Vastapaino, Tampere.
- Pulkkinen, Tuija 2003: ”Foucault, fenomenologi?”. Tiede & Edistys 2/03, s. 170-178.
- Pulkkinen, Tuija & Rossi, Leena-Maija 2006: ”Suomentajilta” (Teoksessa Butler, Judith: *Hankala sukupuoli*). Gaudeamus, Helsinki.
- Reuter, Martina 1999: ”Merleau-Ponty's Notion of Pre-Reflective Intentionality”. *Synthese* 118, s. 69-88.
- Stoller, Robert (1968/84): *Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity*. Science House, New York.
- Stoller, Silvia 2010: ”Expressivity and Performativity: Merleau-Ponty and Butler”. *Continental Philosophy Review* 43(1), s. 97-110.
- Taipale, Joonas (2010): ”Intersubjektiivisuus ja normaalius”. Teoksessa Miettinen, Pulkkinen & Taipale (toim.): *Fenomenologian ydinkysymyksiä*, s. 118-133. Gaudeamus, Helsinki.
- von Wright, Georg Henrik 1958: *Logiikka, filosofia ja kieli*. Otava, Helsinki.